

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

19. YY.'DA ADAPAZARI'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

FATİH ODABAŞ

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

19. YY.'DA ADAPAZARI'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

FATİH ODABAŞ

Danışman: Prof.Dr. Gülfettin ÇELİK

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
FATİH ODABAŞ' ının 19.YY.DA ADAPAZARI'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI adlı tez
çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 24.05.2007 tarih ve 2007-6/31 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 19.06.2007

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. RAHİMİ DENİZ ÖZBAY

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. MEHMET EMİN OKUR

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Fatih Odabaş
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: İktisat Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Gülfettin Çelik
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Temmuz 2007
Anahtar Kelimeler	: Adapazarı, Temettuat, Vakıf, Ekonomi

ÖZET

19. yüzyılda Adapazarı'nın sosyo-ekonomik yapısının ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Temettuat Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv belgeleri ve Milli Kütüphane'de bulunan İzmit Şer'iyye Sicilleri'ne dayandırılmıştır.

Çalışma idari, adli, sosyal ve ekonomik olmak üzere dört bölümde işlenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre Adapazarı 19.yüzyıl ortalarından itibaren şehirleşme temayülü göstermiş, yüzyılın sonlarına doğru ise Balkan ve Kafkaslardan gelen göçlerin nüfusu artırmasıyla birlikte bu süreci hızlandırmıştır.

I.Dünya Savaşına kadar Müslümanlarla gayr-ı müslimler bir arada yaşamışlar, savaş şartları gereği gayr-ı müslimler göç edince şehrin tamamı Müslümanlaşmıştır.

Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesinden itibaren bir pazaryeri olarak kurulan şehir tarihi boyunca bu özelliğini korumuş ve özellikle ürettiği tarım ürünleri ile başkent İstanbul'dan başka bölgenin beslenmesinde de önemli katkıda bulunmuştur.

Kaza merkezinde esnafılık ağırlıktayken köylerde tarım ve hayvancılık temel ekonomik faaliyet olmuştur. Hemen herkesin toprağı vardır.

Geç gelişen bir Osmanlı şehri olmasına rağmen sosyal kurumları özellikle de vakıfları ve camileri bakımından da zengin bir şehirdir Adapazarı.

Farklı zamanlarda çok fazla göç almış olan şehirde uzun süre asayiş sorunları baş göstermiş olsa da Adapazarı Marmara Bölgesinin ve Türkiye'nin en önemli şehirlerinden birisi olmuştur ve bu durum halen devam etmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Fatih Odabaş
Field : Economics
Programme : Economic History
Supervisor : Professor Gülfettin Çelik
Degree Awarded and Date : Master – July 2007
Keywords : Adapazarı, Income Record Book, Economy, Waqf

ABSTRACT

This study, which is based on judicial record book of İzmit in the National Library, the income record book(Temettuat) in Ottoman Archives of The Primeministry, aims to introduce socio-economic structure of Adapazarı in the 19 th century.

The study is divided into four parts as; social, economic structure and administrative, judicial.

According to the datas, Adapazarı has started to become urbanized since the middle of 19 th century and this process has gained speed with the increase of the population as a result of immigration from the Balkans and the Caucasus in the late 19 th century.

Until the world war 1, Muslims lived with Non-Moslems. After Non-Moslem had immigrated because of the war conditions, the city completely became Muslim.

The city which was settled as a bazaar since the Ottomans conquered this region maintained this feature throughout its history and it contributed to nourishment of the region including the capital city, İstanbul, especially with its agriculture products in the town centre, people were mostly tradesmen whereas in the villages agriculture and stock raising were the main economical activities. Most people had fields.

Although Adapazarı was a lately developed Ottoman city, it is a city rich in social institutions especially Waqves and Mosques.

Inspite of public security problems appeared because of the immigrations into the city, Adapazarı has been one of the most important cities in Marmara region and Turkey and this situation still carries on.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLolar LİSTESİ	iii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM İDARİ YAPI

I.OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARİ YAPI	9
II. OSMANLI İDARİ YAPISI İÇERİSİNDE ADAPAZARI	13
A.Kamu Görevlileri	14
1.Adapazarı Kaza Merkezi'nde Kamu Görevlileri	14
2.Adapazarı Köylerinde Kamu Görevlileri.....	16
B.Eğitim Ve Din Görevlileri.....	17
1.Adapazarı'nda Eğitim ve Din Görevlileri -1844	17
2.Adapazarı Köylerinde Eğitim ve Din Görevlileri -1844	18

İKİNCİ BÖLÜM SOSYAL YAPI

I.OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL YAPI	20
II. OSMANLI SOSYAL YAPISI İÇERİSİNDE ADAPAZARI.....	22
A.Nüfus.....	22
1.Osmanlı Devleti'nde Nüfus	22
2.Adapazarı'nda Nüfus	24
a.Adapazarı Kaza Merkezinde Nüfus	24
b. Adapazarı Köylerinde Nüfus	26
B. Yerleşim	29
1.Kent Yerleşimi	29
2.Kırsal Yerleşim Ve Göçebe Hayat.....	32
C. Yer İsimleri	33
D.Sosyal Grup İlişkileri	34
E. Adapazarı Vakıfları	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ADLİ YAPI

I.OSMANLI DEVLETİ'NİN ADLİ YAPISI	42
II. OSMANLI ADLİ YAPISI İÇERİSİNDE ADAPAZARI.....	44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM EKONOMİK YAPI

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK YAPI	47
II. OSMANLI EKONOMİK YAPISI İÇERİSİNDE ADAPAZARI	49
A. Ziraat	49
1. Adapazarı'nda Toprağın Tasarruf Biçimi	52
2. Tarım İşletmelerinin Niteliği	59
3. Tarla - Bahçe Ürünleri Üretimi	62
a. Adapazarı Kaza Merkezinde Tarla – Bahçe Ürünleri Üretimi	62
b. Adapazarı Köylerinde Tarla – Bahçe Ürünleri Üretimi	64
4. Hayvancılık	68
a. Adapazarı Kaza Merkezinde Hayvancılık	69
1. Büyük Baş Hayvanlar	69
2. Küçükbaş Hayvanlar	71
3. Taşımacılık ve İş Gücünde Kullanılan Hayvanlar	72
4. Arıcılık	73
b. Adapazarı Köylerinde hayvancılık	74
1. Büyük Baş Hayvanlar	75
2. Küçük Baş Hayvanlar	76
3. Taşımacılık Ve İş Gücünde Kullanılan Hayvanlar	78
4. Arıcılık	79
B. Sanayi	82
1. Dokuma - Tekstil İş Kolları Ve Gelir Dağılımı	82
2. Metalürji İş Kolu Ve Gelir Dağılımı	87
C. Ticaret – Ulaşım	91
1. Gıda Esnafı Ve Gelir Dağılımı	92
2. Keyif Verici Madde Satan Esnaf Ve Gelir Dağılımı	96
3. Diğer Esnaf - Emektarlar Ve Gelir Dağılımı	99
4. Adapazarı Köylerinde İş kolları Ve Gelir Dağılımı	104
D. Vergiler	110
1. Osmanlı Vergi Sistemi	110
2. Adapazarı Kaza Merkezi'nde Gelir – Vergi Dağılımı	111
3. Adapazarı Kaza Merkezinde En Varlıklı 10 Aile	114
4. Adapazarı Köyleri'nde Gelir-Vergi Dağılımı	117
5. Adapazarı Köyleri'nde En Varlıklı 10 Aile–1844	119
E. Vergiden Muaf Tutulan Zümre	122
1. Adapazarı Kaza Merkezinde Vergiden Muaf Tutulan Zümre	122
2. Adapazarı Köylerinde Vergiden Muaf Tutulan Zümre	123
SONUÇ	125
EKLER	125
KAYNAKÇA	125

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Kamu Görevlileri - 1844	15
Tablo 2: Adapazarı Köylerinde Kamu Görevlileri-1844.....	16
Tablo3: Adapazarı'nda Eğitim ve Din Görevlileri -1844.....	18
Tablo 4: Adapazarı Köylerinde Eğitim Ve Din Görevlileri - 1844	19
Tablo 5: Adapazarı Kaza Merkezinin Tahmini Nüfusu-1844	26
Tablo 6: Adapazarı Köylerinde Tahmini Nüfus – 1844	27
Tablo 7 : Adapazarı Toplam Nüfusu - 1844.....	28
Tablo 8: Adapazarı'nda Nüfusun Değişimi.....	29
Tablo 9 : Adapazarı Vakıfları - 19. Yüzyıl	41
Tablo 10: İzmit Şer'iyye Sicillerine Göre Adapazarı Mahkemelerinde Görülen Dava Konuları (19.Yüzyıl)	46
Tablo 11: Adapazarı Kaza Merkezinde Ziraatla Uğraşanlar ve Gelirleri-1844	49
Tablo 12: Adapazarı Köylerinde Ziraatla Uğraşanlar ve Gelirleri -1844.....	50
Tablo 13: Adapazarı'nda Toprağın Kullanımı - 1844.....	55
Tablo 14: Adapazarı Köylerinde Toprağın Kullanımı - 1844	56
Tablo 15: Adapazarı'nda Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmeleri - 1844	59
Tablo 16: Adapazarı Köylerinde Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmeleri -1844 ...	61
Tablo 17: Adapazarı'nda Tarla - Bahçe ürünleri Üretimi(Kile) - 1844	62
Tablo 18: Adapazarı Köylerinde Tarla - Bahçe Ürünleri Üretimi(Kile)-1844	67
Tablo 19: Adapazarı' Mahallelerinde Hayvan Varlığı - 1844	68
Tablo 20: Adapazarı Kaza Merkezinde Büyükbaş Hayvan Geliri- (Kuruş)	69
Tablo 21: Adapazarı Kaza Merkezinde Küçük Baş Hayvan Geliri - 1844	71
Tablo 22: Taşımacılık ve İş Gücünde Kullanılan Hayvanlar -1844.....	72
Tablo 23: Adapazarı Kaza Merkezinde Arıcılık - 1844	73
Tablo 24: Adapazarı Köylerinde Hayvan Varlığı-1844.....	74
Tablo 25: Adapazarı Köylerinde Büyükbaş Hayvan Geliri - 1844	75
Tablo 26: Adapazarı Köylerinde Küçük Baş Hayvancılık Geliri - 1844	77
Tablo 27: Yük Ve Taşımacılıkta Kullanılan Hayvanlar - 1844	78
Tablo 28: Adapazarı Köylerinde Arıcılık - 1844	80
Tablo 29: Hayvanların Cinslerine Göre Dağılımı-1844.....	81
Tablo 30: Dokuma ve Tekstil İş Kolu Dağılımı - 1844	83
Tablo 31: Dokuma ve Tekstil İş Kolu Gelirleri (Kuruş) - 1844.....	85
Tablo 32: Metalürji İş Kolu Dağılımı (1844).....	87
Tablo 33: Metalürji İş Kolu Gelirleri (Kuruş) - 1844	89
Tablo 34: Gıda Esnafı Dağılımı (1844)	92
Tablo 35: Gıda iş kolu Gelirleri (Kuruş) 1844	94
Tablo 36: Keyif Verici Madde Satan Esnaf dağılımı (1844)	96
Tablo 37: Keyif Verici Madde Satan Esnaf Gelirleri (Kuruş) 1844	97
Tablo 38: Diğer Esnaf Ve Emektarların Dağılımı - 1844.....	99
Tablo 39: Diğer Esnaf Ve Emektarların Gelirleri (kuruş) - 1844	101
Tablo: 40 Adapazarı Köylerinde İş Kolları-1844	106
Tablo 41: Adapazarı Köylerinde İş Kollarından Elde Edilen Gelir-1844	107
Tablo 42: Adapazarı'nda Gelir – Vergi Dağılımı (Kuruş)-1844	112
Tablo 43: Adapazarı Kaza Merkez Mahallelerinin En zengin 10 Hanesi -1844... 115	
Tablo 44: Adapazarı Köylerinde Gelir - Vergi Dağılımı -1844	116

Tablo 45: Adapazarı Köylerinin En Varlıklı 10 Hanesi - 1844	121
Tablo 46: Adapazarı Kaza Merkezinde Vergiden Muaf Olan Zümre -1844	122
Tablo 47: Adapazarı Köylerinde Vergiden Muaf Tutulan Zümre - 1844	124

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik.1 Toprağın Kullanımı - 1844	53
Grafik.2 Köylerde Toprağın Kullanımı - 1844	59
Grafik.3 Toprak İşletmelerinin Büyüklüğü - 1844	61
Grafik.4 Dokuma Ve Tekstil Esnaflığından Hane Başına Yıllık Gelir - 1844	87
Grafik.5 Metalürji İş Kolu Esnaflığının Hane Başına Yıllık Kazancı - 1844.....	91
Grafik.6 Gıda Esnaflığından Hane Başına Yıllık Kazanç - 1844	96
Grafik.7 keyif Verici Madde Esnaflığının Hane Başına Yıllık Kazancı - 1844.....	99
Grafik.8 Emektarlıktan Hane Başına Yıllık Gelir - 1844	104
Grafik.9 Adapazarı Köylerinde Hane Başına Yıllık Gelir -1844	109

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
Ans.	Ansiklopedi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	Baskı,basım
C.	Cilt
H.	Hicri
IRCICA	İslam Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi.
İ.ş.s.	İzmit Şer'iyye Sicilleri
İst.	İstanbul
M.	Miladi
ML.VRD.TMT.	Maliye Varidat Temettuat.
MÜ.	Marmara Üniversitesi
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınevi
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Marmara Bölgesinin kuzeydoğusunda yer alan Sakarya ili 29⁰ 57' ve 30⁰ 53' doğu boylamları ile 40⁰ 17' ve 41⁰ 13' kuzey enlemleri arasında kalmaktadır¹. Yüzölçümü 4817 km² olan Sakarya İli doğuda Düzce, Güneyde bolu ve Bilecik, güneybatıda yine Bilecik ve Bursa, batıda Kocaeli İlleri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir².

İlin merkezi olan Adapazarı Akova adı ile anılan düzlükte, Sakarya Havzasının aşağı kısmındadır³. Doğudan Çamdağı, güney ve güneydoğudan Samanlı Dağları, kuzeyden Karadeniz ile sınırlanan Sakarya ilinin batıdan belirgin bir doğal sınırı yoktur.

Denizden yüksekliği 31 m. olan Sakarya, Marmara Bölgesinin İstanbul, Bursa ve İzmit'ten Sonra 4. büyük şehridir⁴.

Yakın çevresinde Nikomedia (İzmit) ve Prusias (Üskübü-Konuralp) gibi eskiçağ şehirleri bulunmasına rağmen Adapazarı, geçmişte eskiye inmeyen, yeni bir şehirdir⁵. Burada o dönemlerde bir şehrin kurulmamış olması bu ovada güneyden kuzeye doğru akan Sakarya Nehri ile kollarının düzensiz akışlı olmaları, sık sık yatak değiştirmeleri, ovanın büyük kısmının orman veya çalılıklarla kaplı olması gibi sebeplerle İlk ve Orta Çağlarda yerleşmeye elverişli bulunmamasının sonucudur. Ovanın batısındaki günümüzde Beşköprü adı verilen ve Bizans kralı Jüstinyen tarafından yaptırılmış olan önemli köprünün (Pentogephyria) altından bugün önemli bir akarsuyun geçmeyişi de bu ovada akarsu yataklarının sık sık yer değiştirdiğini gösteren bir delildir⁶.

Ovaya gelip yerleşme Osmanlılar döneminde başlamış ve yerleşenler yer yer orman örtüsünü açarak verimli toprakları işlemeye koyulmuşlardır. Bu arada XVI. yy.dan itibaren günümüzdeki şehrin çekirdeğini meydana getiren ve o dönemde “Ada” veya “Ada köy” adı verilen bir yerleşimin varlığı bilinmektedir. Daha önceki

¹ Yurt Ansiklopedisi.Sakarya Maddesi.C:9.s.6439

² Ana Britannica.Sakarya Maddesi.İstanbul-2004.s.27

³ Tarihte Ve Günümüzde Sakarya.TC Sakarya Valiliği Kültür Yayınları Sakarya-1993.s.13

⁴ İslam Ansiklopedisi.Adapazarı Maddesi.TDV.Yayınevi.İstanbul-1988.C:1.s.354

⁵ a.g.e. s.354

⁶ Sakarya İli Tarihi.Sakarya Üniversitesi Yayınları.Sakarya-2005.C:1s.6

yüzyıllarda bu günkü şehrin bulunduğu mevkide Ada isimli bir köy, pazaryeri olarak gelişmiş ve daha sonraki zamanlarda Adapazarı denilmeye başlanmıştır. Bu adın ikinci kelimesi, yerleşmenin önceleri pazaryeri olarak kurulduğunu, birinci kelimesi ise bu pazarın kuruluş yerini ifade eder. Pazaryerine doğudan gelenler, Sakarya'yı, batıdan gelenler ise Çark suyunu aşmak mecburiyetinde kaldığından pazaryerinin sularla çevrili bir intiba uyandırması buraya “Ada” adının yakıştırılmasına sebep olmuştur. Bu pazaryeri olma durumu burayı XIX. yy.a doğru bir ticari merkez haline getirmeye başlamıştır⁷.

Ova iyi işlendikçe nüfus artmış ve bunun sonucunda Adapazarı İzmit Sancağına bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir. (1852) Bunu takiben 1861’de de belediye teşkilatı kurulmuştur. Bunlar da Adapazarı’na ticari merkez olma özelliğinin yanı sıra idari fonksiyon da kazandırmış ve gelişmesini hızlandırmıştır. XIX. yy.ın ikinci yarısında Adapazarı gerek nüfusu, gerekse kapladığı alan itibarıyla kasaba görünüşü kazanmıştı. Yüzyılın sonlarında da Haydarpaşa – Ankara demiryolunun 133. km.sinde bulunan Arifiye’den ayrılan 9 km.lik bir şube hattının 1899 yılında Adapazarı’na ulaşması gelişmesini daha da hızlandırmıştır. Ayrıca İzmit-Geyve-Göynük üzerinden Ankara’ya giden karayolunun terk edilerek bu yolun Adapazarı’ndan geçmesi de gelişme hızını arttırmıştır. Geçen asrın ikinci yarısında Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerin buraya yerleştirilmeleri, nüfusun artmasında önemli bir rol oynamıştır⁸.

Adapazarı’nın XIX. yy.daki nüfusuna ait çeşitli yazarlar tarafından verilen farklı rakamlar birbirini tutmamaktadır. Vital Cuinet 1894’te yayınladığı “La Turguie D’Asie” adlı eserinde Adapazarı şehrinin nüfusunu 24150 olarak vermektedir. Buna karşılık 1889’da yayınlana Kamusu’l-A’lam’da Şemsettin Sami Adapazarı’nı 4000 nüfuslu bir kasaba olarak göstermektedir.1862 senesinde yöreden geçmiş olan A. De Moustier’e göre buranın nüfusu 10000, bundan yirmi yıl sonra bu çevrede araştırmalar yapmış ve bu arada Adapazarı’na uğramış olan Don Viest’e göre ise 15000’dir⁹. Ancak Cumhuriyet döneminin 1927’de yapılan ilk nüfus sayımında elde edilen 22550 kişilik rakama göre çok farklılık arz eden bu rakamlara güvenmek güç olacaktır.

⁷ İslam Ansiklopedisi.Adapazarı Maddesi.TDV.Yayınevi.İstanbul-1988.C:1.s.354

⁸ Sakarya İli Tarihi.Sakarya Üniversitesi Yayınları.Sakarya-2005.C:1s.6

⁹ A.g.e.s.7

Adapazarı şehri bulunduğu coğrafi mevki dolayısıyla genişlemeye ve yayılmaya oldukça müsait bir ova şehridir. Çeşitli tarihlerde önemli yangınlar ve yer sarsıntıları (1943–1967–1999) ile harap olduktan sonra birçok mahalle ve çarşısı yeniden kurulmuş ve şehrin eski görünüşü büyük ölçüde değişmiştir.

Adapazarı şehrinde 1999 depreminden sonraki bir değişiklik de şehrin statüsünde meydana gelmiştir. Ferizli ve Söğütlü İlçelerinin merkezleri Adapazarı Belediyesinin sınırları içerisine alınarak Adapazarı Büyükşehir statüsüne kavuşturulmuştur.

TARİHTE ADAPAZARI

İlin Adının Kaynağı

Sakarya İli'nin adının nereden geldiğine dair bilgiler, MÖ. XII.yy.a Frigler dönemine kadar uzanmaktadır.İle adını veren ırmak bu dönemde belli başlı Frig tanrılarından Sangari'nin adını taşıyordu. Bu ad Helenistik dönemde sangarios biçimine dönüşmüştür. Eski Yunanlıların Sakarya Irmağına “saldırgan” anlamında “Zakharion” adını verdikleri bilinmektedir. Bu ad daha sonraki yüzyıllarda değişime uğradı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Sakarya biçimini aldı¹⁰.

İl merkezi olan Adapazarı'nın ise XIV. yy. başlarında Osmanlı komutanı Konuralp tarafından Tığcılar adıyla kurulduğu bilinmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tığcıları da içine alan toprak parçası Sakarya Irmağının iki kolu arasında sıkışmış bir ada görünümünde olduğu için daha sonraki yüzyıllarda Ada ismiyle anılır oldu. Giderek bir ticaret ve yerleşim merkezi özelliği kazanmaya başladıktan sonra da Ada Karyesi ve Adapazarı ismini aldı. Tığcılar da bir semt olarak bu yeni kentin içindeki yerini korudu.

¹⁰ Yurt Ansiklopedisi.Sakarya Maddesi.C:9.s.6453

Sakarya İlini de içine alan bölge ise üzerinde yaşayan topluluklara bağlı olarak sırasıyla Bebrikya, Misya, ve Bitinya adlarını aldı. Bu adlardan en uzun ömürlüsü MÖ. IX. yy.dan MS. IV. yy.a değin varlığını koruyan Bitinya idi¹¹.

Türklerden Önce

Bugünkü Sakarya İli topraklarını da içeren Bitinya Bölgesi bir bütün olarak ele alındığında yöredeki yerleşme tarihinin paleolitik döneme değin uzandığı söylenebilir.

Sakaryanın yazılı tarih dönemleri MÖ. XII. Yy.da başlar. Eskiçağ yazarlarından Herodotos ve coğrafyacı Strabon'a göre o zamanlar Brigler adını taşıyan Frigler Anadolu'ya Makedonia ve Troyka'dan boğazlar yoluyla gelmişlerdi.¹²

Friglerin göçünü Bitinyanın istilası izledi. Ancak kurdukları devlet uzun ömürlü olmadı; Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Kimmerler Frig Devletini çöktürdüler. Bundan sonra Frigler kuzeyde, Karadeniz kıyılarında küçük prenslikler halinde Lidya Devletine bağlı olarak yaşamaya devam ettiler; ta ki Pers kralı Kyros (Kuraş) 'ın bütün Anadolu'yu ele geçirmesine kadar. Per kralı ülkesini eyaletlere böldü (satraplık) ve bu dönemde Btinya Anadolu Eyaletine bağlı olarak yaşadı ve yıllık 360 talent gümüş vergi ödedi.¹³

Makedonya kralı İskender MÖ.334 yılında Biga çayı kenarında Pers ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattınca Frigya Satraplığını da ele geçirerek kendisine bağladı.

Btinya prenslerinden Botiras'ın oğlu Bas (MÖ.377–327) İskenderin satrap olarak atadığı Kalas'ı yenerek Btinya topraklarına hakim oldu. Daha sonra gelen krallardan Nikomedes kendi adını verdiği Nikomedia (İzmit) bir şehir kurarak merkezi buraya taşıdı. MÖ.74 yılında ölen kral 4. Nikomedes vasiyetnamesinde Btinya'yı Roma'ya bıraktı.

Roma'da MÖ 27 yılında İmparatorluk dönemine geçildi. Anadolu'da bu sırada Asya eyaleti, Bitinya-Pontus Eyaleti ve Klikya Eyaleti olmak üzere üç eyalet

¹¹ a.g.e. s.6453

¹² Cumhuriyetin 75.Yılında Sakarya.TC Sakarya Valiliği Kültür Yayınları.Sakarya-1998.s.7

¹³ Tarihte Ve Günümüzde Sakarya.TC Sakarya Valiliği Kültür Yayınları Sakarya-1993.s.33

bulunmaktaydı. MS.395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Sakarya Bölgesi de Doğu Roma sınırları içerisinde kaldı.

Doğu Roma, diğer adıyla Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğunun bir devamı olup Roma teşkilatı, Yunan kültürü ve Hristiyan dininin biçimlendirdiği bir temel üzerinde yükselmişti.

VI. yy.da Bizans İmparatoru I.Jüstinianos (527–565) döneminde Sakarya Bölgesinde önemli bayındırlık çabaları görüldü. Bizans Bitinya’sındaki en önemli ve ünlü anıt 560 yılında Sakarya Irmağı (Sangarios) üzerine yapılan Jüstinianos köprüsüdür.¹⁴

Türklerin Adapazarı’nı Ele Geçirmesi

Türkler XI. yy.da Anadolu’ya yönelttikleri akınları yoğunlaştırdılar. Türkleri Anadolu’dan kesin olarak çıkartmak düşüncesiyle Bizans İmparatoru Romanos Diogones’in hazırladığı büyük ordu 1071 yılında Malazgirt’te Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusuna yenilince Anadolu yolu Türklere açılmış oldu. Alparslan’ın Anadolu’nun fethi için görevlendirdiği Artuk Bey komutasındaki Türkler Sakarya Irmağına kadar olan bölgede hâkimiyet kurmuşsa da Alparslan’ın ölümüyle doğan kargaşada Bizans buralara tekrar hâkim olmuştur.

Süleyman Şah’ın kurmuş olduğu Anadolu Selçuklu Devletinin güçleri 1075’te İstanbul’un hemen yanında büyük ve tarihi bir Bizans kenti olup sağlam surlara sahip bulunan İznik’i fethetti. Ancak Bizans’ın yardım istemesi üzerine 1096’da Anadolu’ya düzenlenen I. Haçlı Seferinde Haçlılar İzmit, İznik ve Adapazarı yörelerini ele geçirip Bizans’a geri vermişlerdir.¹⁵

Oğuzların sağ kolu olan Gün Han kolunun Kayı Boyu’na mensup bir takım aşiretlerin Anadolu’nun bazı bölgelerine yerleştirildikleri bilinmektedir. Kayılar XIII. yy.’ın ilk yarısında I. Alaattin Keykubat zamanında (1219–1236) Ankara’nın kuzeybatısındaki Karacadağ civarına kondurulmuşlardı. Daha sonra aşiret beyi Ertuğrul

¹⁴ a.g.e. s.35

¹⁵ Yurt Ansiklopedisi.Sakarya Maddesi.C:9.s.6467

Beyi'in zapt etmiş olduğu Söğüt, Domaniç ve Ermeni Derbendi civarına geldiler ve buraları kendilerine yaylak ve kışlak olarak verildi.

Ertuğrul Bey'den sonra beyliğin başına geçen Osman Bey Selçuklu sultanına bağlı bir uç beyi olarak sınır boylarındaki Bizans'a ait toprakları kendi hâkimiyetine almaya başladı. 1299'da Bilecik ve Yarhisar fethedildi. Osman Bey'in bölgedeki ilerleyişini durdurmak için yapılan ittifakla Gemlik civarında Koyunhisar Savaşı gerçekleşti, kazanılan bu zafer sonucunda Bursa'nın batısındaki Kite Hisarı fethedildi.

1313'te Lefke (Osmaneli), Mekece, Geyve, Akhisar (Pamukova) ve Gölpazarı yöresindeki kaleler ele geçirildi.

1321'de Osman Bey'in oğlu Orhan Bey Mudanya'yı aldıktan sonra Karadeniz'e doğru uzanan bölgenin de ele geçirilmesi için görev verdiği Konuralp Akyazı ile Hendek'i ele geçirdi.1323'te Akyazı ile Sapanca Gölü'nün batısında bulunan Ayan Köyü zaptedildi. Yine komutanlardan Akçakoca 1324'te Sapanca Gölü ile bu günkü Adapazarı yöresini Osmanlı Beyliğine kazandırdı.¹⁶

Çalışmanın Önemi:

Tarih denildiğinde akıllara çoğunlukla savaş ve barış anlaşmaları gelir. Yıkılan ve kurulan devletlerin siyasi ilişkileri; kazanılan ve kaybedilen topraklar... Bütün bunlar olurken acaba halklar bunlardan nasıl etkileniyordu? Köyde ve şehirde gündelik yaşam nasıldı? Son yıllarda tarih araştırmacılığı ve yazımının eksenine "insan" kavramı oturmuştur. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Osmanlı Arşivi 1986 yılında başlayan yeniden yapılanma ile kadim asırların zenginliklerini Osmanlı Araştırmacısı ile mebzul şekilde buluşturdu. Bu süreçte Tazimat'ın ilanını müteakip yapılan vergi sayım defterleri de gün yüzüne çıktı.

¹⁶ Cumhuriyetin 75.Yılında Sakarya.TC Sakarya Valiliği Kültür Yayınları.Sakarya-1998.s.12

Tazimat'ın üçayağı vardı: Hak ve hürriyetlerin bahşedilmesi, can ve mal emniyeti ve maliyenin yeni bir düzene girmesi idi. Yeni bir vergi düzenlemesine gidilmesi beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespitini de gündeme getirmiş ve Tanzimat'ın cari olduğu bölgelerde sayımlar yapılmıştır. Adına “Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat Sayımları” denen bu sayımlar sonucu yirmi bine yaklaşan defter serileri oluşmuştur. Dokuz katalog halinde Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açılan defter sayısı 17747'dir. Buna Maliyeden Müdevver ve Kepeci Tasnifi'nde yer alan Temettuat Defterleri'ni de eklediğimizde bu sayı yükselmektedir. Osmanlı Arşivi'nde 1988 yılında okuyucu ile buluşma imkânına kavuşan bu devasa yekûna sahip defterler, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihçileri için de yeni araştırma alanları meydana getirdi. Defterlerin sahip olduğu muhteva ve zenginlik 19.yüzyılın Osmanlı taşrasının en geniş bir profilini sunma imkânı vermiştir¹⁷.

19. yüzyılda Adapazarı Kazası ile ilgili Temettuat kayıtlarına dair daha önce yapılmış çok az sayıda çalışma vardır. Temettuat Defterleri'nin yanı sıra, Adapazarı Şer'iyye Sicilleri ve Adapazarı vakıfları konusunu da ele alan bu çalışma, Adapazarı tarihinin aydınlatılmaya çalışılması açısından önemli bir örnektir.

Çalışmanın Amacı:

Bu çalışmanın amacı, tarım ekonomisinin kendini yoğunlukla hissettirdiği Adapazarı Kazası'nın 1844 yılına ait Temettuat Defterlerine göre sosyo – ekonomik yapısını ortaya çıkarmaktır. 1844 yılına ait Temettuat Defterleri tek başına bir yüzyılın değerlendirilmesinde yeterli olamayacağından Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakıf kayıtlarına ve Şer'iyye sicillerine de başvurularak objektif bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

¹⁷ Said Öztürk, Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-141.html>. 05/05/2007

Çalışmanın Metodolojisi:

Bu çalışmada esas olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Adapazarı Kazası Temettuat Defterleri'nden, İzmit Şer'iyye Sicilleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki belgelerden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Temettuat kayıtlarının mukayesesi ve bu kayıtların tutulması esnasında doğan farklardan dolayı da sağlıklı yorum yapabilmek üzere (örneğin; Adapazarı Temettuat Defterleri'nde hayvan fiyatlarına dair bilgi olmayıp yıllık hâsılları kaydedilmişken, Çanakkale ve Karasu Temettuatlarında yıllık hâsılası yazılmayıp hayvanların değerleri kaydedilmiştir.);

Ali Kınay'ın "19.Yüzyılda Karasu Ve Ab-ı Safi Kazaları'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı", Mustafa Büberci'nin "19.Yüzyılda Sosyo-Ekonomik yönleriyle Çanakkale " Tuğba Okuyan'ın " Temettuat Defterleri'ne Göre İzmit'in Sosyo-Ekonomik Yapısı" gibi yüksek lisans tez çalışmalarından istifade edilmiştir.

Çalışmanın Kapsam Ve İçeriği:

Dört bölümden ibaret olan bu çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin idari yapısını ele aldık. Adapazarı'nın Sakarya İsmiyle İl oluşuna kadar geçirdiği merhaleler bu bölümün konusunu oluşturdu. Yönetenler ve yönetilenler ilişkisi içerisinde 19. yüzyılda Adapazarı Kaza merkezi ve köylerinde vazife görmüş olan devlet görevlileri, asker ve bürokratlar bu alanda ele alındı.

İkinci bölümde sosyal yapıyı inceledik. Osmanlı sosyal yapısı ve bu yapı içerisinde Adapazarı'nı ele aldık. Nüfus, nüfusun köy ve şehirlerdeki yerleşim durumu, sosyal grup ilişkileri ve sosyal kurumlar bu bölümü oluşturdular.

Üçüncü bölümde Osmanlı Adli Yapısı ve bu yapı içerisinde Adapazarı'nı ele aldık İzmit Şer'iyye sicillerinden faydalanarak Adapazarı halkının sosyal yapısını ortaya çıkarmaya çalıştık

Dördüncü bölümde ekonomik yapıyı inceledik. Osmanlı ekonomisi ve bu yapı içerisinde Adapazarı Kaza merkezi ve köylerinde gerçekleşen ekonomik faaliyetler bu bölümün konularını oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

I.Osmanlı Devleti'nde İdari Yapı

Osmanlı Devlet teşkilatı kuruluşu paralel olarak sistemli bir gelişme göstermiş askeri, idari, hukuki alanlarda ihtiyaç kendini gösterdikçe Türk ve İslam devletleri tecrübesinden hareketle; ancak kurumları aynen kabullenmeden bünyesinde uygun şekilde teşkil etmiştir. Canlı birer bünye durumunda olan kurumlar zamanla yeni düzenlemelere ihtiyaç duyarlar. Bu açıdan Osmanlı Devleti teşkilatı ve kurumlarında yapılan düzenleme faaliyetlerini iki dönemde incelemek mümkündür: Birisi, yaygın olarak bilinen XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle XIX. yüzyılda Batı ön planda tutularak girilen ıslahat çalışmaları, diğeri ise o döneme kadar Osmanlı Devleti'nin kendi değer ve dinamikleri çerçevesinde genel olarak Türk-İslam geleneği çizgisindeki faaliyetleridir.¹⁸

Devletin yükselme ve olgunluk döneminde esas yapısı eski Türk töresi ile İslam devlet ve medeniyet geleneğinin iyi bir terkibi sonucunda oluşmuş, burada padişah merkez olmak üzere divan teşkilatı ile devletin idare, hukuk, maliye ve bürokrasisini teşkil eden (Vezir, Kadiasker, Defterdar, Nişancı) dört rükün anlayışı (Ekran-ı Erbaa) esastır. Osmanlı geleneğinde bu zümreler ilmiye, seyfiye, kalemiye terimleriyle ifade edilmişlerdir.

Fetihlerle elde edilen toprakların dirlik olarak askeri komutanlara tımar ve zeamet adıyla verilmesi bu yerlerin bu görevliler eliyle yönetilmesi esasına bağlı olan ilk teşkilatlanma zamanla değişime uğramıştır. Oluşan yapıda dirlikler kazalarda, kazalar sancaklarda, sancaklar eyaletler bünyesinde toplanarak idare olunmaya başlamışlardır¹⁹.

İdare teşkilatta en fazla yere sahip birimler kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Bunlardan kadılar, askeri olmayan şer'i ve hukuki İşlerden sorumluydu. Ayrıca kazanın iâşe temin ve tedariki ile

¹⁸ Türkler ansiklopedisi, Ankara -2002.C:9.s.839

¹⁹ Gülfettin Çelik, 16-19.Yüzyıllarda Gebze(Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme).Gebze-2003.s.9

de vazifeliydiler²⁰. Şeriat esaslarını ve örfi hukuku iyi bilen siyasi bakımdan hükümdarı temsil eden ve diğer taraftan da kazai kuvvetin başında bulunun kadılar, bütün hükümet idaresinin diğer kollarını da denetlerdi²¹. Subaşılar ise kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydü. Askeri meseleler de alaybeyinin yetki alanında bulunmaktaydı.

Kazaların birleşmesiyle meydana gelen sancaklar, sancak beyi tarafından idare edilirdi. Askeri ve idari açıdan sancağın en büyük idarecisi olması dolayısıyla geniş yetki ve sorumlulukları vardı: Savaş esnasında tımarlı sipahilerle savaşa katılmak, sancağın asayiş ve emniyetini sağlamak, kalpazanlıkla mücadele etmek vb.²²

Osmanlı idari teşkilatında sancakların birleşmesiyle eyaletler (Beylerbeyilik) teşekkül ederdi. Eyaletler beylerbeyi veya buna eşdeğer “Mir-i Miran”lar tarafından idare edilirdi. Eyaletin en büyük askeri, mülki amiriydiler ve paşa sancağında, eyaletin merkezinde otururlardı. Eyalet sınırları içindeki bütün tımarlı sipahilerin de yöneticisiydiler²³.

Eyalet düzeni içerisinde merkezi bir yönetim yapısı söz konusudur. Bu yapıda yönetim birimlerinin kamu hizmeti gören yöneticileri merkezden atama ile görevlendirilmekte, tabi krallıklar, hanlıklar voyvodalıkların temsilcisi düzeyindeki yöneticileri söz konusu bölge ahalisinin ileri gelenlerinin atamalarının onanması suretinde, diğer görevlilerin ise yerel düzeydeki atamalarla yapılmaktadır²⁴.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti Trakya dışında beş eyalete ayrılmıştı. Bunlar: Anadolu, Karaman, Sivas, Diyarbakır ve Erzurum eyaletleri idi. XVII: yüzyılın başlarında sayıları 12’ye varan eyaletler III. Selim döneminde 28’e ulaşmaktaydı²⁵.

Osmanlı Devletindeki eyalet düzeni birçok yönden günümüz dünyasında eyalet düzeni içinde federal bir yönetimle yönetilen devletlerin yapısından farklıdır. Dönemin şartlarının sonucu olarak ortaya çıkan bu yapı, Osmanlı Devleti’ne özgü bir yönetim şeklidir. Hukuki bakımdan ortak hukuk geçerlidir. Dolayısıyla her eyaletin kendine özgü bazı özel hususları dışında kalan alanlar bütün eyaletler için geçerli kanunnameler

²⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı.”G.T.T.Ans.Yeni Türkiye Yayınları. Ankara-2002.C:6.s.165

²¹ Hüdaî Şentürk,“Osmanlılar Döneminde Sakarya”.Sakarya İli Tarihi.SAÜ Yayınları.sakarya-2005. C:1.s.176

²² Halaçoğlu,a.g.e.s.166

²³ Mustafa Akdağ,Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celali İsyanları,TTK Yay.İstanbul-1995.s.86

²⁴ Çelik,a.g.e.s.9

²⁵ Musa Çadırcı,Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları.TTK Yay. Ankara-1991.s.13

ile düzenlenirler ve merkezden atanan kadılar vasıtasıyla uygulama ve denetlemeye sahiptirler. Eyaletlerdeki mahkemeler bu ortak hukuka göre karar verirler.

İdari ve mali ihtiyaçlar doğrultusunda devletin en geniş dönemlerinde 40'tan fazla eyalet, özerk yönetim ve tabi devlet vardır. Haslı ve salyaneli olarak ikiye ayrılan eyaletlerin haslı olanları sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da dirliklere ayrılmıştır (Has, Zeamet, Tımar.). Anadolu ve Rumeli bölgeleri tımar sistemi adı verilen bu düzende yer alırken diğer eyaletler tımar sistemi haricinde tutulmuşlar ve salyaneli olarak kabul olunmuşlardır²⁶.

Salyaneli Eyaletler Mısır, Habeş, Bağdat, Basra, Yemen ve Kaptanpaşa eyaletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarp, Tunus ve Cezayir Eyaletleriydi. Bunların mahsülatı doğrudan hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker ve sairenin maaşları ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi²⁷.

XIX. yüzyılda eyalet merkezlerinin yönetiminde vezir rütbesinde valiler birinci dereceden sorumlu idiler. Bu sebeple kendilerine “paşa” denilmekteydi. Atandıkları şehirde ikamet eden valiler sancakları, gönderdikleri mütesellimler vasıtasıyla yönetmekteydiler.

Eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkilere sahip bir diğer yönetici de mutasarrıftır. Vezir seviyesindeki görevlilere çeşitli sebeplerle arpalık sisteminde olduğu gibi kendilerine birkaç sancağın yönetimi verilmekteydi.

Mutasarrıfın validen en önemli farkı, mutasarrıf oldukları sancak ve merkezlerinde oturmamalarıydı.

Eyalet ve sancak tasarrufunda has sisteminin kademeli olarak kaldırılması ve özellikle hazinenin ihtiyacı olan nakit paranın temini maksadıyla buraları miri mukataa haline getirilerek ve çoğunlukla iltizam ve malikane veya arpalık usulüyle tevcih edilmişlerdir.

Bu tasarruf şekli yani eyalet ve sancak tasarruf edenlerin birkaç yeri birden tasarruf etmesi doğal olarak tasarrufu altında olan bütün yerlerde fiilen bulunmasını engellemiştir. Bu sebeple Kendi adına vergileri toplayacak ve orayı idare edecek bir

²⁶ Çelik,a.g.e.s.10

²⁷ Halaçoğlu,a.g.e.s.167

görevli göndermişler veya kendileri de buraların vergilerini mültezimlere devretmişlerdir²⁸.

Tanzimat öncesi ülke yönetiminde bir diğer görevli de muhassıldır. Muhassıllık bir eyalet ya da sancağın gelirini toplamak demektir. Muhassıllar vali ve mutasarrıflarla aynı yetkilere sahip bulunan yöneticilerdir.

Valiler tarafından atanan mütesellimler eyaletlerin alt idare birimi olan sancakları yönetmekteydiler. Mütesellimin vazifesi bulunduğu sancağın devlet hazinesine ödemek zorunda olduğu vergiyi toplayıp merkeze yollamak ve bunu yanında iç güvenliği de sağlamaktı.

1 Ocak 1840 tarihinde eyalet yönetiminde yeni bir yapılanmaya gidildi. Eyalet merkezlerinde eyalet meclisi kurularak vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin görev ve yetkilerini belirleyen yeni bir nizamname hazırlandı²⁹.

Tanzimat yönetimi bütün gayretlere rağmen ülke yönetiminde verimli bir işleyiş sağlayamamıştır. 1856'da düzenlenen Islahat Fermanı ise beklenen faydanın temininden ziyade halk arasındaki hoşnutsuzluğu artırmıştır.

22 Aralık 1871'de çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi” ile Osmanlı Devleti idari bakımdan 27 vilayet, 123 sancağa bölünmüştü³⁰. Burada egemen olan yönetim anlayışı merkezi bir idare tarzını geliştirmiş ve uygulanabilir hale koymak amacını gütmekteydi.

I. Meşrutiyet yönetimine girildiğinde (1876–78) toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının ilk işlerinden birisi imparatorluğun yerel yönetim ve belediye hizmetlerini yeni baştan ele almak oldu. İlk “Der-Saadet Belediye Kanunu “ (1877) ve diğeri “Vilayet Belediye Kanunu” (1877) olmak üzere 1 Eylül 1930 tarihine kadar yürürlükte kalacak olan yeni belediye yasasını yürürlüğe koydu.

²⁸ Orhan Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı”.Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara-2002.C:9.s.891

²⁹ Mehmet Seyittanlioğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”.G.T.T.Ans.Y.T.Y.Ankara-2002.C:7.s.505

³⁰ Seyittanlioğlu,a.g.e.s.508

II. Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Adapazarı

Bir pazaryeri olarak kurulan Adapazarı'nda Türkler, Rumlar ve Ermeniler bir arada ticaret yaparlardı. Başlangıçta dışarıdan gelen bu halklar zamanla pazar yerinde yerleşerek köyün iskan sahasını genişlettiler; Rumlar ve Ermeniler pazarın kuzey kesiminde, Türkler de merkezde ve güneyde mescitler bina ederek yeni yeni mahalleler kurdular. Bu pazaryeri olma durumu bölgeyi XIX. yüzyıla doğru ticari bir merkez haline getirmeyi başlamıştır³¹.

Zanaat loncalarının kurmuş oldukları köylerin birleşmesiyle meydana gelen Adapazarı'nda Tığcılar, Semerciler, Hasırcılar, Tuzla, Yağcılar, Çıracılar, Pabuççular isimlerini taşıyan mahalleler, daha önce bu zanaatla uğraşanların ilk olarak yerleştikleri yerlerde kurulmuş ve mahalle adları genellikle loncaların adlarıyla anılmaya başlanmıştır.

Önceleri bir köy, sonra nahiye, kaza ve bir şehir; nihayet günümüzde bir vilayet merkezi olan Adapazarı'nın 1536 yılında bir köy konumunda iken “Ada Kadılığına” yazılan 25 Zi-l Ka'de 966 (29 Ağustos 1559) tarihli bir hükümden en geç bu tarihte kaza hüviyetine sahip olduğunu söyleyebiliriz³². 1646'da nahiye olan Adapazarı Akyazı Nahiyesine bağlanarak tekrar köy olmuş ve bu dönemde Tığcılar Karyesi(köyü) adını taşımıştır. 1692'de kaza, 1701'de Sapanca'ya bağlı bir köy, 1742'de nahiye ve 1837 yılında İzmit sancağına bağlı bir kaza haline gelmişse de daha önce bağlı olduğu Sapanca Kazası merkezi Adapazarı'na nakledilerek resmi belgelerde “Adabazarı ma'a Sabanca Kazası” adı ile anılmıştır.

1844-45 yılında hazırlanan Temettuat defterlerine göre bu tarihte Adapazarı Bolu Eyaleti'ne bağlı İzmit Sancağı'nın bir kazasıdır³³.

Adapazarı'nda, bir Osmanlı kasabasında bulunan ve çeşitli kamu görevleri ifa eden yöneticiler bulunmuştur. Askeri-reaya ayırımı içinde askeri sınıf mensubu olarak kabul olunabilecek bu kişiler; kadı, kadı naibi, imam, muhtar, subaşı, kethüda, müteveli

³¹ Şentürk,a.g.e.s.177

³² A.g.e.s.177

³³ Geniş bilgi için bkz. ML. VRD. TMT-2853/2885

ve tımar sahiplerinden oluşmaktadır. Bunlar sokağın, mahallenin, köyün, kasabanın ve bütün nahiye veya kazanın çeşitli işlerinden cari hukuk kurallarında alt-üst ilişkisi içinde birbirlerine veya doğrudan merkeze bağlı olarak sorumludurlar. Her görevli kamu hizmetini kendi ilgi alanı içinde yerine getirmektedir. Bu resmi görevlilerin dışında halktan bazı kişiler de dolaylı olarak yönetime katılmaktadırlar. “İhtiyaran” özellikle hukuki anlaşmazlıkların çözümünde kendilerine başvurulana zümredendirler. Ayrıca bölgede bulunan bazı kurumlarda görevli hatip, müderris gibi bazı görevliler de söz sahibi kimselerdir. Bütün görevliler çeşitli yetkilere de sahip olarak yerleşim biriminin kültürel, hukuki ve iktisadi olaylarıyla ilgilenmektedirler. Kadı veya naibi, beldenin yürütme ve yargı sorumlusu durumundadır.

1852’de Adapazarı, Tanzimat’tan sonra kurulan ve doğrudan dahiliye nezaretine bağlı olup hiçbir eyalete bağlanmayan İznikmid Mutasarrıflığı’na dahil edildi. Bu durum 1954 yılında Sakarya adında ayrı bir vilayet oluşuna değin devam etmiştir.

A.Kamu Görevlileri

1.Adapazarı Kaza Merkezi’nde Kamu Görevlileri

Kamu görevlileri başlığı altında muhtar, mahkeme katibi, sandık emini, zabıta gibi isimler incelenmiştir. Temettuat defterlerinden edindiğimiz bilgiye göre 1844 yılı itibarıyla Adapazarı Kaza merkezinde hizmet veren kamu görevlisi sayısı toplam 11 (onbir)’dir: 7 muhtar, 1 mahkeme kâtibi, 1 sandık emini, 2 zabıta.

Merkezde bulunan 7 mahallenin de muhtarlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Efendi Mahallesinde bir mahkeme kâtibi bulunmaktadır. Adapazarı söz konusu tarihte bir kaza olmasına rağmen Temettuat defterlerinde burada görev yapan bir kadıya rastlanmamaktadır.(Bu konu Adli Yapı bölümünde ele alınmıştır.) Ayrıca Adapazarı Kazası adı altında Şer’iyye Sicilleri’ne de rastlanmayıp İzmit Sancağına bağlı olması dolayısıyla incelediğimiz İzmit Şer’iyye Sicilleri içerisinde Adapazarı ile alakalı ancak birkaç davaya rastlamamız mümkün olmuştur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde incelediğimiz Adapazarı vakıflarına ait vakfiyelerden anlaşıldığına göre hükümet konağının bir odasında kurulan mahkemede adalet işleri yürütülmeye çalışılmıştır. Bu bilgiye ek olarak mahkeme katibinin

bulunması anlaşılsa da Adapazarı mahkemelerinden kalan herhangi bir belgeye ulaşmamış mümkün olamamaktadır.

Sandık emini veznedar anlamına gelmektedir³⁴. Devletin topladığı vergileri tahsil etmek, bunların defterlerini tutmakla vazifelidir.

Zabıta şehir güvenliğini sağlamakla vazifeli memurlardır. Adapazarı şehir merkezinde Hocaoglu ve Yahyalar Mahallelerinde birer olmak üzere Toplam 2 zabıta görevlisinin hizmet verdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Kamu Görevlileri - 1844

MAHALLELER		Muhtar	Mahkeme Kâtibi	Sandık Emini	Zabıta
1	Bağcılar Mahallesi	1			
2	Hocaoglu Mahallesi	1			1
3	Kuyumcu Mahallesi	1			
4	Mehmet Efendi Mahallesi	1	1	1	
5	Pabuccular Mahallesi	1			
6	Tekeler Mahallesi	1			
7	Yahyalar Mahallesi	1			1
Toplam		7	1	1	2

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2889/4574

³⁴ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat.Aydın Kitabevi Yay.Ankara 1997

2.Adapazarı Köylerinde Kamu Görevlileri

1844 yılı itibarıyla Adapazarı Köylerinde hizmet veren kamu görevlisi sayısı toplam 37’dir. Bu rakamın 26’sını muhtarlar, 11’ini askerler oluşturmaktadır.

Tablo 2: Adapazarı Köylerinde Kamu Görevlileri–1844

KÖYLER		Kamu Görevlileri	
		Asker	Muhtar
1	Abalı Karyesi		1
2	Beylikkışla Karyesi		1
3	Budaklar Karyesi		1
4	Çalılar Karyesi		1
5	Çaybaşı Karyesi		1
6	Çaykışla Karyesi	1	1
7	Çökekler Karyesi		1
8	Dağdibi Karyesi	2	1
9	Demirciler Karyesi		1
10	Doğancılar Karyesi	2	1
11	Göktepe Karyesi		1
12	Hacılar Karyesi	3	1
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	1	1
14	İkizce Karyesi		1
15	İlyaslar Karyesi		1
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi		1
17	Kamışlı Karyesi		1
18	Karakamış Karyesi		1
19	Karaman Karyesi		1
20	Kurtbeyler Karyesi		1
21	Poyrazlar Karyesi	1	1
22	Rüstemler Karyesi		1
23	Süleyman Bey Karyesi		1
24	Taşkısığı Karyesi		1
25	Taşlık Karyesi		1
26	Tavuklar Karyesi	1	1
	Toplam	11	26

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/ 2870/2873/2874/2879/2882/ 2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/4581

Köy idari yapısının en önemli siması olan muhtar bu yerleşim biriminin vazgeçilmezidir. Bu doğrultuda Adapazarı köylerinin tamamında muhtarların görev yaptıkları görülmektedir.

Temettuat defterlerine asker olarak kaydedilmiş kişilerin aileleri hane olarak köyde yaşamlarına devam ederken, askerlik vazifesini ifa eden hane sahibinin Adapazarı ve İstanbul'da görev yapmakta oldukları görülmektedir.

B.Eğitim Ve Din Görevlileri

I.Adapazarı'nda Eğitim ve Din Görevlileri -1844

Bu kategoride incelediğimiz meslekler imam, müezzin, hatip, cami kayyumu, talebe ve derviş olmuştur. 1844 yılı Adapazarı kaza merkezini oluşturan 7 mahallede eğitim ve din işleri alanında hizmet veren toplam 15 haneye rastlamaktayız. : 4 Talebe, 3 imam, 3 cami kayyumu, 3 müezzin, 1 hatip, 1 derviş.

Camilerde hizmet veren imam, müezzin, hatip gibi görevlilerin yanı sıra üç mahalle camisinde cami kayyumunun (bekçi-koruyucu) varlığı göze çarpmaktadır. Eğitim ve din işleriyle meşgul olanlar muhtar, asker ya da yoksullar gibi vergiden muaf tutmuşlardır.(Bu konu vergi bölümünde işlenmiştir.) Adapazarı merkez mahallelerinde hizmet veren imamların bu hizmetleri karşılığı ücret almadıkları görülmektedir. Bir kısmı tarım ve hayvancılık da yapmaktayken ziyadesiyle fakir olup Temettuat defterlerine ; hiçbir şeyi olmayub şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu...; şeklinde not düşülenlerine de rastlanmaktadır. Aynı zamanda imamlar bazı yerlerde hem imam hem de hatib vazifesi ifa ederken yalnız hatiplik yapanlara da rastlanmaktadır ki Hocaoglu Mahallesi hatibi Temettuat defterinden anlaşıldığına göre hatiplik işini babadan kalma olarak devam ettirmektedir³⁵.

Temettuat defterinden derviş kavramının tam olarak hangi hizmeti icra ettiğine dair kayıt bulunmamakla birlikte -Derviş Kalender Baba- sıfatıyla kaydedilen bu şahıs vergiden muaf tutulmuştur.

³⁵ Geniş bilgi için bkz .ML.VRD.TMT.: 2877

Talebe sıfatıyla Temettuat defterlerine kaydedilen kişilerin hanelerine kayıtlı emlak ve arazi ve hayvanların babadan kalma oldukları anlaşılmaktadır. Evin reisi kabul edilecek kişi olan babanın ölümü üzerine Temettuat defterinde hane reisi olarak müteveffa ‘nın eşi ya da yaşı küçük bile olsa oğlunun hane reisi olarak yazıldığına rastlanmaktadır.

Tablo3: Adapazarı’nda Eğitim ve Din Görevlileri -1844

MAHALLELER		Cami Kayyumu	Derviş	Hatib	imam	Müezzin	Talebe
1	Bağcılar Mahallesi				1		1
2	Hocaoğlu Mahallesi	2		1		1	3
3	Kuyumcu Mahallesi						
4	Mehmet Efendi Mahallesi						
5	Pabuccular Mahallesi				1		
6	Tekeler Mahallesi	1			1		
7	Yahyalar Mahallesi		1			2	
	Toplam	3	1	1	3	3	4

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2889/4574

2.Adapazarı Köylerinde Eğitim ve Din Görevlileri -1844

1844 yılı Temettuat kayıtlarına göre Adapazarı Kazasına bağlı 26 köyde eğitim ve din görevlileri kategorisinde vazife gören 19 hane mevcuttur. Bunlar; 13 imam, 4 hatip, 2 talebedir. Sosyal yapıda da belirttiğimiz gibi bir cami veya mescit etrafında toplanan insan grubu yerleşim yerini meydana getirmektedir. 26 köyün 13’ünde imam vazifesi gören bir kişinin bulunması Köylerin en az %50 ‘ sinde cami ya da mescit türü bir yapı olduğunu göstermektedir.

İmamlar çoğu zaman hatiplik vazifelerini de ifa ederlerken yalnız hatiplik yapmakta olan kişiler de vardır. Adapazarı köyleri içinde görev yapan 4 hatibe rastlanırken bunların 3'ünün imam-hatip, 1'inin sadece hatip olduğu anlaşılmaktadır

Tablo 4: Adapazarı Köylerinde Eğitim Ve Din Görevlileri - 1844

KÖYLER		Eğitim Ve Din Görevlileri		
		Hatib	İmam	Talebe
1	Abalı Karyesi		1	
2	Beylikkışla Karyesi		1	
3	Budaklar Karyesi		1	
4	Çalılar Karyesi		1	
5	Çaybaşı Karyesi			
6	Çaykışla Karyesi		1	
7	Çökekler Karyesi		1	
8	Dağdibi Karyesi		1	
9	Demirciler Karyesi	1	1	
10	Doğancılar Karyesi			1
11	Göktepe Karyesi			
12	Hacılar Karyesi		1	
13	Hacı Ramazanlar Karyesi			
14	İkizce Karyesi			
15	İlyaslar Karyesi			1
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi			
17	Kamışlı Karyesi	1		
18	Karakamış Karyesi	1	1	
19	Karaman Karyesi			
20	Kurtbeyler Karyesi	1	1	
21	Poyrazlar Karyesi		1	
22	Rüstemler Karyesi			
23	Süleyman Bey Karyesi		1	
24	Taşkısığı Karyesi			
25	Taşlık Karyesi			
26	Tavuklar Karyesi			
	Toplam	4	13	2

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/ 2870/2873/2874/2879/ 2882/ 2883/ 2886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/4581

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

I.OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL YAPI

Osmanlı Devleti XIII. yüzyıl sonlarında Selçuklu sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır bölgesinde, Söğüt ve civarında, küçük bir uç aşireti tarafından kurulmuştur. Oğuzların Kayı Boyu'na mensup olan bu aşiret, genelde “gaza” düşüncesiyle hareket eden Müslüman Türklerden oluşuyordu. Yeni bir devletin temelini atan bu insanlar yeni bir toplumun oluşumuna da vesile oluyor, yeni bir kültür meydana getiriyorlardı³⁶.

Aynı kökten gelen, ortak bir tarihleri, kültürleri, gelenekleri olan, aynı dili konuşan ve aynı dini yaşayan bu aşiretler topluluğu ülkelerini bir taraftan Balkanlar'a doğru; diğer taraftan Küçük Asya'ya doğru genişleterek dünyanın en güçlü ve en uzun ömürlü devletini oluşturmuştu.

XV. ve XVI. Yüzyıllarda yapılan fetihlerle ülkenin genişlemesine paralel olarak bu coğrafyada yaşayan Müslüman-gayr-i Müslim birçok halk da Osmanlı toplumuna katılmıştır.

Başlangıçta Anadolu Beyliklerinden devraldığı tamamen Türklerden oluşan toplum yapısı Balkanlar-Avrupa, Arabistan ve Afrika topraklarında meydana gelen genişlemeyle birlikte insan unsuru bakımından karmaşık bir yapı kazandı. Bu toplum yapısı farklı ırki kökenlerden gelen ve çeşitli dinlerin farklı anlayış ve yorumlarını yaşayan insanlardan oluşan bir karaktere sahipti.

Toplumu oluşturan bireylerin yaşayışları, gelenekleri, çalışma şartları ve gelir düzeyleri farklı farklıdır. Bu sebeple tarih boyunca insanlar arasında sosyal farklılaşmalar meydana gelmiştir.

Tarihte görülen sosyal tabakalaşma çeşitleri şu şekilde gerçekleşmiştir: 1) İlkel toplumlarda görülen yaygın köleliğin doğurduğu tabakalaşma. 2)ortaçağ Avrupa'sında

³⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”. GTT. Ans. Yeni Türkiye Yay.Ankara-2002.C:6s.287

geniş toprak mülkiyetine dayanan feodal sistem. 3)Kast sistemi. 4)Statü tabakalaşmasının doğdurduğu sosyal sınıflar³⁷.

Osmanlı sosyal sistemi sınıfsız bir yapı özelliği göstermektedir. Temele devlet bilincini koyan sistemde sosyal gruplar arasında bir ayrım yapılmazken, sosyal gruplar arasında bir ayrım yapılmazken, sosyal gruplar idari bakımdan yöneten-yönetilen, hukuki bakımdan hür-köle, dini bakımdan müslüman-gayr-ı müslim, yerleşim bakımdan yerleşik - göçebe olarak ele alınmıştır³⁸.

Osmanlılarda sosyal tabakalaşmayı belirleyen yönetenler (askeri zümre) ve yönetilenler (reaya) ayrımıdır. Askeri zümre kendilerine tımar kesiminden, hazineden veya vakıflardan gelir ayrılan zümredir. Reaya ise üretim yapan ve vergi veren zümredir³⁹.

Osmanlı Devleti'nde Batı'da oluşan sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıfların benzer şekilde gelişmesinin sebebi, İslam toplumu ve mülkiyet anlayışıdır. İslami anlayış toplumda yönetici olanları yönettiklerinden sorumlu tutmuş, bu sebeple yönetici-yöneten arasındaki ilişki bir tahakküm değil bir sorumluluk ilişkisi şeklini almıştır⁴⁰.

Dini yöneten toplumun ayrıma tabi tutulması özellikle vergi yönünden önemlidir. Temel haklar bakımından müslüman olmayanların (zımmi) müslümanlarla bir farkı yokken, farklı oldukları taraf cizye vergisi ödemeleridir.

Hukuki açıdan hür-köle ayrımı söz konusudur. Osmanlılar savaşların ortaya çıkardığı bir kurum olan köleliği bir eğitim kurumu ve hür emeğin alternatifi olarak kullanmışlar, devşirme sistemiyle idari ve siyasi mekanizmanın merkezine yerleştirmişlerdir⁴¹.

³⁷ Akgündüz & Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı.OSAV.Yayınları.İstanbul-1999.s.343

³⁸ Çelik,a.g.e.s.111

³⁹ Ahmet Tabakoğlu,Türk İktisat Tarihi.Dergah Yayınları.İstanbul-1998.s.138

⁴⁰ Akgündüz & Said Öztürk,a.g.e.s.344

⁴¹ Tabakoğlu,a.g.e.s.140

II. OSMANLI SOSYAL YAPISI İÇERİSİNDE ADAPAZARI

A.Nüfus

1.Osmanlı Devleti'nde Nüfus

Nüfus, sosyal yapının en önemli unsurudur. Hayat tarzından kaynaklanmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin asırlarca yetersiz bir nüfus bir nüfus kitlesi barındırdığı görülmektedir. XIV. yüzyıldaki iktisadi durgunluk ortamında nüfusun kıtlıklar, salgınlar ve savaşlar sebebiyle çok az olduğunu bilinmektedir. XVI. yüzyılda ise artan refah seviyesine paralel olarak nüfusun da arttığı görülmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bugünkü Türkiye topraklarında 12–13 milyon insan yaşamaktadır⁴². Söz konusu nüfusun %20'si şehir, %80'i köylerde yaşarken; %60'ı Müslüman, %40'ı da gayr-i müslim olarak tahmin edilmektedir.

Nüfusun sayı ve kalitesi hakkında en önemli bilgiler ülkenin iktisadi ve mali imkanlarını tespit amacıyla yapılan tapu, avarız ve temettuat sayımlarından elde edilmektedir..Tapu defterleri XV.-XVI. yüzyıllar, Avarız defterleri XVII. yüzyıl ,Temettuat defterleri ise XIX.yüzyılın ortalarına kadar olan zaman dilimi hakkında bilgi verirler.

Tahrir defterleri, Osmanlıların klasik devri denilen XV ve XVI. asırlarda tımar sitemini uyguladıkları bölgelerde, vergi mükelleflerine ait çeşitli bilgileri(ki bazen vergiden muaf kişiler de kaydedilirdi), bunların yaşadıkları yerlerden toplanması beklenen vergileri, bu vergilerin hangi kişi veya kurumların tasarrufunda bulunduğunu tespit eden ve genelde sancak esasına göre tertip edilen resmi belgelerdir⁴³.

XIX. yüzyılda karşımıza çıkan sınırlı zaman kesitlerinde nüfus ve ekonomik kaynakları tespiti yönelik sayım girişimlerinin sonuçlarını içeren *Temettuat Defterleri* ile çeşitli nüfus istatistikleri tek başlarına tahriri defterlerinin zenginliğine sahip değildirler.

Tahrir Defterleri esas olarak tımar sistemi çerçevesinde merkezi hazineyi ilgilendiren çok çeşitli vergi kalemlerini içerirken, avarız ve cizye defterleri, XVII. yüzyılda merkezi hazinenin en önemli gelir kaynakları haline gelen avarız ve cizye vergileri ile ilgilidir.

⁴² Tabakoğlu, a.g.e.s.135

⁴³ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler". www.history.hacettepe.edu.tr/archive/DIE.htm 5/5/2007

Her iki vergi de tek tek veya gruplar halinde şahıslardan alındığı için, avarız ve cizye defterleri yalnızca bu vergilere tabi nüfusla ilgili veriler içermektedir; bu bakımdan, ekilebilir toprak büyüklüğü ve ürün miktarını da içeren tahrir defterlerinden farklıdırlar. Dolayısıyla, söz konusu defterler bu niteliğiyle esas olarak dönemin demografi tarihi açısından önemlidir ve istatistiksel değeri de bununla sınırlıdır⁴⁴.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren tımar sisteminin hızla çözülüşü ve adeta işlemez hale gelişi ile o zamana kadar yapılmakta olan büyük ve çok amaçlı sayımların anlamını kaybettiği ve aynı zamanda XVII. yüzyıl başlarının yaygın Celali isyanları ve terörü döneminde bu tür sayımlar için devletin uygun bir ortam bulamadığı anlaşıyor.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Temettuat defterleri nüfus hakkında bize bilgi veren önemli defterlerdir. Hane esası üzerine yapılan bu sayımlarda yer alan bilgiler nihai olarak dört grupta toplanabilir; **1-Mükellef kişilik bilgileri:** a)Hane sahibinin ismi, b)unvanı ve mesleği **2-Menkul ve gayri menkul servet:** a)Mükellefin sahip olduğu veya tasarrufunda bulunan ekili veya nadasa bırakılmış tarlanın, bahçenin, bağ ve çayırın dönüm olarak miktarı. Ayrıca kira ile tutulan ya da kiraya verilen toprakların dönüm olarak miktarı ve kimden kiralandığı ya da kime kiraya verildiği. b) Hane sahibinin küçük ve büyük baş hayvanlarının cins ve miktarı. c) Değirmen, dükkân, boyahane, debbağ hane, kışlak vb. gayrimenkul servetin sayısı ve birim büyüklüğü. **3-Gelirler:** a)Mükellefin sahip olduğu veya tasarrufunda bulunan yukarıda sayılan her bir menkul veya gayrimenkul servetin bir yıl içinde sağladığı hâsılat veya kira geliri. b) Hane reisinin ve diğer hane üyelerinin esnafılık, ticaret veya emek faaliyetlerinden sağladığı gelirler. **4-Vergi ödemeleri:** a) Bir yıl içinde mükellef hane reisi tarafından ödenen bir tür gelir vergisi olan “Vergü-yi mahsusa”nın kuruş olarak miktarı. b) Gayr-ı Müslim hane reisinin ve diğer aile üyelerinin ödemekle yükümlü olduğu cizyenin a’la, evsat, edna olarak türü ve sayısı. c) aynen ödenen aşar vergisinin ürün olarak nevi, miktarı ve para olarak karşılığı. d) Nakden ödenen aşar ve rüsumun para olarak değeri

Tahrir yaparken herkesin isim ve şöhreti, sahip oldukları bütün mal varlıkları, ne kadar emlak ve arazisi olduğu ve ayrıca ne kadarının ekili ve nadasa bırakıldığı, bağ ve bostanı, her türlü hayvanı, tüccar ve esnafın bir senede tahmini olarak ne kadar ticaret ve geliri olacağı incelenerek tahriri yapılacak ve bunların yıllık gelirleri ve bu gelir

⁴⁴ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız Ve Cizye Defterleri”
www.bilkent.edu.tr/~oozel/av1.doc.5/5/2007

üzerinden tahsili istenen vergi tespit edilecek idi⁴⁵. Bu defterleri kullanarak Osmanlı Şehirlerinin nüfusu hakkında yaklaşık tahminler yapmak mümkün olabilmektedir.

Sultan II. Mahmut yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra yerine ikame edeceği yeni ordu için askerlik çağındaki erkek nüfusunun miktarını öğrenmek amacı ile modern nüfus sayımını yaptırmıştır. Fakat İstanbul'dan başlayan bu sayım 1828–29 Rus savaşı sebebi ile diğer illerde tamamlanamamıştır.

1831 sayımının sonuçlarına göre Anadolu'da 7–7,5 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. 1844'teki rakamlara göre ise ülke nüfusu 28,9 milyon, Anadolu nüfusu ise 11,8 milyon civarındadır⁴⁶.

II. Adapazarı'nda Nüfus

a.Adapazarı Kaza Merkezinde Nüfus

Osmanlıların fethinden önce Adapazarı'nın içinde bulunduğu bölgede Rumlar oturmaktaydı. Selçuklu Devleti, Osmanlılar ve bazı Türk Beylikleri Bizans Topraklarını fetih için mücadele ettikleri sırada bu topraklarda küçük yerleşim merkezleri kurdukları gibi, buradaki Hristiyan halkla birlikte yaşamaya başlamışlardı. Nüfus arttıkça bölgenin orman kaynaklarından ve otlaklarından yararlanma yoluna giden halk, yöre ormanlarını açmak suretiyle de köyler kurmuşlardı⁴⁷.

Fetihlerden sonra Türk boy, oymak ve aşiretleri Sakarya havzasını meskûn kıldılar. Ayrıca bir kısım Yahudiler ve Şah Abbas döneminde İran'dan kovulan Ermeniler XVII. yüzyıl başlarından itibaren birer koloni teşkil ettiler.

Adapazarı ve civarının ilk Türk sakinleri arasında göçebeliği terk ederek yerleşik düzene geçen Türkmen-Yörük cemaatleri alır⁴⁸. Bugünkü Adapazarı'nın bulunduğu bölgede kurulan pazaryerine civar köyler ve göçer cemaatler gelir, ürünlerini satar, bu yolla ekonomik ilişkinin yanı sıra sosyal ve kültürel etkileşim gerçekleştirdi. Bu suretle bugünkü şehre adını veren Ada Karyesi, bir sosyal ve idari merkez olarak gelişim

⁴⁵ Said Öztürk, Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-141.html>. 05/05/2007

⁴⁶ Tabakoğlu, a.g.e.s.137

⁴⁷ Hüdaî Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya". Sakarya İli Tarihi. SAÜ. Yay. Sakarya-2005C:1.s.178

⁴⁸ Musa Taşdelen, "Sakaryanın Sosyal Ve İktisadi Yapısı Üzerine" Sakarya İli Tarihi. SAÜ. Yay. Sakarya-2005 C:II.s.834

göstermiştir. ”Manav⁴⁹” adıyla anılan ve kökleri ilk Türk fetihlerine kadar inen yerliler, yüzyıllar boyunca Oğuz-Selçuklu gelenek görenek ve hayat tarzları ile kültürlerini bozmadan sürdürdüler⁵⁰.

Bölgeye ilk göçlerin Kırım’ın kaybedilmesinden sonra olduğu anlaşılmaktadır. 1806/12 ve 1828/29 Osmanlı-Rus Savaşları sonunda bölgeye yapılan göçlerden sonra 1851 yılında Kırımdan göçen Tatarlar 1855/64 yılları arasında Rumeli’den; Kafkas mücahidi Şeyh Şamil’in yenilgisi ve Rusların sürgünü ile 1864/66 yılları arasında Kafkasya’dan gelen Çerkezler, Gürcüler ve Abhazlar; 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası ve sonrasında Rumeli ve Balkanlardan, doğuda ise Kafkaslardan göç etmek zorunda kalan muhacirlerden bir kısmı İzmit ve İzmit’in bir kazası olan Adapazarı ve civarına yerleştirildiler. 1783/1922 yılları arasında göç eden Kırım Türklerinin sayısı tahminen 1800000 (bir milyon sekiz yüz bin) kadardır⁵¹. Bunu XX. yüzyılda Balkan Savaşları neticesinde dalgalar halinde gelen mülteci yığılmaları izlemiştir. Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgelerinde yerleştirilen Kırım, Kafkas ve Balkan göçmenlerinin büyük bir bölümü de kendilerini Marmara Bölgesinde Biga Yarımadası ile Bursa’dan başka Adapazarı yöresinde sığınak bulmuşlardır⁵².

Osmanlı haneleri hakkında bilgi az ve ne büyüklükte oldukları da kesin olarak bilinmemektedir⁵³. Osmanlı’da hane ile nüfusun sayısı arasında bağlantı kurmak gerekirse, Osmanlı ailesi genellikle 4-7 kişiden oluşuyordu: Karı, koca ve çocukları⁵⁴. Fakat bu çalışmada Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülen ve genellikle kabul gören anlayışa göre her hanenin nüfusunun 5 kişiden ibaret olduğundan hareket edilerek Adapazarı’nın nüfus tahminleri yapılmıştır⁵⁵.

⁴⁹ Batı Anadolu’da hayvancılıktan tarıma geçmiş Türk topluluklarına verilen bir isimdir. Manavlık, tarımla-sebze ve meyvecilikle uğraşan bölgenin en eski topluluklarının iktisadi faaliyet tarzıdır.”Taşdelen.a.g.e.s.835

⁵⁰ Şentürk,a.g.e.s.178

⁵¹ Nedim İpek, “Sakarya’ya Türk Göçleri” Sakarya İli Tarihi.SAÜ.Yay.Sakarya-2005.C:1.s.639

⁵² Şentürk,a.g.e.s.179

⁵³ İnalcık&Donalt Quataert, “ Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi”Eren Yayınları. İstanbul-2004.C:2.s.908

⁵⁴ Bahaeddin Yediyıldız,Osmanlı Toplumu.Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi.IRCICA Y. İstanbul-1990.C:.2.s.483

⁵⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi.” Türkiye Mecmuası. İstanbul-1953.C:10

Tablo 5: Adapazarı Kaza Merkezinin Tahmini Nüfusu–1844

MAHALLELER		Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçinde Mahalle Büyüklüğü (%)
1	Bağcılar Mahallesi	17	85	6,36
2	Hocaoğlu Mahallesi	51	255	19,1
3	Kuyumcu Mahallesi	36	180	13,48
4	Mehmet Efendi Mahallesi	31	155	11,61
5	Pabuççular Mahallesi	39	195	14,6
6	Tekeler Mahallesi	55	275	20,59
7	Yahyalar Mahallesi	38	190	14,23
TOPLAM:		267	1335	100

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT: 2853/2866/2871/2877/2889/4574

Temettuat Defterlerine göre 1844 yılında Adapazarı Kazası merkezinde 7 mahalle vardır. Söz konusu 7 mahallede meskun olan toplam 267 hane ve bu hanelerin 5 ile çarpımıyla oluşan tahmini- yaklaşık 1335 kişilik bir nüfusa sahiptir. 55 hane ve 275 tahmini nüfusla en büyük mahallenin Tekeler Mahallesi olduğu görülmektedir. Tekeler Mahallesi'nin toplam nüfus içindeki payı %20,59' dur. 51 hane ve 255 kişilik tahmini nüfusuyla Hocaoğlu Mahallesi nüfus büyüklüğü bakımından 2. sırayı almaktadır. Hocaoğlu Mahallesi'nin toplam nüfus içindeki payı %19,1'dir. Hane sayısı, dolayısıyla nüfusu itibarıyla en küçük mahalle Bağcılar Mahallesi'dir. Burası toplam nüfusun %6,36'sını 85 kişi ile karşılamaktadır.

b. Adapazarı Köylerinde Nüfus

1844 yılı itibarıyla Adapazarı köylerinde toplam 795 hanede yaklaşık-tahmini olarak 3975 kişi yaşamaktaydı. Köyler büyüklü küçüklü olmalarına rağmen genel itibarıyla hane sayısı bakımından birbirlerine yakın oldukları görülmektedir.

795 hane sayısını 26 köye bölecek olursak elde edilen rakam köy başına düşen ortalama hane sayısını 30,57 olarak gösterir. 10 köy bu ortalamanın üzerine çıkmışken diğerleri de ortalamaya yakın bir oran barındırmaktadır. Taşkısığı ve Göktepe Karyeleri 9'ar hane ile ortalamanın en altında bulunan yerleşim birimleri olmuşlardır.

Adapazarı köyleri arasında nüfus bakımından en büyük olanı 75 hane ve yaklaşık-tahmini 375 kişilik nüfusuyla Taşlık Karyesidir. Burası köylerde yaşayan toplam nüfusun %9,43'ünü barındırmaktadır.

Taşlık Karyesinin 68 hanede meskûn 340 kişi ve toplam nüfusa yaptığı %8,55 lik katkı ile Demirciler Karyesi takip etmektedir.

Üçüncü sırada ise 53 hane ve 265 kişilik nüfusuyla genel toplam % 6,66'lık bir katkı yapan Tavuklar Karyesi gelmektedir. Taşkısığı ve Göktepe Karyeleri ise 9'ar hanede barındıkları 45'er kişilik nüfusla, toplam nüfusa %1,13'er katkıda bulunabilmişlerdir.

Tablo 6: Adapazarı Köylerinde Tahmini Nüfus – 1844

	KÖYLER	HANE SAYISI	TAHMINİ NÜFUS	Toplam Nüfus içinde Mahalle Büyüklüğü (%)
1	Abalı Karyesi	33	165	4,15
2	Beylikkışla Karyesi	28	140	3,52
3	Budaklar Karyesi	48	240	6,03
4	Çalılar Karyesi	19	95	2,38
5	Çaybaşı Karyesi	17	85	2,13
6	Çaykışla Karyesi	36	180	4,52
7	Çökekler Karyesi	28	140	3,52
8	Dağdibi Karyesi	46	230	4,78
9	Demirciler Karyesi	68	340	8,55
10	Doğancılar Karyesi	27	135	3,39
11	Göktepe Karyesi	9	45	1,13
12	Hacılar Karyesi	34	170	4,27
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	16	80	2,01
14	İkizce Karyesi	14	70	1,76
15	İlyaslar Karyesi	28	140	3,52
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi	42	210	5,28
17	Kamışlı Karyesi	26	130	3,27
18	Karakamış Karyesi	29	145	3,64
19	Karaman Karyesi	17	85	2,13
20	Kurtbeyler Karyesi	20	100	2,51
21	Poyrazlar Karyesi	27	135	3,39
22	Rüstemler Karyesi	15	75	1,88
23	Süleyman Bey Karyesi	31	155	3,89
24	Taşkısığı Karyesi	9	45	1,13
25	Taşlık Karyesi	75	375	9,43
26	Tavuklar Karyesi	53	265	6,66
	TOPLAM :	795	3975	100

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/ 2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/4581

Tablo 7 : Adapazarı Toplam Nüfusu - 1844

ADAPAZARI		Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçinde Büyüklüğü (%)
1	Merkez Kaza	267	1335	25,14
2	Köyler	795	3975	74,85
	Toplam	1062	5310	100

Kaynak:BOA.ML.VRD.TMT:2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/2882/2883/2886/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

1844 yılı Temettuat defterinde anlaşıldığına göre Adapazarı’nda merkez kaza ve köylere dağılmış vaziyette toplam 1062 hanede yaklaşık-tahmini 5310 kişi yaşamaktadır. Kaza merkezinde bulunan yedi mahallede meskûn 267 hane Adapazarı hane toplamının %25,14’üdür. Bir başka ifadeyle şehir merkezinde yaşayan 1335 kişi Adapazarı toplam nüfusunun %25,14’ünü teşkil etmektedir. Adapazarı Köylerinde meskûn hane sayısı 795’tir. Bu hanelerde yaşamakta olan tahmini 3975 kişi Adapazarı toplam nüfusunun %74,85’ini oluşturmaktadır.

XIX. yy. ortalarında Adapazarı’nın demografik yapısına bakıldığında halkın büyük çoğunluğunun köylerde yaşamakta olduğu görülmektedir. Köy tipi yaşantının gereği olarak da esas ekonomik faaliyetleri tarım ve hayvancılık olurken sosyal yaşamları da buna göre şekil kazanmaktadır.

Adapazarı 1844 yılında İzmit Sancağı’na bağlı bir kaza olmasına rağmen İzmit’in yaklaşık yarısı kadar bir nüfusa sahiptir. 1831 yılında İzmit nüfusu 11569 iken Adapazarı’nın Sapanca Kazasıyla birlikte nüfusu 5337 kişi Müslim, 4274 kişi Gayr-i Müslim olmak üzere toplam 9611 kişi idi. 1916 sayımlarında ise İzmit’in nüfusu 9590’a gerilemiştir.⁵⁶ Ancak bu durumun temel sebebi I. Dünya Savaşı içerisinde (1914–1918)

⁵⁶ Tuğba Okuyan, “Temettuat Defterleri’ne Göre İzmit’in Sosyo-Ekonomik Yapısı” Yüksek Lisans Tezi. SAÜ SBE.Sakarya-2003.s.27

yerli Rum ve Ermeni vatandaşların şehri terk etmeleridir. Adapazarı nüfusu savaşın başında (1914); 76864 Müslüman, 7957 Rum, 16461 Ermeni, 655 Protestan, 113 Yahudi olmak üzere toplam 102051 kişi idi. Birinci Dünya savaşı İçinde ve takip eden yıllarda her iki şehir de Türk göçü almış ve nüfus itibarıyla hızla gelişmiştir.

Tablo 8: Adapazarı’nda Nüfusun Değişimi⁵⁷

Yıllar	1831	1844	1881–1893	1906	1914
Nüfus	9611	5310*	53924	97425	102051

*Tablodaki rakamlar Adapazarı’nın idari yapısındaki değişime paralel olarak Adapazarı’nın Sapanca Kazası ile birlikte anılırken ki rakamları olup 1844 yılına ait rakamlar sadece Adapazarı Kazasına ait rakamlardır

Adapazarı kazası 1831 yılında 9611, 1881–93 yıllarında 53924 nüfusa sahiptir. Bu iki tarih arasında ki nüfus artışının yaklaşık olarak 5 katına çıktığının ve bunun sebebinin de 93 harbi sonunda bölgeye yapılan göçlere ve Adapazarı Kazası’na ve bağlanan yeni merkezlere bağlayabiliriz

B. Yerleşim

1-Kent Yerleşimi

Adapazarı 1865’te belediye haline geldikten sonra Tanzimat bürokratlarının isteklerine uygun olarak yönetilmeye ve modernleştirmeye gayret edilmiştir. Ancak bu çabanın mali yükünün karşılanmasında bazı problemler ortaya çıkmıştır. Belediyelerin bu mali yükü halktan aldıkları vergilerle karşılamaları halk ile belediyeleri karşı karşıya getirmiştir. Modernleşme problemleriyle birlikte bir taraftan yeni gelen göçmenlerin şehri hızla büyütmesi Adapazarı Belediyesinin ihtiyaçlarının artmasına sebep olmuştur

⁵⁷Haluk Selvi, “II: Meşrutiyet Döneminde Adapazarı Ve Çevresi.” Sakarya İli Tarihi.SAÜ.Yay.Sakarya-2005.C:1.s.452

Şehrin hızlı büyümesi sonucu eski mezarlıkların çoğu şehir merkezinde kaldığı gibi, bu mezarlıklarda yer kalmaması sebebiyle yeni mezarlıklar oluşturulmasına ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

XIX. yüzyılda Adapazarı'nda şehirleşmenin göstergelerinden birisi de burada bankacılık faaliyetlerinin görülmesidir. Adapazarı'nın ilk bankalarından birisinin “Adapazarı İslam Ticaret Bankası” olduğu ve bu bankanın XIX. yüzyılda açıldığı, bunun bir özel banka olarak Bosnavi Hacı Ademzade İbrahim Efendi ve dostları tarafından 100000 lira sermaye ile kurulduğu bilinmektedir⁵⁸.

Muhacirlerin iskânıyla büyüyen Adapazarı'nda zamanla çeşitli ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de “21 Şevval 1309” tarihli bir belgeye istinaden daha önce kiralık olarak bir yer hapishane görevi üstlenmiş ancak ödenek kesildiğinden aylık bedel olan 50 kuruş ödenememiş ve hapishanenin durumu tehlikeye girmiştir. Bunun üzerine hapishane teşkili zorunlu olmuştur⁵⁹.

Temettuat defterlerine göre 1844 yılında Adapazarı Kazası merkezinde 7 mahalle vardır. Orta büyüklükteki bir kaza merkezi konumunda olan Adapazarı'nda söz konusu 7 mahallede meskûn toplam 267 hanede yaklaşık 1335 kişilik nüfus bulunmaktadır. Mahallelerin isimleri şu şekildedir: Bağcılar, Hocaoglu, Kuyumcu, Mehmet Efendi, Pabuççular, Tekeler, Yahyalar Mahallesi.

Mahalleler arasında 6460 dönüm yüzölçümüyle Hocaoglu bu alandaki birinciliği alırken, 55 hane ve 275 kişilik nüfusuyla Tekeler Mahallesi bu alanda birinci sıradadır. Bağcılar Mahallesi ise 251 dönüm yüzölçümüyle bu alanda son sırayı alırken 17 hane ve 85 kişilik nüfusuyla bu alanda da son sırada yer almıştır.

Osmanlı Mahallesi geleneksel kentin bir kesimidir, yani kapalı bir cemaatin yerleşmesi olarak kendini gösterir. Geleneksel yerleşme savunma ve iklim koşullarına karşı koyabilme nedeniyle üst üste inşa edilmiş bitişik nizam binalarından, serinlik ve havalandırmayı sağlayan dar sokak ve dehlizlerden oluşur. Ama önemli olan iklim ve coğrafyaya göre biçimlenen fiziki doku değildir; mahalle bir içtimai ve kültürel biçimdir ve birbirini tanıyan ve birbirlerine kefil olan hanelerden oluşur. Bu ise mahalle ve köy

⁵⁸ Turgut Subaşı. “I.Meşrutiyet Döneminde Adapazarı'ndaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler.” Sakarya İli Tarihi.SAÜ.Yay.Sakarya-2005.C:1.s.410

⁵⁹ A.g.e.s.415

halkının birbirine yabancılaşmış sosyal ve hukuki yönlerden bağımsız hanelerden oluşmasını önler. Birey, ailesi gibi yaşadığı mahallenin de bir üyesidir.

18.yy. ve hatta 19.yy. başlarında büyük şehirlerin mahallelerinde bile toplumsal sınıflaşmaya göre biçimlenmiş belirli bir mekân farklılaşması yoktur. Dinsel farklılık hariç, dil ve etnik farklılık önemli değildir; imparatorluğun her sınıf ve her bölgesinden insanlar belirli kurallar ve etiket çerçevesinde yaşarlar. Mahalle mescidi ve kahvehane bir toplantı ve tartışma mahalli olup kamuoyunun oluşturduğu merkezlerdir. Aslında burada üzerinde durulmak istenen kodu mahallenin hukuki varlığından çok, kültürel içtimai bir birim olduğudur⁶⁰.

Mahalleler söz konusu olduğunda iki isim ön plana çıkmaktadır: İmam ve muhtar.

Mahallede toplumsal merkez Müslümanlar için cami veya mescit; gayr-i müslimler için kilise ve havradır ve mahalleler bu dini yapıların etrafında gelişmiştir. Muhtarlık teşkilatından evvel mahallenin temsilcisi sayılan imam aynı zamanda asayiş ve düzenin de devamlılığını kontrol eden kişiydi.

1844 yılı Temettuat kayıtlarına göre Adapazarı merkezinde Bağcılar, Papuççular ve Tekeler Mahallelerinde birer olmak üzere üç imam bulunmaktadır.

İlk defa 1826'da İstanbul'da Muhtarlık teşkilatı kurulmuştu. 1833'den itibaren mahalle ve köylerde kurulmuştu. Halkın temsilcisidir. Halk ile devletin ilişkisini sağlar⁶¹ Başlıca vazifeleri; mahallelerin güvenliğini sağlamak, mürur tezkeresi(seyahat izin belgesi, pasaport)olmayanları mahalleye almamak, ölen, göçen ve taşınanların mahalle defterinden silmek, doğanları kaydetmek, vergilerin toplanıp halka dağıtılmasında ilgililere yardımcı olmaktır. 1844 yılında Adapazarı merkezinde yer alan yedi mahallenin hepsinde de muhtar mevcuttur.

⁶⁰ İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul-2002, s.18-28

⁶¹ Ahmet Kolbaşı, "Osmanlı İdari Taksimatı" w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/SonDonemOsmanliidari.doc 05/05/2007

2-Kırsal Yerleşim Ve Göçebe Hayat

İncelediğimiz dönemde Adapazarı Kaza merkezine bağlı küçük büyük 26 köyün olduğu anlaşılmaktadır. Köyler arasında nüfus bakımından en büyük olanı 75 hane ve yaklaşık 375 kişilik nüfusuyla Taşlık Karyesidir. Aynı zamanda Taşlık Karyesi 3658,62 dönüm yüzölçümüyle bu alanda da köyler arasında en büyük olanıdır.

Adapazarı merkezinde mahallelerin sahip olduğu hane ortalaması 38,14 iken köylerin sahip olduğu ortalama hane sayısı 30,57'dir.

İncelediğimiz 7 mahalle ve 26 köyden oluşan toplam 33 yerleşim biriminin 31'inde halkın tamamının Müslüman-Türk olduğu görülmektedir. Yalnız Kuyumcu Mahallesi ve Mehmet Efendi Mahallesi'nde gayr-i müslim hanelerin varlığı söz konusudur. Etnik olarak bir iki adet de Laz ve Kürt hanelerine rastlanmıştır.

Defterlerin yapısı gereği hane reislerinin lakaplarından ne işle meşgul oldukları, nereli oldukları, bedensel özellikleri, etnik kimlikleri, akrabalık ilişkileri gibi özelliklerini tahmin etmek mümkündür.

Birçok yerde “Hatiboğlu”, “Sağiroğlu” gibi sülale isimleri; ziraat erbabı, sığırtmac taifesi, terzi esnafı gibi meslek isimleri; İzmid’li gibi nereli olduğunu belirtir ifadeler; sağır, kör, topal gibi fiziki durumunu gösteren ifadeler; Kürtoğlu gibi etnik özelliklerini ifade eden bilgilere rastlamak mümkündür.

Adapazarı bölgesinde sosyal yaşamla ilgili önemli bir konu, bölgede çokça rastlanan Yörük, Türkmen ve göçebelerin yaşamlarıdır. Koyun, keçi, inek gibi hayvan sürülerinin peşinde yaylak ve kışlak yaşamını sürdüren Yörükler ve Türkmenler Adapazarı, Akyazı, Karasu, Geyve, Taraklı, Ab-ı Safi, Hendek, Şeyhler civarlarında bulunan yaylalara bahar mevsimi başlangıcında giderler, yaz boyu orada kalırlar. Kışın daha sıcak ova bölgelerine inerlerdi. Geçimlerini hayvan ürünleri ile sağlayanlar; halı, kilim, yün hazırlarlar, bir kısmını diğer ihtiyaçları için satarlar bazen köylülerle mal ve tahıl karşılığı değişirlerdi. Buna bağlı olarak Adapazarı kazalarında zengin bir Yörük ve Türkmen göçebe kültürü ve folkloru geleneği yüzyıllarca yaşadı ve varlığını günümüze kadar sürdürdü⁶².

⁶² Atilla Çetin, “ Osmanlı Devleti’nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi”. Sakarya İli Tarihi . SAÜ Yayınları. Sakarya-2005. C:1.s.401

C. Yer İsimleri

Adapazarı ve çevresindeki yer isimleri buraların kurucusu olan Türkmen boy ve oymakları hakkında bize ışık tutmaktadır. Zira Türkmenler, yeni yerleştikleri bölgelerde genellikle kendi boy ve oymak adını yerleştikleri arazinin şekline veya yerleşme esnasındaki bir hadiseye istinaden isim olarak vermek suretiyle kendi kimliklerini ortaya koymuşlardır. Örneğin; Karaman karyesi İsmi Salur boyuna bağlı Türkmen aşiretlerinden Karamanlıların buraya iskânıyla onlardan almıştır.

Bir pazaryeri olarak kurulan Adapazarı'nda Türkler, Rumlar ve Ermeniler bir arada ticaret yaparlardı. Başlangıçta dışarıdan gelen bu halklar zamanla Pazaryerinde yerleşerek köyün iskân sahasını genişletirler; Rumlar ve Ermeniler Pazarın kuzey kesiminde, Türklerde merkezde ve güneyde mescitler bina ederek yeni yeni mahalleler kurdular. Bu pazaryeri olma durumu bölge XIX. yüzyıla doğru ticari bir merkez haline getirmeye başlamıştır.

Zanaat loncalarının kurmuş oldukları köylerin birleşmesiyle meydana gelen Adapazarı'nda Tığcılar, Semerciler, Hasırcılar, Tuzla, Yağcılar, Çıracılar, Pabuççular isimlerini taşıyan mahalleler daha önce bu zanaatla uğraşanların adlarıyla anılmaya başlanmıştır⁶³.

Çökekler, Çaykışla, Çaybaşı, Taşkısığı, Taşlık, Dağdibi gibi yer isimleri yerleşim yerinin toprak yapısını, bu yapının çevreye göre konumunu belirler.

Karakamış, Kamışlı, Budaklar, Çalılar, Bağcılar yerleşim yerinin ve çevresinin bitki örtüsünün niteliklerinden, üretilen ürünlerden; Tavuklar ve Tekeler ise yetiştirilen hayvanların niteliğinden kaynaklanan isimlere sahiptirler.

İlyaslar, Mehmet Efendi, Rüstemler, Süleyman Bey, Yahyalar, Hacılar, Hacıramazanlar, Hoccoğlu ve Kurtbeyler gibi yer isimleri de o yerle sosyal-siyasi ilişkileri olan önemli kişilerin isimleriyle anılan yer adlarıdır

⁶³ Hüdai Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya".Sakarya İli Tarihi.SAÜ.Yay.Sakarya-2005C:1.s.177

D.Sosyal Grup İlişkileri

XVIII. yüzyılın 2.yarısı ve XIX. yüzyılın başlarında Anadolu'nun birçok yerinde eşkıyalık hareketleri görülmekteydi. Adapazarı bölgesini de içine alan eski Kocaeli Sancağı da birçok eşkıyanın çıktığı ve halka zarar verdiği bir alandı⁶⁴.

İncelediğimiz dönemde Adapazarı ve çevresi için belki de en önemli problem asayiş sorunu idi.Adapazarı ve çevresine gelen göçmenlerin karışık durumları, kazaların nüfusunun hızla artması, asker kaçaklarının çetecilikle meşgul olarak ormanlarda saklanmaları, savaşlar dolayısıyla bu bölgeye yeterli inzibat görevlilerinin gönderilememesi ve bölgenin ticaret açısından zengin bir duruma gelmesi asayiş bozmuş ve hırsızlıklar artmıştır⁶⁵.

Bölgenin coğrafi yapısı geniş ve korunmaya elverişli ormanları, dağları eşkıyalara yataklık edebilecek veya her türlü malzemelerin(yiyecek, giyecek, silah)temininde kolaylıklar, seyrek ve dağınık köylerin mevcudiyeti zengin ve varlıklı ayan, eşraf, çifti, ağa ailelerinin bolluğu; zengin bir bölge olmasına karşın fakir ailelerinde sıkça varlığı ve daha başka nice sebepler birçok eşkıyaların çıkışını az veya çok sürede faaliyetlerinin devamına zemin hazırlamıştı.

Prof..Dr. Atilla Çetin dönemin Adapazarı-Kocaeli bölgesinde nam salmış ünlü eşkıyalarını aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- 1.Kandırılı Mehmet Paşa
- 2.Deli Balta
- 3.Fenercioğlu Mustafa
- 4.Hasan Nam Şaki
- 5.Yarım Ağa
- 6.Kara Mutf
- 7.Söğütlülü Mehmet
- 8.Kapusuz Mustafa
- 9.Molla Mehmet
- 10.Şaki Pehlivan

⁶⁴ Çetin, a.g.e.s.381

⁶⁵ Haluk Selvi, "II.Meşrutiyet Döneminde Adapazarı Ve Çevresi." Sakarya İli Tarihi. SAÜ.Yay.Sakarya-2005.C:1.s.452

Bunların dışında küçük çaplı şaki ve şekavet olayları da mevcuttur⁶⁶. Sosyal grup ilişkilerini ortaya koymaya yarayan başlıca kaynak o döneme ait mahkeme kayıtlarıdır. Ancak adli yapıyı incelediğimiz bölümde de bahsettiğimiz gibi Adapazarı'na ait müstakil şer'iyye sicillerinin bulunmayışı, İzmit sicilleri arasında da Adapazarı halkına ait davaların azlığı sağlıklı değerlendirme yapmamızı zorlaştırır da 19.yüzyılda Adapazarı halkı arasında müslüman - gayr-i müslim çatışmasına ait bir iz bulunmamaktadır. Zira eldeki şer'iyle sicilleri müslümanların ve gayr-i müslimlerin kendi aralarında davalı-davacı ilişkisine girdiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca dava konularının esasının miras paylaşımı ve satış akdinin noter tasdiki niteliği taşıyor olması da Adapazarı halkı arasındaki sosyal refah olgusunu destekleyen bir durumdur.

E. Adapazarı Vakıfları

TC Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarına göre Adapazarı il genelinde günümüze değin 440 adet vakıf kurulmuştur. Biz bu vakıflar arasından araştırmamızın içeriğine uygun olarak XIX. Yy.'da ve yüzyılın başı ve sonuna yakın zamanlarda Adapazarı merkezinde kurulmuş olan vakıfları ele aldık. Buna göre söz konusu dönemde kurulmuş 16 farklı vakıfla karşılaşmaktadır. Bu vakıfların 14'ü para vakıfları, ikisi de gayri menkul hasretmek üzere kurulmuş ayni vakıflardandır.

1. **E'l-Hac Memiş İbn Ali Vakfı:** Hicri 01.07.1197 tarihli (miladi:1783) vakfın kurucusu Hacıoğlu Mahallesi sakinlerinden E'l-Hac Memiş İbn Ali'dir. Abdülmümin Efendi İbn Hasan ismindeki zatı müteveli tayin edip, Hacıoğlu Mahallesindeki arsasını, üzerine bir dükkân yapıp kiraya verildikten sonra günlük 10 akçe'lik bölümünü İstanbul Davud Paşa İskelesi'nde Bekir Paşa Camii Şerifinde merhum Naili Abdullah Paşa'nın bina ve ihya buyurduğu minber ve tedris ve çeşmelerinin içinde bulunduğu vakfın mütevellilerine teslim edilmek suretiyle bu binaların tamir ve termimi için vakfetmiştir.(VGM Arşivleri 591/17)

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz.Çetin,a.g.e.s.381

2. **Sakizade E'l-Hac İdris Ağa Bin Mehmet Vakfı:** 23.07.1300 (Hicri) , 1883 miladi yılına tarihlenen vakfın kurucusu Pabuççular Mahallesi sakinlerinden Sakizade E'l-Hac İdris Ağa Bin Mehmet bin Salih'tir. Adapazarı müftüsü Ebubekir Fevzi Efendi İbn Salih'i müteveli tayin ederek, uzunluğu 80 arşın, genişliği 140 arşın büyüklüğünde olan şahsi arazisi üzerinde bulunan bir bab bakkal dükkânını kiraya verilmek ve kira gelirinden 180 kuruş Yeni Mahalle'de bulunan Yeni cami'ye tayin olunacak hatibe verilmek üzere vakfetmiştir.(VGM Arşivleri:602/171)
3. **Said Bey İbn-i Yerzuk (Berzuk) Bey Vakfı:** 11.08.1300 (hicri), 1883 miladi yılına tarihlenen bu vakfın kurucusu Yeniköy Karyesinde meskun Abaza muhacirleri ümerasından Sanba-zade Said bey ibn-i Yerzuk'tur. Hoca oğlu mahallesinden Ahmet Tevfik Efendi ibn-i İsmail'i müteveli tayin ederek, kendi malından ifraz eylediği 700 kuruşun çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan karın %15'inden hâsıl olan 500 kuruş ile Yeniköy Karyesinde yapılan caminin inşa ve tamiri yapılmak ve kalanı olursa caminin imam ve hatibine verilmek üzere vakfetmiştir. .(VGM Arşivleri: 589/280)
4. **Ahmet Bin Hüseyin Vakfı:** 07.07.01307 hicri, 1889 miladi yılına tarihlenen bu vakfın kurucusu Akyazı Nahiyesine tabi İslamiye köyünde meskûn muhacirin-i çerakeseden Hüseyin oğlu Ahmet Bin Hüseyindir. İslamiye Karyesinde meskun muhacirini çerakeseden pak oğlu hacı selim bin Pak'ı müteveli tayin edip kendi malından ifraz eyledi 500 kuruşunu kalem dahi alınmadan Noksansız onu onbirbuçuk hesabı üzerine (%15'lik pay ile) çalıştırılıp hasıl olan nemasından söz konusu köyde inşa edilen Aziziye isimli caminin tamirine sarf edilmek ve eğer kalır ise camide beş vakit namaz kıldırarak olan imama verilmek üzere vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 603/35)

5. **Habib Oğlu Bekir Ağa Vakfı:** 25.08.1310 hicri, 1892 miladi yılına tarihlenen bu vakıf Akyazı'ya bağlı Batak Karyesi ahalisinden Habib Oğlu Bekir Ağa İbn-i Habib tarafından kurulmuştur. Adapazarı'nda ikamet eden ketebeden Emin Efendi'yi müteveli tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruş'unu çalıştırdıktan sonra elde edilecek olan karın %15'lik kısmının aynı köyde bulunan caminin tamir, kandil ve mefruşat masrafına sarf edilmesi, kalanı olursa cami hatibine verilmesi şartıyla vakfedilmiştir. (VGM Arşivleri: 593/31)
6. **Kürdoğlu İbrahim Bin Mustafa Vakfı:** 28.08.1311 hicri 1893 miladi yılına tarihlenen bu vakıf Poyrazlar Karyesi Ahalisinden Kürdoğlu İbrahim İbn-i Mustafa tarafından kurulmuştur. Poyrazlar Köyünden Karagöz oğlu Seyyid Ahmed Bin Arif'i müteveli tayin ederek kendi malından ifraz eylediği 800 kuruşun çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan karın %15'lik kısmının aynı köyde bulunan caminin hatibine verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 592/68)
7. **Kadir Edip Bey İbn-i Yakub Vakfı:** 28.08.1311 hicri, 1893 miladi yılına tarihlenen bu vakfin kurucusu Kemaliye Karyesi Ahalisinden Ümera-yı Muhacirin-i Abaza'dan Kadir Edip Bey İbn-i Yakub'tur. Kemaliye Köyü'nden Emin Oğlu Hasan Efendi İbn-i Emin'i müteveli tayin ederek kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan karın %15'lik kısmının aynı köyde bulunan caminin hatibine verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 589/262)
8. **Mehmet Oğlu Ahmet Bin Mehmet Vakfı:** 03.11.1311 Hicri, 1893 Miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakıf Adapazarı Kazası Değirmencik Karyesi sakinlerinden Mehmed Oğlu Ahmed Bin Mehmed tarafından kurulmuştur. Değirmencik ahalisinden Osman Oğlu Süleyman Bin Osman'ı müteveli tayin ederek kendi malından ifraz eylediği 500 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde

edilecek olan karın %15'lik kısmının aynı köyde bina ve inşa olunan camiye hatip olacak zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 602/220)

9. **E'l-Hac Musa Ağa İbn-i Hasan Vakfı:** 04.11.1311 Hicri, 1893 Miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu Beylikkışla Karyesi Ahalisinden E'l-Hac Musa Ağa İbn-i Hasan'dır. Kardeşi Yakub İbn-i Hasan'ı müteveli tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan karın %15'lik kısmının aynı köyde bina ve inşa olunan camiye hatib olacak zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 629/273)
10. **Ali Kalfa Oğlu Hüseyin Bin Mustafa Vakfı:** 11.05.1312 hicri, 1894 miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu Doğancık Karyesi ahalisinden Ali Kalfa Oğlu Hüseyin Bin Mustafa'dır. Aynı köyden E'l-Hac İbrahim Efendi İbn-i E'l-Hac Mustafa'yı müteveli tayin edip kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan karın %15'lik kısmının aynı köyde bina ve inşa olunan camiye hatib olacak zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 601/227)
11. **Sabit Bey Bin Bejuk Vakfı:** 26.02.1313 hicri, 1895 miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu Adapazarı Kazası'na tabi Kadirbey Karyesi Ahalisinden Sabit Bey ibn-i Bejuk'tur. Aynı köyden Şirin Bin Cenas'ı müteveli tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1200 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan karın %15'lik kısmından hâsıl olacak 180 kuruşun 80 kuruş'unu aynı köyde bina ve inşa olunan cami-i şerifin tamir ve termimi, kandil masrafı ve mefruşat giderleri için sarf edilmek, 100 kuruşu'da aynı camide imamet ve hitabet vazifesi ifa edecek olan zata verilmesi şartıyla vakfedilmiştir. (VGM Arşivleri: 592/177)
12. **Reşid Paşazade Osman Bey Vakfı:** 18.11.1317 hicri, 1899 miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu Akpazarı Naiyesi'ne Tabi Aziziye Karyesi Sakinlerinden Reşit Paşazade Osman Bey'dir. Aynı köyden E'l-hac Süleyman Ağa İbn-i Abdullah'ı müteveli tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1000

kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan kârın %15'lik kısmını aynı köyde Sultan aziz Han'ın bina ve ihyakerdesi olduğu Aziziye camiinde hatip olacak zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 604/127)

13. **Mustafa İbn-i Aheri Vakfı:** 04.11.1321 hicri, 1903 miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucu Akyazı Nahiyesi'ne tabi Salihye Karyesi sakinlerinden Mustafa Ağa İbn-i Aheri'dir. Tıgçılar Mahallesi sakinlerinden İbrahim Efendi İbn-i Ali'yi mütevellî tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruşunu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan kârın %15'lik kısmını aynı köyde Seniyye-i Hazret-i Padişahî müceddeden bina ve inşa olunan camiye hatip olacak zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 604/264)
14. **Hüseyin Ağa İbn-i Rüstem Vakfı:** 17.02.1330 hicri, 1912 miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu Karaman Karyesi ahalisinden Hüseyin Ağa İbn-i Rüstem'dir. Semerciler Mahallesi Sakinlerinden Osman Nuri Efendi İbn-i Mehmet Efendi'yi mütevellî tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruşunu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek kârın %15'lik kısmının yarısının aynı köyde bina ve inşa olunan camiye hatip olacak zata verilmesi, diğer yarısının da cami-i şerifin tamir ve termimi, mefruşat giderleri ve sair masrafları için sarf edilmek şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 590/82)
15. **Osman Efendi İbn-i Memiş Vakfı:** 04.03.1330 hicri, 1912 yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu İhsaniye Karyesi Ahalisinden Osman Efendi İbn-i Memiş'tir. Aynı köyden Ahmet Efendi İbn-i Yakub'u mütevellî tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 500 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan kârın %15'lik kısmının aynı köyde bina ve inşa olunan camiye hatip olacak zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir. (VGM Arşivleri: 593/155)
16. **Batman Oğlu Hüseyin Ağa İbn-i Mustafa Vakfı:** 02.03.1331 hicri, 1913 miladi yılına tarih kaydı yapılan bu vakfın kurucusu Hendek Nahiyesi Kocatöngel (Kadriye) Karyesi Ahalisinden Batman Oğlu Hüseyin Ağa İbn-i Mustafadır. Adapazarı'nda Mehmet Efendi Mahallesi sakinlerinden Tevfik

Efendi İbn-i Ahmet Şükrü Efendi'yi mütevellî tayin edip, kendi malından ifraz eylediği 1000 kuruş'unu çalıştırıldıktan sonra elde edilecek olan kârın %15'lik kısmının yarısının aynı köyde bina ve inşa olunan camiye hatip olacak zata verilmesi diğer yarısının da Cami-i şerifin tamir ve termimi, mefruşat giderleri ve sair masrafları için sarf edilmek şartıyla vakfetmiştir.(VGM Arşivleri: 606/42)

XIX. yüzyıl boyunca incelediğimiz vakıfların ortak özellikleri gelirlerinin cami inşa, tamir masrafları ve imam-hatip maaşına sarf edilmiş olmalarıdır.

Çalışmamızın “iş kolları” ve “vergiden muaf olanlar” konularında da değindiğimiz gibi imam ve hatipler Osmanlı devleti'nde günümüzde olduğu gibi maaşlı devlet memuru değildiler.

Çoğu zaman bulundukları yerleşim yerindeki halkın örgütlenip harcamalarını temin etmeleri şeklinde geçimlerini sağladıkları gibi yukarıda da belirtildiği üzere çeşitli vakıflar kurularak gelirlerinin imam ve hatiplere aktarıldığı da görülmektedir. Devlet de yaptıkları hizmete binaen imam ve hatipleri vergiden muaf tutmaktadır.

Incelediğimiz 16 vakfın 14'ü para vakfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu 14 vakfın vakfedilmiş toplam meblağı 12200 kuruştur. Vakfedilen para, mütevellisi tarafından işletilmek suretiyle elde edilecek gelirin %15'i vakfiyede belirtilen esaslar dâhilinde sarf edilecektir. Bu oran incelediğimiz vakfiyelerin hesap edilen ortak oran olarak görülmektedir.

XIX. yüzyılda Adapazarı'nın İzmit Sancağına bağlı ve yeni şehirleşme imkânına kavuşan bir kaza olduğunu hatırlarsak hem Osmanlı devleti genelinde vakıfların toplumsal hayatın idamesindeki mühim rolünü nasıl geniş bir şekilde ifa ettiğinin, hem de yeni bir şehir olmasına rağmen Adapazarı'nın şehir sosyo-kültürel yaşamına ne kadar çabuk uyum sağladığı ve hızla geliştiğinin de farkına varırız.

Tablo 9 : Adapazarı Vakıfları - 19. Yüzyıl				
	Vakfın Adı	Kuruluşu (Hicri-Miladi)	Mevkuf	Konusu
1	E'l-Hac Memiş İbn Ali Vakfı	01/07/1197 - 1783	120 zira' arsa	Dükkan yapıp kira geliri İstanbul Davud Paşa İskelesi'nde Bekir Paşa Camii evkafının masraflarına
2	Sakizade E'l-Hac İdris Ağa Bin Mehmet	23/07/1300 - 1883	bir bab dükkan	Geliri Yeni Cami Camiinin hatibine
3	Said Bey İbn-i Yezuk(Berzuk) Bey Vakfı	11/08/1300 - 1883	700 Kuruş	Yeniköy camii tamiri ve imam-hatib maaşına
4	Ahmet Bin Hüseyin Vakfı	07/07/1307 - 1889	500 Kuruş	Aziziye Camiinin tamiri ve imam maaşına
5	Habib Oğlu Bekir Ağa Vakfı	25/08/1310 - 1892	1000 Kuruş	Batak Köyü camii tamir,kandil masrafları ve hatibine
6	Kürdoğlu İbrahim Bin Mustafa Vakfı	28/08/1311 - 1893	800 Kuruş	Poyrazlar Köyü camiinin imamının maaşına
7	Kadir Edib Bey İbn-i Yakub Vakfı	28/08/1311 - 1893	1000 Kuruş	Kemaliye Köyü camii hatibinin maaşına
8	Mehmet Oğlu Ahmet Bin Mehmet Vakfı	03/11/1311 - 1893	500 Kuruş	Değirmencik Köyü camiinin hatibinin maaşına
9	E'l-Hac Musa Ağa İbn-i Hasan Vakfı	04/11/1311 - 1893	1000 Kuruş	Beylikkışla camii hatibinin maaşına
10	Ali Kalfaoğlu Hüseyin Bin Mustafa Vakfı	11/05/1312 - 1894	1000 Kuruş	Doğancık Köyü camii hatibinin maaşına
11	Sabit Bey Bin Bejuk Vakfı	26/02/1313 - 1895	1200 Kuruş	Kadir bey köyü camiinin tamiri, hatibinin maaşına
12	Reşid Paşazade Osman Bey Vakfı:	18/11/1317 - 1890	1000 Kuruş	Sulat Aziz Camii hatibinin maaşına
13	Mustafa İbn-i Aheri Vakfı	04/11/1321 - 1903	1000 Kuruş	Salihîye Köyü camii hatibinin maaşına
14	Hüseyin Ağa İbn-i Rüstem Vakfı	17/02/1330 - 1912	1000 Kuruş	Karaman camiinin tamiri ve hatibinin maaşına
15	Osman Efendi İbn-i Memiş Vakfı	04/03/1330 -1912	500 Kuruş	İhsaniye Köyü camii hatibinin maaşına
16	Batman Oğlu Hüseyin Ağa İbn-i Mustafa	02/03/1331 - 1913	1000 Kuruş	Kocatöngel Köyü Camiinin tamiri ve hatib maaşına
	Toplam		12200 Kuruş	

TC.Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri.No : 591/17, 602/171, 589/280, 603/35, 593/31, 592/68, 589/262, 602/220, 629/273, 601/227, 592/177, 604/127, 604/264, 590/82, 601/158, 593/155, 606/42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADLİ YAPI

I.Osmanlı Devleti'nin Adli Yapısı

Osmanlı sisteminde beledi ve adli karar alma ve yürüme yetkisi tek bir görevli elinde toplanmıştır: Kadı. Hukuki uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen bu görevli-hâkim⁶⁷, ilmiye sınıfı arasından seçilip bulundukları bölgede hem şer'i ve hukuki meseleleri mahkemede dinler ve çözüme bağlar, hem de o bölgenin beledi işlerini yürütürdü. Bir başka ifadeyle Osmanlı adli teşkilatının temel taşı olan kadılar bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet amiri, bazen hem mülki amiri ve hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu sıralarda en büyük kadılık İznik ve Bursa iken Fatih'ten sonra İstanbul kadısı en önemli yere sahip olmuştur. Karılara medrese tahsili görüp icazet alarak kazalara atanırdı. Tayinleri Divan-ı Hümayun'da kadıasker arzı üzerine sadrazam onayı ile gerçekleştirdi⁶⁹.

Osmanlı kadıları dereceleri itibarıyla iki büyük guruba ayrılırlar. Birincisi; Mevleviyet denilen büyük kadılıklardır. Büyük ve önemli eyaletlere, vilayetlere ve bazı önemli sancaklara mevleviyet rütbesine sahip kadılar(mevali) tayin edilirdi. En yüksek mevleviyet derecesi sırasıyla Rumeli ve Anadolu Kadıaskerliğidir. XVIII. asrın sonlarındaki duruma göre bütün mevleviyetlerin sayısı 36 oluyordu. Fakat devir devir protokol sırası ve mevleviyet sayısı çok değişmiştir⁷⁰.

⁶⁷ Kadı, İslam Ansiklopedisi. TDV Yayınları. İstanbul-2001

⁶⁸ Ahmet Akgündüz, Şer'iyye Mahkemeleri Ve Şer'iyye Sicilleri" Türkler Ans. Ankara-2002. C.:s.55

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı. Ankara-1988. s.87

⁷⁰ Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi. Ötüken Neşriyat. İstanbul-1994. C:8. s.88

İkincisi; Kaza kadılıkları: Kaza kadılıklarının en yüksek derecesine “sitte” veya “eşref-i kudat” denir. Bunların dışında fevkalade hallerde memleketin asayişini temin için “toprak kadıları” adıyla seyyar kadılar, bazı önemli dava ve şikayetleri dinlemek üzere merkezden görevlendirilen “mehayif müfettişleri” de mevcuttur⁷¹.

Kaza kadılarının görev süresi prensip olarak 2 yıl veya 20 aydır. Bu süreler duruma göre uzayıp kısalabilirdi.

İlk yıllardan beri kadılar kadiaskerlere, kadiaskerler de padişahın mutlak vekili olan sadrazamlara bağlı ve onların namına şer’i hükümleri icra ede geldikleri halde, kadiaskerler tanzimatın başında Şeyhülislamığa bağlanmış ve şeyhülislam Meclis-i Vükela’ya alınmışlardır.

1839 Tanzimat Fermanı Şer’iyye mahkemelerini de düzenleme altına almıştır. 1867 tarihinde Şer’iyye Mahkemeleri dışında bir takım idari ve adli mahkemeler kuruldu. Bu tarihte “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi” ile aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve cezaları gibi şahsi hukuk davaları dışındaki hususlar şer’iyye mahkemelerinin yetki alanından çıkartıldı ve aynı tarihte Şura-yı Devlet Nizamnamesi ile de Şer’iyye Mahkemelerinin idari yargı yetkileri tamamen ellerinden alındı. 1873 yılında şer’iyye mahkemelerinin bir üst mahkemesi şeklinde bulunan “Meclis-i Teşkilat-ı Şer’iyye” kuruldu. Bu meclis fetvahaneden kendisine havale edilecek olan dava ve meseleleri bir temyiz mahkemesi olarak inceleyecekti. Bu meclisin bir altında ve şer’iyye mahkemelerinin bir üstünde bulunan fetvahane-i Ali de şer’iyye mahkemelerinin kararları hususunda temyiz yetkisine sahip yüksek bir mahkeme olarak 1875 de kurulmuştur. Burada halledilemeyen davalar Meclis-i Tetkikat’a havale edilecektir.

1913,14,19’da yapılan değişikliklerden sonra 1917 tarihli “ Usul-i Muhakeme-i Şer’iyye Kararnamesi” ile şer’iyye mahkemeleri sıhhatli bir yapıya kavuşturulmuştur. TBMM’nin teşkilinden sonra 4 sene daha aynı kararname uygulanmışsa da 1924 tarihli “Mahakim-i Şer’iyye’nin ilgasına ve mahakimin teşkilatına ait Ahkam-ı Muadil Kanun ile bu mahkemelere son verilmiştir⁷².

⁷¹ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri.İstanbul-1990.C:1s.230

⁷² Akgündüz2002,s.56

II. Osmanlı Adli Yapısı İçerisinde Adapazarı

Adapazarı bölgesi Osmanlı Devleti döneminde idari bakımdan daima Kocaeli idari birimi içinde olmuştur. Yakınçağ döneminde Kocaeli Sancağı veya Livası merkez İstanbul'un yanındaki önemli bir yerdi. Kocaeli Sancağı bazen müstakil, bazen de Hüdavendigar(Bursa) Sancağıyla birlikte yönetilmiştir.

Sancak merkezi İzmit veya Bursa idi. Müstakil Kocaeli Sancağı olursa paşa İzmit'te ikamet eder; vezir olanlar ise genellikle Bursa'da otururlar, Kocaeli'ni mütesellimlerle yönetirlerdi⁷³.

Kocaeli Sancağı'nın merkezi İzmit'e ve diğer kaza merkezlerine birer kadı atanarak adalet sistemi düzenlenirdi. Daha küçük idari birimlerde "kadı vekili" olarak "naib" hizmet görürdü. Sözlük manası "vekil" olan bu kelime bir memuriyette başkasına vekâlet eden şahıs için kullanılırdı⁷⁴.

Mevali denen büyük kadılar bazen hizmetlerinin bütünü, bazen de bir kısmını fiilen deruhte etmeyerek yerlerine kadı özelliklerine sahip, ehliyetli birini vekil tayin ederlerdi.

Bazen de bir kaza örfi müddetlerini ikmal eden büyük ilmiye adamlarına veya görevde bulunan bir müderrise "arpalık" namı altında verilirdi. Bu gibi hallerde arpalık sahipleri görev sahalarındaki kazalara gitmeyip, yerlerine bir naib gönderirlerdi.

Bazen kadılara da naib denirdi; çünkü onlar da padişahın vekili olarak yargı görevlerini ifa ederlerdi⁷⁵.

1844 yılına ait Temettuat Defterlerinde Adapazarı'nda vazife gören kadı veya kadı naibine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Adapazarı Vakıflarını araştırdığımız Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri'nden elde ettiğimiz bilgiler ışığında Adapazarı Kazası hükümet konağında bir mahkeme salonunun mahkeme işlerini görüşmek üzere ayrıldığı anlaşılmaktadır⁷⁶.

⁷³ Atilla Çetin, " Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi". Sakarya İli Tarihi . SAÜ Yayınları. Sakarya-2005. C:1.s.345

⁷⁴ Naib,İslam Ansiklopedisi.MEB Yay.İstanbul-1964

⁷⁵ Akgündüz,1990.s.232

⁷⁶ Bkz. "Hüseyin oğlu Ahmet vakfının vakfiyesi"TC.Başbakanlık VGM.Arşivi591-5/17/23

1311 hicri tarihli iki vakfiyeden miladi 1893 yılında Adapazarı mahkemesine naiblik yapan iki farklı kişinin olduğu anlaşılmaktadır: E's-seyyid İbrahim Hıfzı E'l-Müvella, E's-seyyid İbrahim Cefer E'l-Müvella

1894 yılında Adapazarı naibi, E's-seyyid E'l-hac Hasan Hüsnü E'l-Müvella'dır. 1899 yılında Adapazarı naibi, Mehmet Asaf Efendi'dir. 1903 yılında da Seyyid Ahmet Bey'in Adapazarı naibliği yaptığı vakıf belgelerinden anlaşılmakla birlikte 19. yüzyılda Adapazarı'nın görev sahasında olduğu kadıların burayı naibler vasıtasıyla idare ettiği ortaya çıkmaktadır.

Devlet Arşivlerinde, Adapazarı adına mahkeme kayıtları anlamına gelen şer'iyye sicillerine müstakil olarak rastlanmamaktadır. Kocaeli Sancağı'na bağlı bir kaza olması dolayısıyla Kocaeli'ne ait 1220–1318 yılları (1805–1900) arasında 19.yüzyılı içine alan dönemin kayıtlarının tutulduğu 5 defteri tek tek dava başlıklarına bakmak suretiyle incelemiş olmamıza rağmen Adapazarı'na ait yalnız 16 adet davaya rastlayabildik.

Ayrı mahallelerde de olsalar Adapazarı'nda Müslümanlar gibi gayrimüslimler de yaşamaktadır. Ancak şer'iyye sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla Adapazarı mahallelerinde Müslim-Gayrimüslim çatışması yaşanmamıştır. Davalar genellikle ölen kişilerin bıraktıkları mirasın paylaşımı noktasında çıkan anlaşmazlıkların halli üzerinedir. Bunun yanı sıra mahkemelerin görevlerinden biri olan noterlik hizmetinin de mülk satışlarında yapılan sözleşmelerle mahkemenin onay ve şahadetine başvurulmak suretiyle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Söz konusu şer'iyye sicillerinde Adapazarı halkının mahkemeye başvurmasına sebep olan dava örnekleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 10: İzmit Şer'iyye Sicillerine Göre Adapazarı Mahkemelerinde Görülen Dava Konuları (19.Yüzyıl)			
	Davacı	Davalı	Davanın Konusu
1	İbrahim Ethem Bey Kızı Kamile Hatun	İbrahim Efendi İbn-i Hüseyin	Ab-ı Safi Kazası'nda bulunan bir bab değirmende hisse anlaşmazlığı
2	Estefan Oğlu Yorgi	Abraham Veled Nam Zımmi	İftira üzerine hapis yatmış, hapisteyken bakılmadığı için ölen atının tazminatı
3	Kavalcıoğlu Kerhor Zımmi	Piraye Binti Karupe	Bir bab handa hisse anlaşmazlığı
4	Koçi Oğlu Nikola Nam Zımmi	...	Bahçe ve dükkân satış akdi.
5	Kula Mehmet	Ahmet	Oğlunun hataen öldürülmesi üzerine kabul ettikleri diyet parasının ödenmemesi
6	Ayşe Bint-i Mustafa	...	Nikah feshi
7	Mehmet Ağa Bin Halil	...	Mülkteki hissesinin satış akdi.
8	Mehmet oğlu Hasan	E'l-Hac Abdülhalim Ağa	Hırsızlık yaptığı gerekçesiyle hamile kadının darb edilmesi
9	Köseoğlu Halil Bin İbrahim	...	Veraset davası

Kaynak:İzmit Şer'iyye Sicilleri :1453/8377

Kaynak: İzmit Şer'iyye Sicilleri:1453/8377

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I. Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Yapı

İktisadın konusu olan iktisadi faaliyetler insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için yapmak zorunda oldukları faaliyetlerdir. Her insan beslenmek, giyinmek ve barınmak ihtiyacındadır ve iktisadi faaliyetler de bu temel ihtiyaçları giderme amacını güderler⁷⁷. Genel olarak çeşitli tüketim mallarının üretilmesi ve bunların dağıtımının sağlanması için geliştirilen örgütlenmelerin tümü iktisadi etkinliklerden sayılmaktadır.

Ziraat, sanayi ve ticaret ekonomik yapının birbirini tamamlayan üç yönüdür. Bu yapının temelini oluşturan faktörler ihtiyaçlar (talep) ve imkan kabiliyetlerinin yönlendirdiği (arz), arz-talep ilişkisini doğurmuştur.

Osmanlılarda klasik dönem denilen, XVII. Yüzyıla kadar geçen zaman ile onu izleyen XVIII. Yüzyılın temel ekonomik anlayışı, devlet anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır. Osmanlı Devlet anlayışı padişahın reayayı güvenli ve rahat yaşatması amacına yönelikti. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nde iktisadi faaliyetlerin tümü, reayanın sıkıntıya düşmeden, bolluk içinde yaşamasını sağlamak amacıyla düzenlenmişti.

Osmanlı klasik döneminde devlet, bütün sektörlerine, talebini karşılayacak ölçüde üretim yapma ortamı hazırlamıştır. Ayrıca bu ortamın sürekliliğini sağlamak üzere yasalar koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin genel ekonomik yapısı içerisinde toprak üzerinde tımar sistemi uygulanırken, iç ve dış ticaret devletin kontrolünde gerçekleşmekte ve üretim-tüketim faaliyetleri loncalar tarafından denetlenmekteydi.

Çağdaş kapitalist anlayışta olduğu gibi Osmanlı iktisat anlayışında da insan ekonomi için değil, ekonomi insan için var idi. Ekonominin görevi insanın refahını artırmak olduğuna göre öncelikle piyasalarda yeterli mal bulundurulmalıdır. Osmanlı sisteminde bahsedilen arz yönlülük budur. Refah, bir tüketicinin istediği malı

⁷⁷ Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi". Genel Türk Tarihi Ans.Yeni Türkiye Yayınları. Ankara-2002.C:6.s.398

ödeyebileceği fiyattan alabilmesi demek olduğuna göre, bunu gerçekleştirmenin ilk yolu arz yönlü ekonominin yerleşmesidir. Bunun için Osmanlı Ekonomisi, kitlevi üretim fikrinin olmadığı bir ortamda yüksek bir üretim potansiyeline sahipti. Yine bunun için ithalat genellikle kısıtlanmamıştı⁷⁸.

XVIII. yüzyılda Avrupa’da insan ve hayvan gücüne bağlı üretimden makine gücüne dayalı üretime geçiş demek olan sanayi inkılâbının gerçekleşmesi; özellikle buhar gücüyle çalışan makinelerin fabrikalarda, madencilikte ve ulaşım alanında kullanılmaya başlanması üretimin şeklini ve miktarını değiştirdi. Üretim ulusal ve uluslar arası boyutlara ulaştı, maliyetler düştü. Bunun sonucunda Avrupa Devletleri Osmanlı pazarını ele geçirmek için kıyasıya bir rekabet içine girdiler. Yeni gelişmelere ayak uyduramayan geleneksel Osmanlı sanayisi hızlı bir çöküş sürecine girdi.

XIX. Yüzyıl başları Osmanlı Devleti’nin modern kapitalizm karşısında enerjisini kaybettiği ve tamamen onun etki alanına girdiği dönemdir. Batılılaşma tarihi bir anlamda bu etkinin yoğunlaşmasının tarihidir⁷⁹.

Kapitülasyonlarla yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklar, bilgi yetersizliği ve sermaye yokluğu gibi sebeplerle güçlü bir tüccar sınıfı oluşmamıştı. Müslüman tüccarlar iç ticaretle uğraşırken dış ticaret Avrupalı tüccarlarla, Osmanlı uyruğu gayri-müslim tüccarlar eline geçmişti⁸⁰.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlıda yerli bir burjuva sınıfının olmaması Osmanlı’nın kapitalizmden uzaklığını gösterir. Burjuvazinin oluşmamasının sebebi Osmanlı ekonomisinin fertten ziyade toplum ve devlet gerçeğini ön plana çıkarması ve Avrupa’nın aksine, özellikle Ahi teşkilatının çalışmalarıyla toplum yararını ön plana alan insan tipinin ortaya konulmasıdır.

Tanzimat mal güvenliği gerekçesiyle böyle bir sosyal zümrenin doğuşunu desteklemiştir.

Zihniyet planında gelişme düşüncesi, gelenek düşüncesinin yerini almıştır. Bunun sonucu olarak da hâkim sistem kaybolarak kapitalizmin edilgen bir ögesi olmuştur⁸¹.

⁷⁸ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi.Dergah Yayınları.İstanbul-1998.s.128

⁷⁹ Tabakoğlu, a.g.e.s.131

⁸⁰ Mustafa Büberci, “19.Yüzyılda Sosyo Ekonomik Yönleriyle Çanakkale”.Y.L.Tezi.M.Ü.S.B.E.İstanbul-2003

⁸¹ Tabakoğlu, a.g.e.s.132

II. Osmanlı Ekonomik Yapısı İçerisinde Adapazarı

A. Ziraat

Adapazarı'nda Temettuat defterlerine mesleği erbab-ı ziraat şeklinde kaydedilen hane sahiplerini çiftçi zümresi olarak tasnif ettik. Bu tasnife göre 1844 yılı Adapazarı Kaza merkezinde 70 hane geçimini zirai faaliyetlerle sağlamaktadır. Buna göre Adapazarı'ndaki tüm hanelerin %26,21'inin ziraatla meşgul olduğu görülmektedir.

Tekeler Mahallesi 33 hane ile en fazla çiftçi ailesinin bulunduğu mahalle olurken onu 14 hane ile Pabuççular Mahallesi takip etmektedir. Hane sayısına göre en az çiftçi aileye sahip olan mahalle Hocaoglu Mahallesidir. Burada toplam hanelerin yalnızca %2'si çiftçilikle uğraşmaktadır. Bu durum Hocaoglu Mahallesinin bir ticaret merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Yine bir başka ticaret merkezi görünümündeki Kuyumcu Mahallesinde de hiç çiftçi ailesine rastlanmamaktadır.

Adapazarı Kaza merkezinde bulunan ziraat erbabının yıllık geliri 69504,5 kuruştur. Bu gelirin 39737 kuruşu (%57,17) zirai alanda elde edilmiş gelir olurken, 29767,5 kuruşu (%42,82) arabacılık, taşımacılık ve sair ticaretten kaynaklanan gelir durumundadır.

Şehir merkezinde ziraatla uğraşan hanelerin hane başına yıllık ortalama geliri 992,92 kuruş olmuştur.

Tablo 11: Adapazarı Kaza Merkezinde Ziraatla Uğraşanlar ve Gelirleri-1844

MAHALLELER	Hane Sayısı	Çiftçi Hane	Mahalle İçinde Çiftçi%	Mesleki Gelir (Kuruş)	Diğer Gelir (Kuruş)
1 Bağıcılar Mahallesi	17	8	47,05	3818,5	5252
2 Hocaoglu Mahallesi	51	2	3,92	2441	559
3 Kuyumcu Mahallesi	36		0		
4 Mehmet Efendi Mahallesi	31	8	25,8	2269	
5 Pabuççular Mahallesi	39	14	35,89	6244,5	11255,5
6 Tekeler Mahallesi	55	33	60	19378,5	10886,5
7 Yahyalar Mahallesi	38	5	13,15	5585,5	1814,5
Toplam	267	70	100	39737	29767,5

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Tablo 12: Adapazarı Köylerinde Ziraatla Uğraşanlar ve Gelirleri -1844

KÖYLER		Hane Sayısı	Çiftçi Hane	Köy İçinde Çiftçi %	Mesleki Gelir (Kuruş)	Diğer Gelir (Kuruş)
1	Abalı Karyesi	33	28	84,84	27343,5	5956,5
2	Beylikkışla Karyesi	28	13	46,42	8286,5	4013,5
3	Budaklar Karyesi	48	47	97,91	44949	15281
4	Çalılar Karyesi	19	15	78,94	10191,5	4318
5	Çaybaşı Karyesi	17	14	82,35	10758	6114,5
6	Çaykışla Karyesi	36	29	80,55	15667	19282
7	Çökekler Karyesi	28	26	92,85	27953	5755
8	Dağdibi Karyesi	46	38	82,6	22161,5	19764,5
9	Demirciler Karyesi	68	62	91,17	39975,5	35486,5
10	Doğancılar Karyesi	27	22	81,48	20285,5	4764,5
11	Göktepe Karyesi	9	9	100	4471	4924
12	Hacılar Karyesi	34	25	73,52	23038	10007
13	Hacı Ramazanlar K.	16	12	75	13784	2770,5
14	İkizce Karyesi	14	11	78,57	4550	650
15	İlyaslar Karyesi	28	25	89,28	24009	5497
16	Kadılar - Güneşler	42	30	71,42	24865	7360
17	Kamışlı Karyesi	26	22	84,61	17401,5	8371,5
18	Karakamış Karyesi	29	29	100	7224	11586
19	Karaman Karyesi	17	14	82,35	10967,5	3632,5
20	Kurtbeyler Karyesi	20	19	95	18907,5	3192,5
21	Poyrazlar Karyesi	27	23	85,18	18561,5	4588,5
22	Rüstemler Karyesi	15	15	100	12914,5	3473,5
23	Süleyman Bey K.	31	26	83,87	21652	6330
24	Taşkısığı Karyesi	9	7	77,77	2025	4575
25	Taşlık Karyesi	75	71	94,66	68550,5	24309
26	Tavuklar Karyesi	53	49	92,45	46646,5	12882,5
Toplam		795	681	100	547138,5	234885,5

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT:2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/2886/2887/2888/2890/4572/4573/4580/45812853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Temettuat defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre 1844 yılı Adapazarı köylerinde ziraatla meşgul olan 681 hane vardır ve bunlar toplam 782024 kuruş gelir elde etmişlerdir. Bu rakamın %69,96'sı (547138,5 kuruş) zirai faaliyetlerden elde edilirken, %30,04'ü (234885,5 kuruş) arabacılık, taşımacılık ve sair ticaretten elde edilmektedir.

Göktepe, Karakamış, Rüstemler Karyelerinde meskûn hanelerin tamamı (%100) çiftçilikle uğraşmaktadır. Nüfusa oranla çiftçilikten başka işlerle meşgul olan hane sayısı en fazla olan köy Beylikkışla Karyesidir. Burada meskûn hanelerin % 46,42'si çiftçilik faaliyetinde bulunmaktadır. Şehir merkezine nazaran köylerde ekonomik faaliyetlerin esasını tarım ve hayvancılık oluştururken az sayıda da olsa esnaf, tüccar ve kamu görevlisine rastlanmaktadır.

Adapazarı köylerinde mesleği ziraat olan grubun hane başına yıllık kazancı ortalama 1148,34 kuruştur. Bu rakam şehir merkezindeki mahallelerde çiftçilikle uğraşan hanelerin ortalama gelirinden 155,42 kuruş daha fazladır.

Taşlık Karyesi 92859,5 kuruş ile çiftçilikten elde edilen en büyük geliri sağlamıştır. Burada hane başına düşen yıllık gelir ortalama 1307,88 kuruştur. Bu aynı zamanda bütün köyler arasında çiftçilikten hane başına elde edilen en yüksek yıllık gelir ortalamasıdır.

İkizce Karyesi 472,72 kuruş hane başına gelirle Adapazarı köyleri arasında çiftçilikten hane başına elde edilen en düşük yıllık gelir ortalamasını tutturmuştur.

Sosyal refah düzeyi elde edilen gelirin ihtiyacı karşılayabilirliğiyle doğru orantılıdır. Gerek Adapazarı kaza merkezi gerekse köylerde ziraat erbabının refah düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Mukayese etmek noktasında, aynı dönemde bir gümrük ve liman kenti olan Çanakkale'de bulunan çiftçi ailesinin yıllık geliri ortalama olarak 1230 (Müslüman mahallesinde) kuruştur⁸².

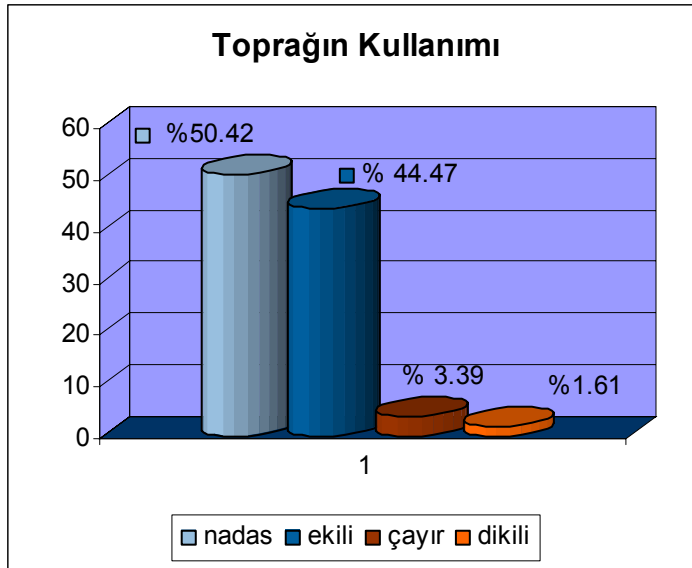
19.yüzyılda bir kaza olarak yeni geliyor olsa da Adapazarı özellikle tarım alanlarının verimliliği sebebiyle kısa zamanda artan nüfusunu beslemekte eksik kalmamıştır.

⁸² Mustafa Büberci, 19.Yüzyılda Sosyo Ekonomik Yönleriyle Çanakkale. Y.L.Tezi.MÜ.SBE.İstanbul-2003.s.43

1.Adapazarı'nda Toprağın Tasarruf Biçimi

Adapazarı'nda 1844 tarihine ait Temettuat defterlerine göre ekonomik değeri olan (tarla, bahçe, çayır, ağaçlık gibi ekonomik faaliyetlerde kullanılmakta olan) mevcut 41778,82 dönüm toprak bulunmaktadır. Toprakların 9031 dönümü ekili arazi, 21066 dönümü gayrı-mezru' (ekili olmayan) arazi, 9550 dönümü kiralanan suretiyle tarım yapılan tarla, 40 dönümü ağaçlı bahçe, 617,07 dönümü dut bahçesi, 57.75 dönümü elma bahçesi, 1416,5 dönümü de çayır olarak kullanılmaktadır.

Ekili, dikili ve çayır olarak düzenlenmiş toprakların % 1.61 ' i dikili bahçe (dut-elma) % 3.39 ' u çayır , % 44.47 ' sı ekili tarla , % 50.42 ' si gayrı-mezru' topraklardır. Gayrı-mezru' topraklar o sene ekilmeyip nadasa bırakılan tarlalardır.

Grafik – 1

1844

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Adapazarı merkezindeki mahallelerde 4939.5 dönüm ekili tarla , 5706 dönüm nadasa bırakılmış tarla , 243.74 dönüm meyve bahçesi ve 307.5 dönüm çayır olmak üzere toplam 11196.74 dönüm toprak bulunmaktadır.

Bu durumda Adapazarı topraklarının % 26.80 'inin merkez mahallelerde olduğu görülür. Bu toprakların % 44.11'i ekili durumda tarla , %50.96 'sı nadasa bırakılmış tarla 2.74'ü çayır , % 2.17 ' si meyve bahçesi olarak kullanılmaktadır.

Adapazarı merkezinde hane başına 18.5 dönüm ekili tarla, 21.37 dönüm nadasa bırakılmış tarla , 0.91 dönüm meyve bahçesi , 1.15 dönüm çayır düşmektedir. Bu da Adapazarı'nda ailelerin orta ölçekte toprak işletmelerine sahip olduklarını göstermektedir.

Mahalleler arasında en büyük yüzölçümüne sahip olanı 6460,37 dönüm ile Hocaoglu Mahallesidir. Bu da merkez topraklarının %57.69 'una sahip olduğu anlamına gelir. Ancak Hocaoglu Mahallesi topraklarının büyük bir kısmı (3400 dönüm - % 52.62) sahipleri tarafından ekilmeyerek kiraya verilmişlerdir. Ekilen kısmı 115 dönüm tarla (%1.78) , nadasa bırakılan kısmı 2755 dönüm (% 42.64) , dutluk olarak kullanılan 76.37 dönüm (% 1.18) ve 114 dönümü de (% 1.76) çayır olarak kullanılmaktadır.

İncelemekte olduğumuz dönemi aydınlatan Temettuat defterlerinde tarla ve bahçelerden elde edilen hâsılat yazılmış olduğu halde tarla ve bahçelerin birim değerleri hakkında bir kayıt tutulmamıştır. Çanakkale'de 1840 yılı Temettuat defteri kayıtlarına göre ortalama olarak bir dönüm mezru (ekili) tarlanın değeri 33.48 kuruştur⁸³. Hali olarak kayıtlara geçen ve nadasa bırakılan toprakların bir dönümü ortalama 29 kuruştur. Bahçelerin bir dönümü ise ortalama olarak 1706 kuruştur⁸⁴.

Adapazarı'nda genelinde ekili tarlası bulunmayan hane sayısı azdır. Esas ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılığa bağlı olan köylerde durum bu iken esnaf ve

⁸³ Büberci, a.g.t.s.44

⁸⁴ Büberci, a.g.t.s.45

sanatkârlığın ön plana çıktığı merkez mahallelerde tarımın ikinci plana düştüğünü görüyoruz. Hocaoglu Mahallesinde meskûn olan 51 hane içinde yalnız 11'inin(% 21.56) ekilebilecek tarlası yokken, ekilebilecek tarlası olan 40 haneden yalnız 3'ü kendisi tarım faaliyetinde bulunmuş, diğerleri topraklarını kiraya vermek suretiyle değerlendirmişlerdir.

1844 yılında Hocaoglu Mahallesinde kayıtlı 55 bab dükkân, 2 bab han, 1 bab hamam, 1 bab mağaza, bir bab bezir han bulunmaktadır. 51 hanesi ile Adapazarı'nın en kalabalık yerleşim merkezlerinden birisi olan Hocaoglu Mahallesi canlı ekonomik faaliyetler trafiği ile de şehrin o zamanki merkez mahallelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen her meslek grubundan kişi ya da kişilerin bulunduğu Hocaoglu Mahallesi talebesinden zabıtasına, kahvecisinden cami kayyumuna kadar geniş bir insan yelpazesini barındırırken aktif bir kültür merkezi görünümü de ortaya koymaktadır.

Pabuççular Mahallesi'nde mevcut 39 haneden 15'i, Mehmet efendi Mahallesi'nde 32 haneden 12'si, Bağcılar Mahallesi'nde 17 haneden 7'si, Kuyumcu Mahallesi'nde 36 haneden 34'ü, Yahyalar Mahallesi'nde 38 haneden 19'u, Tekeler Mahallesi'nde 55 haneden 22'sinin ekili arazisi mevcut değildir.

Hocaoglu Mahallesi'nin yanı sıra dikkatleri çeken bir başka yerleşim noktası da Kuyumcu Mahallesi'dir. 120.25 dönüm ile mahalleler arasında yüz ölçümü en küçük olanıdır. .Topraklarının 37 dönümü (% 30.76) ekili, 74 dönümü(% 61.53) nadasa bırakılmış ve dönümü (% 7.69) de dut bahçesi olarak kullanıma açılmıştır. Bu mahalleye kayıtlı olan 36 hanenin tamamının esnaf olması Şehrin merkez mahallelerinden birisinin de burası olduğu izlenimini vermektedir.

Şehir merkezinde ekili arazisi en fazla olup ekonomik faaliyette tarım ve hayvancılığıyla ön plana çıkan yerleşim bölgesi Tekeler Mahallesi'dir. Burada 23 hane 355 dönüm arazide tarım faaliyetinde bulunmaktayken 1844 yılı itibarıyla 1020 dönüm de nadasa bırakılmış toprağa sahiptirler. 20.5 dönüm dut bahçesi, 59 dönüm çayır arazi ile toplamda 1454,5 dönüm yüzölçümüne sahiptir.

Tablo 13: Adapazarı'nda Toprağın Kullanımı - 1844

MAHALLELER	Ekili Tarla			Ekili Olmayan Tarla	Kiralanan tarla			Kiraya Verilmiş Tarla		
	Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri	
		1844	1845			1844	1845		1844	1845
1 Bağcılar Mahallesi	80	1583,5	2830	147	16	741	1300			
2 Hocaoğlu Mahallesi	115	1400,5	3600	2755	49,5	3588	668,5	3400	8118	
3 Kuyumcu Mahallesi	37	60	150	74						
4 Mehmet Efendi M.	337	2074	1100	710	35	639	650			
5 Pabuccular Mahallesi	116,5	1923	3662	394	110	2894,5	5940			
6 Tekeler Mahallesi	259,5	5240,5	11791	1020	95	1151	2926			
7 Yahyalar Mahallesi	264	4577	5090	606	25	1299	10100	0	0	0
TOPLAM :	1209	16858,5	28223	5706	330,5	10312,5	21584,5	3400	8118	0

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

MAHALLELER	Dut Bahçesi			Elma Bahçesi			Çayır		
	Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri	
		1844	1845		1844	1845		1844	1845
1 Bağcılar Mahallesi	10,37	1920	3375				14	59	130
2 Hocaoğlu Mahallesi	76,37	6980	16290				114	760	1130
3 Kuyumcu Mahallesi	9,25	1320	1872						
4 Mehmet Efendi .	41,75	4080	8570	1,5	270	40	80	510	
5 Pabuccular Mahallesi	55	4054	9886				40,5	563,5	400
6 Tekeler Mahallesi	20,5	32355	5175				59	972	752
7 Yahyalar Mahallesi	26,5	1113	1850	2,5	80		0		
TOPLAM :	239,7	51822	47018	4	350	40	307,5	2865	2412

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Tablo 14: Adapazarı Köylerinde Toprağın Kullanımı - 1844

KÖYLER		Ekili Tarla			Nadasa Bırakılmış	Kiralanan Tarla			Kiraya Verilmiş Tarla			Ağaçlı Bahçe			
		Dönüm	Yıllık Geliri			Dönüm	Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri	
			1844	1845				1844	1845		1844	1845		1844	1845
1	Abalı Karyesi	413	16129	15260	654	274	9232,5	11105	10	100	...	0,5	20	15	
2	Beylikkışla Karyesi	101	2705	3132	191	118	5379,5	5147,5							
3	Budaklar Karyesi	507	28088	22120	990	189	12439	11430	8	120	50	13	900	325	
4	Çalılar Karyesi	134	8862,5	5415	434	62,5	1946	3010	35	348	360	3,5	90	90	
5	Çaybaşı Karyesi	166	4983,5	6788	324	142	2798	3964							
6	Çaykışla Karyesi	461	9919	18331	921	41,5	1152	2499							
7	Çökekler Karyesi	373	19187	22610	848	165	5449	3740	49,5	521,5	341	4,5	230	55	
8	Dağdibi Karyesi	284	10573	11590	384	377	6271	12000							
9	Demirciler Karyesi	513	15619	23440	1011,5	584	12660	18555							
10	Doğancılar Karyesi	211	6634,5	6660	642,5	338	9156,5	9360	59,5	776	645				
11	Göktepe Karyesi	97	2211	8762	168	35	382,5	960							
12	Hacılar Karyesi	185	12203	9495,5	600	249	10637	8548,5	109	903	1055	4	36	20	
13	Hacı Ramazanlar	175	8926	7730	601	105	3170,5	4270	83	805,5	810	5,5	210	25	
14	İkizce Karyesi				13	76	900	4585							
15	İlyaslar Karyesi	321	17116	15915	486	114	5046	5150	83	796,5	525	0,5	10	15	
16	Kadılar Mea Güneşler	488,5	13602	19065	896	219	6073,5	8163,5							
17	Kamışlı Karyesi	262	8824,5	9820,5	461	170	6006	6135							
18	Karakamış Karyesi	128	3721	8082	220	91	1944,5	3185							
19	Karaman Karyesi	93	4713,5	7570	176	162	5432	9140							
20	Kurtbeyler Karyesi	246	12758	10830	442	163	4953,5	6180	7	60	100				
21	Poyrazlar Karyesi	326	6277	11117	691	142	3773	7663,5							
22	Rüstemler Karyesi	194	8968,5	6830	347	78	1910	1820	6	110	120	1	70	20	
23	Süleyman Bey K.	203	8190	11723	354	280	6750,5	12897							
24	Taşkısığı Karyesi	56	455	2146	69	6	...	168							
25	Taşlık Karyesi	1065	42719	56036	1888	554	16700	16900	89	498	755	7,5	413	180	
26	Tavuklar Karyesi	819	21801	30996	1548	547	16710	18132	0	0	0	0	0	0	
	TOPLAM :	7822	295182	351463	15360	5281	156871	194707	539	5039	4761	40	1979	745	

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/ 4580/45812853/ 2866/2871/2877/2885/2889/4574

Tablo 14 : Adapazarı Köylerinde Toprağın Kullanımı - 1844

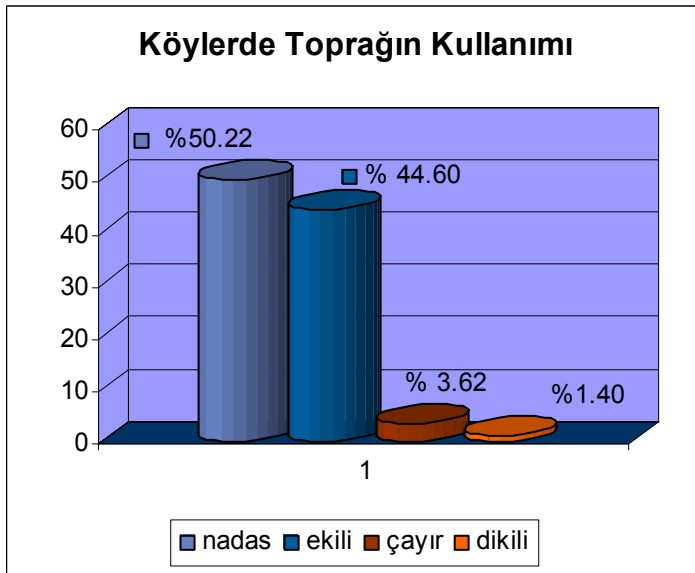
KÖYLER		Dut Bahçesi			Elma Bahçesi			Çayır		
		Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri		Dönüm	Yıllık Geliri	
			1844	1845		1844	1845		1844	1845
1	Abalı Karyesi	2	115	250				30	370	562
2	Beylikkışla Karyesi	10,75	390	1366				33	495	
3	Budaklar Karyesi	14,12	1109	2957,5	0,5	50	20	19,5	85	85
4	Çalılar Karyesi	4,87	806	1440						
5	Çaybaşı Karyesi	7,5	575	1000	5,5	481,5		43,5	661,5	1182,5
6	Çaykışla Karyesi	11,5	1680	2451	7	765		63	1413	904
7	Çökekler Karyesi	8,37	1368,5	2458				1	30	15
8	Dağdibi Karyesi	23,37	2540	5977				133,5	2497	
9	Demirciler Karyesi	56,25	4989	12630	2,5	210	110	175,5	2905,5	1936
10	Doğancılar Karyesi	7,87	587,5	1385						
11	Göktepe Karyesi	7,75	455	810				61	520	
12	Hacılar Karyesi	5,25	230	365				21,5	599,5	400
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	8,75	858	1853						
14	İkizce Karyesi									
15	İlyaslar Karyesi	3,75	227,5	590				24,5	657	510
16	Kadılar Mea Güneşler K.	58,75	6690	12420				149,5	2061	
17	Kamışlı Karyesi	12,87	1020	3755	11,25	917	275	21	539	315,5
18	Karakamış Karyesi	1,5	200	720				33	841,5	504
19	Karaman Karyesi	0,5	40	50				16	394,4	230
20	Kurtbeyler Karyesi	4,5	745	2005						
21	Poyrazlar Karyesi	24,25	3030	6985				51	880,5	
22	Rüstemler Karyesi	8,25	720	1410						
23	Süleyman Bey Karyesi	28,87	4575	9140				96,5	1572,5	
24	Taşkırsığı Karyesi	0,5	70	150				42	472	180
25	Taşlık Karyesi	34,62	4737,5	9750				21	37,5	20
26	Tavuklar Karyesi	30,62	2985	5265	27	2789,5	1653	73	2011	1484
	TOPLAM :	377,33	40743	87182,5	53,75	5213	2058	1109	19043	8328

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 886/2887/2888/2890/4572/4573/ 4580/45812853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Adapazarı köylerinde 13642 dönüm ekili tarla , 15360 dönüm nadasa bırakılmış tarla , 40 dönüm ağaçlı bahçe , 377.33 dönüm dut bahçesi , 53.75 dönüm elma bahçesi , 1109 dönümü de çayır şeklinde kullanılmakta olan toplam 30582.08 dönüm toprak mevcuttur. Bu da Adapazarı topraklarının % 73.19 ‘unun köylerde bulunduğunu gösterir.

Adapazarı Köylerinde toprakların %44.60’ı ekilmek suretiyle işlenmekte , %50.22 si nadasa bırakılmakta, %1.23’ü dut bahçesi olarak , %0.17 ‘si elma bahçesi olarak , % 3.62 ‘si de çayır olarak kullanılmaktadır.

Köylerde ortalama olarak hane başına 40.72 dönüm tarla düşmektedir.

Grafik – 2

1844

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

3658.62 dönüm yüzölçümüyle köyler arasında en büyük olanı Taşlık Karyesi’dir. Topraklarının 1707.5 dönümü (% 46.67) ekili tarla , 1888 dönümü (%51.60) nadasa bırakılmış tarla, 7.5 dönümü (%0.20) ağaçlı bahçe, 34.62 dönümü(%0.94) dut bahçesi, 21 dönümü (%0.57) de çayır olarak kullanılmaktadır.

3044.62 dönüm toplam yüzölçümüyle Tavuklar Karyesi Köyler arasında ikinci büyük köy olurken üçüncü sırada 2342.75 dönüm yüzölçümüyle demirciler Karyesi gelmektedir.

Köyler arasında en küçük olanı 89 dönümlük yüzölçümüyle İkizce Karyesi'dir. 14 hanelik bu köyde müstakil ekili tarla bulunmazken, 13 dönüm nadasa bırakılmış, 76 dönüm de kiralanmak suretiyle tarım yapılmakta olan toplam 89 dönüm tarım arazisi mevcuttur. 14 Haneden biri muhtarlık, üçü çobanlık yaparken on hane de ziraatla meşgul olmaktadır.

2.Tarım İşletmelerinin Niteliği

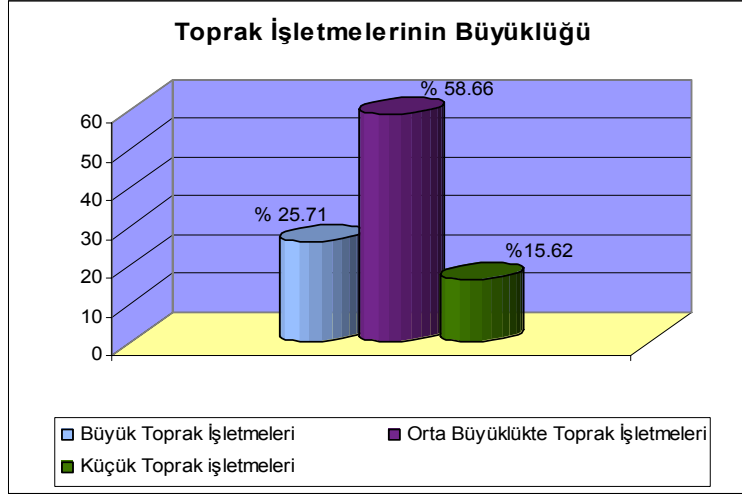
Osmanlı tarım istatistiklerinde işletmeler büyüklükleri de yer alıyordu. Bu istatistiklerde bir ailenin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmadan, nadasa bıraktığı ve ektiği toprakların yüz ölçümüne göre tarım işletmeleri üçe ayrılmıştı: a) “İmalât-ı Sağire”: Yüz ölçümleri 10 dönümden az olan küçük işletmeler. b) “İmalât-ı Mütevassıta”: Yüz ölçümleri 10-50 dönüm arasında olan orta büyüklükteki işletmeler. c) “İmalât-ı Cesime”: Yüz ölçümleri 50 dönümden daha büyük olan işletmeler⁸⁵.

Tablo 15: Adapazarı'nda Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmeleri - 1844				
MAHALLELER		Büyük Toprak İşletmeleri (Hane)	Orta Büyüklükte Toprak İşletmeleri (Hane)	Küçük Toprak İşletmeleri (Hane)
1	Bağcılar Mahallesi	1	7	6
2	Hocaoğlu Mahallesi	18	14	14
3	Kuyumcu Mahallesi	1	1	8
4	Mehmet Efendi M.	4	15	1
5	Pabuccular Mahallesi	2	19	14
6	Tekeler Mahallesi	4	9	16
7	Yahyalar Mahallesi	4	11	8
Toplam		34	76	67

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

⁸⁵ Tevfik Güran,19.Yüzyılda Osmanlı Tarımı.İstanbul-1998.s.81

Adapazarı'nda ziraatla meşgul olan 941 hane içerisinde 552' si (% 58.66) orta büyüklükteki toprak işletmelerine sahiptir. 242 Hane (% 25.71) büyük ölçekli işletmeye sahipken, 147 hane(% 15.62) de küçük ölçekli toprak işletmelerinde zirai faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Grafik-3

1844

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Büyük toprak işletmelerinin orta ve küçük işletmelerden fazla olduğu tek yerleşim yeri Hacı Ramazanlar Karyesi'dir. Küçük toprak işletmelerinin diğerlerinden fazla olduğu tek yerleşim yeri de Tekeler Mahallesi'dir. Bu iki yerleşim alanının dışındaki köy ve mahallelerde orta büyüklükteki toprak işletmeleri çoğunluktadır.

Adapazarı'nda Hane başına en büyük toprağa sahip olan kişi Hocaoglu Mahallesi 51 numaralı hane reisi Hacı Hatipzade Mehmet Arif Bey olup kendisi 1844 yılı itibarıyla hatiplik görevini ifa etmektedir. 788 dönüm toprak, 8 bab dükkan , iki bab han ve Ab-ı safi (Karapürçek kasabası)'de bir bab değirmende de hissedardır.13 camus, 12 inek 15 tosun, 7 düğ , 10 koyun ve 18 kısrağa sahip olup, Han kirasından senelik 1100 kuruş, dükkanlardan 840 kuruş, 5110 kuruş da bahçe ve hayvanlardan olmak kaydıyla toplamda yıllık ; 7050 kuruş gelire sahiptir. Ancak Mahallenin Hatibi olduğundan vergiden muaftır.

Doğancılar Karyesi Muhtarı 221 dönüm, Poyrazlar Karyesi Muhtarı 205 dönüm , Yahyalar Mahallesi Muhtarı 178 dönüm ile kendi bölgelerinde en çok toprağa ve gelire sahip insanlar olmuştur.(Muhtarlar da imam ve hatipler gibi vergiden muaf tutulmuşlardır.)

Tablo 16:Adapazarı Köylerinde Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmeleri -1844				
KÖYLER		Büyük Toprak İşletmeleri (Hane)	Orta Büyüklükte Toprak İşletmeleri (Hane)	Küçük Toprak İşletmeleri (Hane)
1	Abalı Karyesi	12	18	3
2	Beylikkışla Karyesi	2	15	5
3	Budaklar Karyesi	9	37	2
4	Çalılar Karyesi	5	11	1
5	Çaybaşı Karyesi	6	9	2
6	Çaykışla Karyesi	11	23	1
7	Çökekler Karyesi	12	16	
8	Dağdibi Karyesi	8	28	8
9	Demirciler Karyesi	17	39	8
10	Doğancılar Karyesi	5	19	3
11	Göktepe Karyesi	2	7	0
12	Hacılar Karyesi	9	17	5
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	8	6	2
14	İkizce Karyesi	0	2	9
15	İlyaslar Karyesi	7	16	3
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi	13	24	5
17	Kamışlı Karyesi	4	22	
18	Karakamış Karyesi	2	13	12
19	Karaman Karyesi	4	11	
20	Kurtbeyler Karyesi	6	12	2
21	Poyrazlar Karyesi	9	17	
22	Rüstemler Karyesi	5	10	
23	Süleyman Bey Karyesi	4	24	1
24	Taşkısığı Karyesi		7	1
25	Taşlık Karyesi	31	38	3
26	Tavuklar Karyesi	17	35	4
Toplam :		208	476	80

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882 /2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/45812853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

3.Tarla - Bahçe Ürünleri Üretimi

a. Adapazarı Kaza Merkezinde Tarla – Bahçe Ürünleri Üretimi

Adapazarı’nda üretimi yapılan tarım ürünleri Anadolu’nun umumiyetinde olduğu gibi , Hınta (Buğday) , Şa’ir (Arpa) , Erzen (Darı) , Alef (Ot, saman, hayvan yemi, alaf, yulaf) , Kabluca, (Ufak taneleri kavuzcuğa sıkı şekilde yapışmış bir cins buğday) ,Mısır , Burçak gibi tahıl mahsulleri ile Duhan (Tütün),Kettan (Keten) , Sarımsak , Soğan , Elma, Ceviz, Dut, ayır ve bostandır.

Üretilen tarım ürünlerinin miktarı devlete ayni olarak verilen aşâr vergisinden yola çıkılarak hesaplanmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarım ürünlerinden 1/10 (onda bir) oranında aşâr vergisi alınmaktadır. Aşarı verilen tarım ürünlerinin on katı aynı zamanda ürünün miktarının belirlenmesi anlamına gelir.

Tablo 17: Adapazarı’nda Tarla - Bahçe ürünleri Üretimi(Kile) - 1844									
MAHALLELER		Alef	Ceviz	Duhan	Hınta	Kabluca	Kettan	Mısır	Şair*
		Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek
1	Bağcılar Mahallesi	1		28	14	1,5		2	1,5
2	Hocaoğlu Mahallesi		1,5	16	8,5		5		
3	Kuyumcu Mahallesi								
4	Mehmet Efendi	1		20	6,5				0,5
5	Pabuccular Mahallesi	7,5			32,75	2,5		0,5	9
6	Tekeler Mahallesi	1		3	40,45			1	17
7	Yahyalar Mahallesi	3		10	20,75	3,5			8
TOPLAM :		13,5	1,5	77	123	7,5	5	3,5	36

*Ürünler harf sıralamasına göre düzenlenmiştir

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Adapazarı merkezinde en fazla üretilen tarım ürünü **hınta** dır. 1844 yılında vergiye esas olan üretim 1229,5 kile olmuştur. Hane başına ortalama hınta üretimi 4,60

kile dir. Hınta üretiminin en fazla yapıldığı mahalle 404,5 kile ile Tekeler Mahallesi'dir. Adapazarı merkezinde yapılan toplam hınta üretiminin % 32,89 'unu Tekeler Mahallesi karşılamaktadır. Kuyumcu Mahallesinde hiç hınta üretimi yapılmazken en az üretimin yapıldığı yer ise 65 kile ile Mehmet Efendi Mahallesi olmuştur.

Hınta dan sonra en fazla tarımı yapılan ürün **duhan** olmuştur. Yılda toplam 770 kile yapılmış olan duhan üretiminden hane başına ortalama 2,88 kile düşmektedir. En fazla duhan üretiminin yapıldığı yer 280 kile ile Bağcılar Mahallesidir. Burası Adapazarı merkezinde yapılan toplam üretimin % 36,36'sını karşılamaktadır. Kuyumcu ve Pabucular Mahallelerinde hiç duhan üretimi yapılmazken, en az üretimin yapıldığı yer 30 kile ile Tekeler Mahallesi'dir.

Duhandan sonra en fazla tarımı yapılan ürün **Şa'ir**'dir. Yılda toplam 360 kile şa'ir üretimi yapılmıştır. Hane başına ortalama üretim 1,34 kiledir. En fazla şa'ir üretimi 170 kile ile Tekeler Mahallesinde yapılırken bu rakam toplam üretimin % 47,22'sini karşılamaktadır. Hocaoglu ve Kuyumcu Mahallelerinde hiç şa'ir üretimi yapılmazken en az üretimin yapıldığı yerleşim yeri 5 kile ile Mehmet Efendi Mahallesi olmuştur.

Adapazarı merkezinde 1844 yılında gerçekleşen **Alef** üretimi toplam 135 kiledir. Hane başına üretim 0,50 kile olarak gerçekleşmiştir. En fazla Alef üretimini 75 kile ile Pabucular Mahallesi olmuş ve toplam üretimin % 55,55 'ini tek başına karşılamıştır. Hocaoglu ve Kuyumcu Mahallelerinde hiç Alef üretimi yapılmazken, Bağcılar, Mehmet Efendi ve Tekeler Mahallelerinde üretim 10'ar kile olarak gerçekleşmiştir.

Kazadaki toplam **kabluka** üretimi 75 kiledir. Hane başına 0,28 kile üretim gerçekleştirilmiştir. En fazla üretim 35 kile ile Yahyalar Mahallesinde gerçekleştirilmiş ve burası toplam üretimin % 46,66'sını karşılamıştır. Hocaoglu, Kuyumcu, Mehmet Efendi ve Tekeler Mahallelerinde hiç Kabluka üretimi yapılmamışken, üretimin en az yapıldığı yer 15 kile ile Bağcılar Mahallesi olmuştur.

Kettan üretiminin tamamı 50 kiledir ve bu rakamı tek başına Hocaoglu Mahallesi karşılayarak üretimin %100'ünü gerçekleştirmiştir.

Kazada **Mısır** üretiminin toplamı 35 kiledir. Hane başına 0,13 kile mısır düşmektedir. 20 Kile ile Bağcılar Mahallesi en fazla üretimi gerçekleştirmiş ve toplam üretimin % 57,14 'ünü karşılamıştır. Hocaoglu, Kuyumcu, Mehmet Efendi ve Yahyalar Mahallelerinde hiç mısır üretimi yapılmazken en az üretimin gerçekleştiği yer 5 kile ile Pabucular Mahallesi olmuştur.

b. Adapazarı Köylerinde Tarla – Bahçe Ürünleri Üretimi

Şehirde olduğunun aksine Adapazarı köylerinde en fazla üretimi yapılan tarım ürünü 34930 kile ile **Duhan** olmuştur. Hane başına 43,93 kile üretim düşerken; toplam Duhan Üretiminin % 20,60'ını 7196 kile ile Taşlık Karyesi gerçekleştirmiştir. Taşlık karyesi'ni % 11,83 oran ve 4135 kile üretim payı ile budaklar Karyesi takip etmektedir. İkizce, Karakamış, Karaman, Taşkısığı Karyelerinde hiç duhan üretimi yapılmamışken, en az üretimin gerçekleştirildiğı köyler 20'şer kile ile Dağdibi ve Göktepe karyeleri olmuştur. Bu iki köy tek başlarına toplam duhan üretiminin yalnız % 0,05'ini karşılayabilmişlerdir.

28120 kile üretim miktarı ile Duhandan sonra Adapazarı köylerinde en fazla üretilen tarım ürünü **Elma** dır. Hane başına düşen üretim ise 35,37 kile olarak gerçekleşmiştir. Elma üretimi 26 köy içinde yalnız 10 köyde gerçekleşmiş ancak bunların sadece 4'ünde üretim miktarı kaydedilmiş diğerlerinde alınan vergiler yazılmıştır. Buna göre en fazla üretimin yapıldığı köy 17660 kile ile Tavuklar Karyesi olmuş ve toplam üretimin % 62,80'ini tek başına karşılamıştır. Kamışlı Karyesi 4720 kile üretim ve %16,78 üretim payı, Çaykışla Karyesi 3600 kile üretim ve % 12,80 üretim payı, Çaybaşı Karyesi de 2140 kile üretim ve % 7,61 üretim payı ile Tavuklar Karyesini takip etmişlerdir.

Tarımı en fazla yapılan ürünlerden birisi de Hintadır. 25470 kile gerçekleşmiş olan Hinta üretiminden hane başına 32,03 kile düşmektedir. Taşlık Karyesi 4020 kile ile en fazla Hinta üretimi yapan köy olurken toplam üretimin de % 15,78'ini karşılamıştır. Taşlık Karyesini 2290 kile ve toplam üretimin % 8,9 'u nu ortaya koyan Tavuklar Karyesi; 2102 kile üretim ve %8,25 pay oranı ile Demirciler Karyesi takip etmektedir. Hinta üretiminin yapılmadığı hiçbir köye rastlanmazken en az üretimin yapıldığı yer 85 kile ile İkizce Karyesi olmuş ve burası toplam üretimin sadece % 0,33'ünü karşılayabilmiştir.

Köylerde üretilen tarım ürünleri arasında **Şa'ir** 5426 kile ile 4. sırada yer alır. Hane başına 6,82 kile üretim düşmektedir. En fazla Şa'ir üretimini gerçekleştiren köy

690 kile ile Abalı Karyesi olmuş ve toplam üretimin % 12,71'ini karşılamıştır. Onu 580 kile üretim ve % 10,68 oranla Demirciler Karyesi takip etmiştir. Şa'ir üretiminin yapılmadığı köye rastlanmazken 5 kile ile en düşük üretimi gerçekleştiren Taşkısığı Karyesi toplam üretime yalnız % 0,09'luk bir katkı sağlamıştır.

Köylerdeki tarım üretimi sıralamasında 5120 kile ile **Alef** 5. sırada bulunmaktadır. Hane başına üretim 6,44 kile olarak gerçekleşmiştir. En fazla Alef üretimi 891 kile ile Taşlık Karyesi'nde ortaya konmuş ve burası toplam üretimin % 17,40'ını karşılamıştır.

Taşlık Karyesini 665 kilelik üretimi ve % 12,98 payı ile Çökekler Karyesi takip etmektedir. 26 Köy arasında yalnız Taşkısığı Karyesinde Alef üretimi yapılmazken en az üretim yapılmış olan köyler 5'er kile ile Beylikkışla ve İkizce Karyeleridir. Bu köyler tek başlarına toplam üretimin yalnızca % 0,09'unu karşılayabilmişlerdir.

3265,8 Kilelik üretimiyle **Kabluca** tarım ürünleri arasında 6. sırada yer bulmuştur. Hane başına 4,10 kile üretim düşerken, Abalı Karyesi 411 kile üretim ve toplam üretim içinde % 12,58 lik paya sahip olmakla ön plana çıkmıştır.

Taşkısığı Karyesinde hiç kabluca üretimi kaydedilmemişken Göktepe Karyesi 5 kile ile en az kabluca üretilen köy olmuş ve toplam üretimin yalnızca % 0,15 'ini karşılayabilmiştir.

Kettan 1554 kilelik üretimiyle ürünler içinde 7. sırada yer bulmuştur. Hane başına 1,95 kile Kettan üretimi yapılmıştır. 665 kile ile en fazla üretimin yapıldığı Dağdibi Karyesi toplam üretimin de % 42,79'unu gerçekleştirmiştir.

Beylikkışla, Çalılar, Çaybaşı, Göktepe, İkizce, Taşkısığı, Tavuklar Karyelerinde hiç Kettan üretimi yapılmazken en az üretimi gerçekleştiren yerleşim yeri 5 kile ile Abalı Karyesi olup toplam üretime katkısı yalnızca % 0,32 kile olmuştur.

Üretim miktarı açısından sıralamada 8.liği 1414,5 kilelik üretimiyle **Mısır** almıştır. Hane başına düşen üretim 1,77 kile olarak gerçekleşmiştir. 162 kile ile Demirciler Karyesi köyler arasında en çok mısır üretimini yapıldığı yer olurken, toplam üretimin de % 11,45'ini karşılamıştır.

Göktepe, Karakamış, Karaman ve Taşkısığı Karyelerinde hiç mısır tarımı yapılmamışken en az üretimin yapıldığı köy, 5 kile ile Rüstemler, 7,5 kile ile Çaybaşı olmuş ve toplam üretimin sırasıyla % 0,35 ve % 0,53'ü buralarda gerçekleştirilmiştir.

Ceviz, 710 kilelik üretimiyle sıralamada 9.'luğu almıştır. Hane başına Gerçekleşen 0,89 kilelik ceviz üretimi 26 köy içerisinde yalnız 7(yedi) sinden sağlanmıştır. 600 Kile ile Taşlık Karyesi toplam üretimin % 84,50'sini gerçekleştirmiştir. Abalı Karyesi ise 2,5 kilelik üretimi ve % 0,35 lik payı ile en az ceviz üretiminin yapıldığı köy olmuştur.

Yalnız 8 köyde tarımı yapılan **Erzen** 245 kile ile 10. sıradadır. Hane başına 0,30 kile erzen düşmektedir. 120 kile ile Kurtbeyler Karyesi en fazla erzen üretimini gerçekleştirmiş ve toplam üretimin % 48,97 'sini sağlamıştır. Beylikkışla ise 2,5 kilelik üretimiyle en az erzen üretimini gerçekleştiren köy olarak toplam üretime yalnız % 1,02 kile kadar katkı yapabilmıştır.

111 kilelik üretimi ile **Burçak, tarım** ürünleri sıralamasının 11. basamağında yer almıştır. Hane başına üretim 0,13 kile olarak gerçekleşirken; en fazla üretimi 70 kile ile Tavuklar karyesi karşılamış ve toplam üretimin %73,06 'sı gibi büyük bir rakamı tek başına sağlamıştır.

Yalnızca 5 köyde tarımı yapılan burçak, Çaybaşı ve Süleyman bey Karyelerinde 5'er kilelik üretimle % 4,5 'luk bir pay elde etmiştir.

Tablo 18: Adapazarı Köylerinde Tarla - Bahçe Ürünleri Üretimi(Kile)-1844

KÖYLER		ALEF	BURÇAK	CEVİZ	DUHAN	ELMA	ERZEN	HINTA	KABLUCA	KETTAN	MISIR	ŞAIR
		Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek	Ölçek
1	Abalı Karyesi	28		0,25	255		5	121,5	41,1	0,5	2	69
2	Beylikkışla Karyesi	0,5			11,6		0,25	41	1,25		11,5	17,9
3	Budaklar Karyesi	27,5			413,5			196,25	29	6,75	4,1	43,8
4	Çahılar Karyesi	7,6		2	98			37,9	8,3		0,75	4,5
5	Çaybaşı Karyesi	2,5	0,5	2	13	214	0,5	52,5	9,6		6,5	9,5
6	Çaykışla Karyesi	1,5			136,3	360		25,8	6	6	6,25	2,8
7	Çökekler Karyesi	66,5			282			125,5	21,6	5	1,5	17,1
8	Dağdibi Karyesi	15,25			2			106,25	9	66,5	9,9	36,4
9	Demirciler Karyesi	43	2,1		53			210,2	17	10,8	16,2	58
10	Doğancılar Karyesi	37,75			100		2,25	102	5	0,5	5,3	34
11	Göktepe Karyesi	2,5			2			17	0,5			9,75
12	Hacılar Karyesi	13,3			186			111,5	23,3	1,8	9,4	21,8
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	16,25		2,25	112,5		1,5	57,25	13,6	4	4,2	11,9
14	İkizce Karyesi	0,5						8,5	1,5		0,5	1,75
15	İlyaslar Karyesi	16,5		1	154,6			151,75	8,5	5,2	5,4	25,8
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi	5,5	1		117,3			111,5	3	5	7,8	7,9
17	Kamışlı Karyesi	2			72,3	472	0,5	63	12	1	13	6,8
18	Karakamış Karyesi	4,5						40,5	1,5	3		17
19	Karaman Karyesi	37						71	11,1	7,6		34
20	Kurtbeyler Karyesi	24,75			148,25		12	74,5	10,8	4,75	4,3	14,7
21	Poyrazlar Karyesi	3,75			56			55	21	0,5	8,3	13
22	Rüstemler Karyesi	15,25		3,5	112			52,5	13,33	4	0,5	4,1
23	Süleyman Bey Karyesi	19	0,5		114			79,25	12	20,25	7	5,1
24	Taşkısığı Karyesi							4,25				0,5
25	Taşlık Karyesi	89,1		60	719,6		2,5	402	17,6	2,25	5,8	34,8
26	Tavuklar Karyesi	32	7		334	1766		229	29	,,,	11,25	40,7
	TOPLAM :	512	11,1	71	3492,95	2812	24,5	2547,4	326,58	155,4	141,45	542,6

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 886/2887/2888/2890/4572/4573/4580

4.Hayvancılık

1844 yılı Adapazarı'nda Temettuat Defterleri'ne kayıtlı toplam hayvan sayısı 5200 baştır. Bunun 511 başı (% 9,82) merkez mahallelerde bulunurken, 4689 başı (%90,18) köylerde bulunmaktadır. Şehir merkezinde haneye 1,9 baş hayvan düşerken(bu rakamlara arıcılık dâhil edilmemiştir) köylerde haneye düşen hayvan sayısı 5,8 baştır.

Hayvancılığın şehir ekonomisi içerisinde nispeten kısır bir alan olarak kalmasını şehir hayatında canlı bir esnafılık ve ticaret faaliyeti olmasına bağlayabiliriz. Ancak Adapazarı bir tarım şehridir ve bu özellik hayvancılığın durumunu da belirleyen esas unsur olmuştur. Özellikle köylerde hemen her hanede iş gücünden faydalanılan karasığır öküzü ya da camus öküzünden biri ve yanında da karasığır ineği ya da camus ineğinden birinin mevcut olduğunu görüyoruz.

Tablo 19: Adapazarı' Mahallelerinde Hayvan Varlığı - 1844

MAHALLELER		Hane Sayısı	Büyük Baş	%	Küçük Baş	%	Taşıma	%
1	Bağcılar Mahallesi	17	27	7,33			1	1,81
2	Hocaoğlu Mahallesi	51	93	25,27	45	51,13	23	41,81
3	Kuyumcu Mahallesi	36	20	5,43			21	38,18
4	Mehmet Efendi M.	31	40	10,86			2	3,63
5	Pabuççular Mahallesi	39	73	19,83			1	1,81
6	Tekeler Mahallesi	55	96	26,08	5	5,68	1	1,81
7	Yahyalar Mahallesi	38	19	5,16	38	43,18	6	10,9
TOPLAM:		267	368	100	88	100	55	100

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

a.Adapazarı Kaza Merkezinde Hayvancılık

1.Büyük Baş Hayvanlar

Adapazarı’nda merkez mahallelerde kayıtlı 368 adet büyük baş hayvan, 88 adet küçük baş hayvan, 55 adet taşımacılık ve iş gücünde kullanılan hayvan (beygir, kısrak,tay) bulunmaktadır . Bunların yanı sıra 32 adet arı kovanı mevcuttur.

En fazla büyükbaş hayvana sahip olan mahalle 96 baş ile Tekeler Mahallesi olup onu 93 baş ile Hocaoglu ve 73 baş ile Pabuççular Mahalleleri takip eder. En az büyükbaşa sahip olan mahalle ise 19 baş ile Yahyalar’dır. Büyükbaşlar içinde en çok sahip olunan ise 132 baş ile kara sığır ineği olup onu 124 baş ile kara sığır öküzü takip etmektedir.

Merkezde Bağcılar, Kuyumcu ve Pabuççular Mahallelerinde hiç küçükbaş hayvana rastlanmazken Hocaoglu mahallesi 45 baş ile en fazla küçükbaş hayvana(koyun) sahip olan Mahalledir. Onu 38 baş ile Yahyalar Mahallesi takip eder.

İncelediğimiz Temettuat Defterleri’nde hayvanların kıymetlerine dair kayıt olmayıp bir yılda sağladığı hâsıla kaydedilmiştir. Buna göre genel olarak bir karasığır ineğinin (bazı defterlerde “sağman inek” şeklinde kayıt düşülmüştür) yıllık hâsılatı 15 kuruştur. Camus ineğinin yıllık hâsılatı ise 30 kuruştur.

Tablo 20: Adapazarı Kaza Merkezinde Büyükbaş Hayvan Geliri- (Kuruş)

	MAHALLELER	Karasığır İneği yıllık Geliri - 1844	Camus ineği Yıllık Geliri - 1844
1	Bağcılar Mahallesi	105	
2	Hocaoglu Mahallesi	345	730
3	Kuyumcu Mahallesi	450	300
4	Mehmet Efendi Mahallesi	600	120
5	Pabuccular Mahallesi	435	30
6	Tekeler Mahallesi	360	90
7	Yahyalar Mahallesi	90	
	TOPLAM:	2385	1270

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Hayvanların değeri hususunda incelediğimiz Temettuat defterlerinde kayıt olmamasına rağmen çevre kaza ve sancaklar üzerine yapılan araştırmalardan faydalanarak fikir sahibi olmak mümkündür.

Mustafa Büberci'nin hazırlamış olduğu 19. YY'da Sosyo- Ekonomik Yönleriyle Çanakkale başlıklı yüksek lisans tezinde 1840 yılı Çanakkale temettuatında bir baş camus öküzünün ortalama kıymetinin 900 kuruş olarak kaydedildiği belirtilmektedir. Camustan sonra en kıymetli büyükbaş hayvan sağman inektir ki değeri ortalama 632,5 kuruştur⁸⁶. Camus öküzü 486,36 kuruşla ortalama değeri yüksek olan diğer bir hayvandır. Büyükbaş hayvanlar içinde ortalama değeri en düşük olan ise 10 kuruş ile sığır buzağıdır⁸⁷.

Adapazarı Kaza merkezinde 1844 yılında büyükbaş hayvanlardan elde edilen toplam gelir 3655 kuruştur. Bu yekûnun 2385 kuruşu karasığır ineğinden elde edilirken, 1270 kuruşu camus ineğinden elde edilmiştir. Yıllık gelir ineklerin sütünden ve bu süttten yapılan yoğurt, peynir gibi ticari değeri olan unsurlardan kaynaklanmaktadır.

Adapazarı'nda tarla sürme ve taşımacılık gibi büyük işgücü faaliyetlerinde genellikle öküz ve beygir gibi hayvanlar kullanılırken merkep ve deve gibi hayvanların kaydına rastlanmamış olması da ilgi çekici bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Yerleşim düzenine bakıldığında daha çok bataklık olan merkez mahallelerde manda ve öküz varlığı söz konusuysen, bataklık olmayan ve nispeten tepelik- dağlık olan yerleşimlerde beygir ve kısrak gibi hayvanların beslenildiği görülmektedir.

⁸⁶ Mustafa Büberci, 19.Yüzyılda Sosyo Ekonomik Yönleriyle Çanakkale. Y.L.Tezi.M.Ü.S.B.E.İstanbul-2003.s.58

⁸⁷ Büberci, a.g.t.s.59

2.Küçükbaş Hayvanlar

Merkez mahallelerde bulunan toplam küçükbaş hayvan sayısı 237,1'dir. Bu hayvanlardan elde edilen yıllık toplam gelir ise 1704 kuruş olmuştur.

Ortalama kıymeti en yüksek olan küçükbaş hayvan 28.94 kuruşla sağılır koyundur.sağılır keçi 25.21 kuruş değere sahipken kısır koyun 18.48 ile en düşük ortalama değere sahip olan küçükbaş hayvan olmuşlardır⁸⁸.

Sağılabilir koyunun yıllık hasılatı mahalle ve köylere göre farklılıklar gösterip 5, 7.2, 10, 12 kuruş olarak değerlendirilmişlerdir ki ortalaması 8.55 kuruşa gelir. Ancak kısır koyunların yıllık hasılatı bütün kayıtlarda 3 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Keçide de durum koyundaki gibi olup sağılır durumdaki keçinin yıllık hasılatı 5, kısır keçinin hasılatı ise 3 kuruştan hesaplanmıştır.

Tablo 21: Adapazarı Kaza Merkezinde Küçük Baş Hayvan Geliri - 1844											
MAHALLE VE KÖYLER		KOYUN		KISIR KOYUN		KEÇİ		KISIR KEÇİ		ARI KOVANI	
		Baş	Yıllık geliri	Baş	Yıllık geliri	Baş	Yıllık geliri	Baş	Yıllık geliri	Aded	Yıllık geliri
1	Bağcılar Mahallesi										
2	Hocaoğlu Mahallesi	27	324	18	54					10	100
3	Kuyumcu Mahallesi										
4	Mehmet Efendi Mahallesi	77,6	660	13,3	40	43,2	216	15	45	1	10
5	Pabuccular Mah.									13	65
6	Tekeler Mahallesi	5	50								
7	Yahyalar Mahallesi	25	250	13	65					8	80
	Toplam	134,6	1284	44,3	159	43,2	216	15	45	32	255

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Kaza merkezinde bulunan koyunların %51,13'ü (45 baş) Hocaoğlu Mahallesinde bulunmaktadır. Hocaoğlu Mahallesini 38 baş ile (%43,18) Yahyalar Mahallesi takip etmektedir.Mehmet Efendi Mahallesinde toplam 700 kuruş koyun hasılatı kaydedilmiş olmasına rağmen bunun kaç baş koyundan elde edildiği yazılı değildir.Eğer ortalama değer üzerinden hesaplanırsa 90,9 baş koyun yapar ki bu da diğer mahallelerde görülmeyen bir durumdur. Bağcılar, Kuyumcu ve Pabuççular Mahallelerinde ise hiç küçükbaş hayvan varlığına rastlanılmamıştır.

⁸⁸ Büberci,a.g.t.s.60

Merkez Mahallelerde 57'si sağılabilir, 31'i kısır olan toplam 88 koyunun yıllık geliri 1443 kuruştur. Koyunların yününden de faydalandığı için süt vermeyen koyunun da yıllık hâsılatı kaydedilmiştir.

Temettuat defteri kayıtlarına göre keçi sayısı hakkında rakam vermek mümkün değildir. Mehmet Efendi Mahallesi'nde baş sayısı belirtilmeden keçi yıllık geliri olarak 216 kuruş kaydedilmiştir. 45 kuruş da kısır keçi hasılatı vardır. Eğer ortalama değer üzerinden hesap edecek olursak yaklaşık 43,2 sağılabilir keçi, 15 baş da kısır keçi bulunduğu söylenilebilir.

3. Taşımacılık ve İş Gücünde Kullanılan Hayvanlar

1844 yılı Adapazarı Kaza merkezinde bulunan 7 mahallede yük ve taşımacılıkta kullanılan hayvan sayısı 55'tir. Bunlardan 23'ü bargir(beygir), 32'si kısırdır. Hiç tay kaydına rastlanmamıştır.

Kuyumcu Mahallesi 18 başla en fazla bargirin bulunduğu mahalle olurken Hocaoğlu Mahallesi 21 başla en fazla kısrağın bulunduğu mahalle olmuştur. Bu iki mahallede yük ve taşımacılıkta kullanılan hayvan sayısının diğerlerine oranla daha yüksek olması bu iki mahallenin ticaret hayatının diğerlerinden daha aktif olmasından kaynaklanmaktadır.

Mehmet Efendi ve Yahyalar Mahallelerinde hiç bargir ve tay bulunmazken, Bağcılar, Pabuçcular, Tekeler Mahallelerinde hiç kısır bulunmamaktadır.

Genel olarak geçimin tarımsal faaliyetlerden sağlandığı yerleşimlerde sığır (öküz-inek-manda vb.) ön plana çıkarken tarımın ticarete göre ikinci planda kaldığı yerlerde taşımacılık ve iş gücünde kullanılan hayvan varlığının ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 22:Taşımacılık ve İş Gücünde Kullanılan Hayvanlar -1844

MAHALLELER		Bargir	Kısırak	Tay
1	Bağcılar Mahallesi	1		
2	Hocaoğlu Mahallesi	2	21	
3	Kuyumcu Mahallesi	18	3	
4	Mehmet Efendi Mahallesi		2	
5	Pabuccular Mahallesi	1		
6	Tekeler Mahallesi	1		
7	Yahyalar Mahallesi	0	6	0
	Toplam:	23	32	0

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

4.Arıcılık

İncelediğimiz Temettuat defterlerinde Adapazarı merkez mahallelerinde kayıtlı 32 adet arı kovanı vardır. Bu kovanlardan 1844 yılı itibarıyla elde edilen gelir 255 kuruştur. En fazla kovana Pabuççular Mahallesi sahipken burada yıllık hâsılatları 5'er kuruştan hesaplanmıştır. Diğer Mahallelerde ise 10'ar kuruştan hesaplanılmıştır. En az arıya 1 kovanla Mehmet Efendi Mahallesi sahip olurken Bağcılar, Kuyumcu ve Tekeler Mahallelerinde hiç kovana rastlanılmamaktadır.

Bir kovan arının yıllık hâsılatı genellikle 10 kuruş olarak kayıt edilmişse de kovanın durumuna göre 3 ve 5 kuruşluk hâsılatlar da hesaplanmıştır. Buna göre bir kovan arıdan elde edilebilen yıllık hâsılat ortalama 6 kuruştur.

Tablo 23: Adapazarı Kaza Merkezinde Arıcılık - 1844

MAHALLELER		Arı Kovanı	%	Yıllık Geliri
1	Bağcılar Mahallesi			
2	Hocaoğlu Mahallesi	10	31,25	100
3	Kuyumcu Mahallesi			
4	Mehmet Efendi Mahallesi	1	3,12	10
5	Pabuççular Mahallesi	13	40,62	65
6	Tekeler Mahallesi			
7	Yahyalar Mahallesi	8	25	80
TOPLAM:		32	100	255

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Yukarıdaki tablo bize Adapazarı merkezinde yapılan arıcılık faaliyetlerinin Pazar düşüncesinden ziyade aile ihtiyacını karşılamaya dönük yapıldığını göstermektedir.

b.Adapazarı Köylerinde hayvancılık

Adapazarı'na bağlı 26 köyde toplam 4319 adet büyük baş, 275 adet küçükbaş, 110 adet iş gücü ve taşımacılıkta kullanılan hayvan (Beygir, kısırak, Tay) , 371 adet de arı kovanı kaydedilmiştir

Tablo 24: Adapazarı Köylerinde Hayvan Varlığı-1844

KÖYLER		Büyük Baş	%	Küçük Baş	%	Taşıma	%	Arı Kovanı	%
1	Abalı Karyesi	252	5,83					20	5,39
2	Beylikkışla Karyesi	86	1,99					43	11,59
3	Budaklar Karyesi	320	7,4			17	15,45	11	2,96
4	Çalılar Karyesi	109	2,52	18	6,92	1	0,9	6	1,61
5	Çaybaşı Karyesi	133	3,07			20	18,18	12	3,23
6	Çaykışla Karyesi	237	5,48			6	5,45	10	2,69
7	Çökekler Karyesi	218	5,04			3	2,72	6	1,61
8	Dağdibi Karyesi	214	4,95					14	3,77
9	Demirciler Karyesi	225	5,2	55	21,2			4	1,07
10	Doğancılar Karyesi	211	4,88	16	6,15	3	2,72	46	12,39
11	Göktepe Karyesi	62	1,43					32	8,62
12	Hacılar Karyesi	259	5,99			8	7,27	46	12,39
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	95	2,19			2	1,81	13	3,5
14	İkizce Karyesi	36	0,83						
15	İlyaslar Karyesi	183	4,23			19	17,27	12	3,23
16	Kadılar Mea Güneşler K.	144	3,33			5	4,54		
17	Kamışlı Karyesi	153	3,54			6	5,45	8	2,15
18	Karakamış Karyesi	64	1,48						
19	Karaman Karyesi	81	1,87	55	21,2	2	1,81		
20	Kurtbeyler Karyesi	135	3,12			1	0,9	6	1,61
21	Poyrazlar Karyesi	139	3,21			2	1,81	21	5,66
22	Rüstemler Karyesi	122	2,82	46	17,7			2	0,53
23	Süleyman Bey Karyesi	123	2,84					10	2,69
24	Taşkısığı Karyesi	50	1,15	34	13,1			10	2,69
25	Taşlık Karyesi	379	8,77	36	13,8	11	10	14	3,77
26	Tavuklar Karyesi	289	6,69	0		4	3,6	25	6,73
	TOPLAM :	4319	100	260	100	110	100	371	100

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/2882/2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/4581/2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

1.Büyük Baş Hayvanlar

En fazla büyükbaş hayvana sahip olan köy 379 baş ile Taşlık Karyesidir. Bunun da 172'si karasığır öküzü, 110'u karasığır ineği , 22'si camus ineği 32'si camus öküzü 26'sı tosun 12'sidüğe 5'i de kısır hayvandır.Taşlık Karyesi'ni 320 büyükbaş ile Budaklar, 289 büyükbaş ile Tavuklar Karyesi takip etmektedir.

Bütün büyükbaş hayvanların %0,83'üne (36 baş) sahip olan İkizce Karyesi en az büyükbaş hayvana sahip olan köydür. Onu 50 baş ile Taşkısığı Karyesi, 62 baş ile Hacılar Karyesi takip eder. İkizce Karyesi'nde 19 baş karasığır öküzü, 4 baş karasığır ineği, 6 baş camus öküzü, iki baş camus ineği ve 5 baş da kısır hayvan kaydedilmiştir.

Tablo 25: Adapazarı Köylerinde Büyükbaş Hayvan Geliri - 1844

	KÖYLER	Karasığır İneği Yıllık Geliri - 1844	Camus ineği Yıllık Geliri - 1844
1	Abalı Karyesi	997,5	840
2	Beylikışla Karyesi	192	64
3	Budaklar Karyesi	1395	1170
4	Çalılar Karyesi	547,5	60
5	Çaybaşı Karyesi	855	510
6	Çaykışla Karyesi	1050	630
7	Çökekler Karyesi	885	360
8	Dağdibi Karyesi	885	510
9	Demirciler Karyesi	600	330
10	Doğancılar Karyesi	900	420
11	Göktepe Karyesi	315	240
12	Hacılar Karyesi	1320	960
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	405	270
14	İkizce Karyesi	60	60
15	İlyaslar Karyesi	667,5	615
16	Kadırlar Mea Güneşler Karyesi	428	94
17	Kamışlı Karyesi	420	780
18	Karakamış Karyesi	165	,,,,
19	Karaman Karyesi	120	255
20	Kurtbeyler Karyesi	585	240
21	Poyrazlar Karyesi	288	144
22	Rüstemler Karyesi	472,5	240
23	Süleyman Bey Karyesi	174	172
24	Taşkısığı Karyesi	330	450
25	Taşlık Karyesi	1650	660
26	Tavuklar Karyesi	1560	570
	TOPLAM :	17267	10644

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/2882/2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/45812853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

1844 yılı Adapazarı köylerinde büyükbaş hayvanlardan elde edilen toplam gelir 27911 kuruştur. Bu gelirin 17267 kuruşu (%61,86) karasığır ineğinden, 10644 kuruşu (%38,14) camus ineğinden sağlanmıştır.

Bazı hanelerde hayvanların iki hissedar adına kayıtlı olduğu görülmüştür. Böylece hâsılat da ikiye bölünerek belirtilmiştir.

Genel olarak kendi kendine yeten bir üretim faaliyetinin sürdürüldüğü Adapazarı'nda büyük çiftlik sayılabilecek toprak büyüklüğü ya da hayvan sayısı fazlalığıyla öne çıkan işletmelere rastlanmamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz kişi başına düşen hayvan sayısı, farklı cinsten hayvanların birer ya da ikişer baş bulundurulmasıyla gerçekleşmektedir.

2.Küçük Baş Hayvanlar

İncelediğimiz dönemde Adapazarı köylerinde kaydedilmiş toplam küçükbaş hayvan sayısı 260 baştır. Bu rakamın 250 başı koyun, 10 başı keçi dir. Sağılır durumdaki 180 koyunun yıllık geliri 1841 kuruş olmuştur. Kısır olarak kaydedilen 70 koyunun yıllık geliri ise 210 kuruştur. 5'i sağılır, 5'i kısır olmak üzere toplam 10 keçi kaydedilmiştir. Sağılır keçilerden 25, kısır keçilerden 15 kuruş yıllık gelir edilmiştir.

Köylerin yarıya yakınında küçükbaş hayvan bulunmaktadır. En fazla hayvana 55 baş ile Demirciler ve Karaman Karyesi sahipken onu 46 baş ile Rüstemler takip eder.

Tablo 26: Adapazarı Köylerinde Küçük Baş Hayvancılık Geliri - 1844

KÖYLER		Koyun		Kısır Koyun		Keçi		Kısır Keçi	
		Baş	Yıllık geliri	Baş	Yıllık geliri	Baş	Yıllık geliri	Baş	Yıllık geliri
1	Abalı Karyesi								
2	Beylikkışla Karyesi								
3	Budaklar Karyesi								
4	Çalılar Karyesi	11	132	7	21				
5	Çaybaşı Karyesi								
6	Çaykışla Karyesi								
7	Çökekler Karyesi								
8	Dağdibi Karyesi								
9	Demirciler Karyesi	27	324	28	84				
10	Doğancılar Karyesi	16	192						
11	Göktepe Karyesi								
12	Hacılar Karyesi								
13	Hacı Ramazanlar								
14	İkizce Karyesi								
15	İlyaslar Karyesi								
16	Kadılar Ve Güneşler								
17	Kamışlı Karyesi								
18	Karakamış Karyesi								
19	Karaman Karyesi	25	125	20	60	5	25	5	15
20	Kurtbeyler Karyesi								
21	Poyrazlar Karyesi								
22	Rüstemler Karyesi	35	420	11	33				
23	Süleyman Bey								
24	Taşkısığı Karyesi	30	216	4	12				
25	Taşlık Karyesi	36	432						
26	Tavuklar Karyesi								
	TOPLAM :	180	1841	70	210	5	25	5	15

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/ 2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/4581

3.Taşımacılık Ve İş Gücünde Kullanılan Hayvanlar

1844 yılında Adapazarı köylerinde yük ve taşımacılıkta kullanılan hayvan sayısı toplam 110 baştır. Bu rakamın 23 başı (%20,9) bargir, 77 başı (%70) kısarak, 10 başı (%9) da tay'dır. 20 Başla Çaybaşı Karyesi en fazla yük taşıma hayvanı bulunan köy olurken onu 19 başla İlyaslar Karyesi takip eder

Tablo 27: Yük Ve Taşımacılıkta Kullanılan Hayvanlar - 1844

MAHALLE VE KÖYLER		Bargir	Kısarak	Tay
1	Abalı Karyesi			
2	Beylikkışla Karyesi			
3	Budaklar Karyesi	1	16	
4	Çalılar Karyesi	1		
5	Çaybaşı Karyesi		13	7
6	Çaykışla Karyesi	3	3	
7	Çökekler Karyesi		3	
8	Dağdibi Karyesi			
9	Demirciler Karyesi			
10	Doğancılar Karyesi	1	2	
11	Göktepe Karyesi			
12	Hacılar Karyesi		8	
13	Hacı Ramazanlar Karyesi		1	1
14	İkizce Karyesi			
15	İlyaslar Karyesi	2	17	
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi		5	
17	Kamışlı Karyesi	1	3	2
18	Karakamış Karyesi			
19	Karaman Karyesi		2	
20	Kurtbeyler Karyesi	1		
21	Poyrazlar Karyesi		2	
22	Rüstemler Karyesi			
23	Süleyman Bey Karyesi			
24	Taşkısığı Karyesi			
25	Taşlık Karyesi	10	1	
26	Tavuklar Karyesi	3	1	
	TOPLAM:	23	77	10

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/
2882/2883/ 86/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581

4.Arıcılık

1844 yılı itibarıyla Temettuat kayıtlarına göre incelediğimiz 26 köyden yalnız 4'ünde arıcılık faaliyetine rastlanılmamaktadır. Diğer 22 köyde toplam 371 kovan arı kaydı yapılmıştır.

Arıcılıktan elde edilen toplam gelir 3242 kuruştur. Kovan adedi ve elde edilen gelir temel alındığında arıcılığın da Pazar üretiminden ziyade hane ihtiyacını karşılamak üzere yapıldığı anlaşılmaktadır

İkizce, Kadılar - Güneşler, Karakamış ve Karaman Karyelerinde hiç arı kovanına rastlanmazken diğer bütün mahalle ve köylerde arıcılık yapıldığı görülmektedir.

Doğancılar ve Hacılar Karyeleri 46'şar adet ile en fazla arı kovanına sahip köyler olup bundan 460'ar kuruş gelir elde etmişlerdir. Onları 43 adet kovan ve 243 kuruşluk gelirle Beylikkışla Karyesi, 32 adet kovan ve 320 kuruş gelirle Göktepe karyesi takip ederken, en az arı kovanı bulunan yerleşim yeri 2 adet ile Rüstemler Karyesidir.

Beylikkışla, Dağdibi ve Poyrazlar Karyelerinde 1 adet kovanın yıllık geliri 5 kuruştan hesaplanmış; Demirciler Karyesinde bu rakam 3 kuruş olmuş, diğer köylerde ise 10'ar kuruştan hesap edilmiştir.

Tablo 28: Adapazarı Köylerinde Arıcılık - 1844

KÖYLER		Arı Kovanı	
		Adet	Yıllık geliri (kuruş)
1	Abalı Karyesi	20	200
2	Beylikkışla Karyesi	43	215
3	Budaklar Karyesi	11	110
4	Çalılar Karyesi	6	60
5	Çaybaşı Karyesi	12	120
6	Çaykışla Karyesi	10	100
7	Çökekler Karyesi	6	60
8	Dağdibi Karyesi	14	70
9	Demirciler Karyesi	4	12
10	Doğancılar Karyesi	46	460
11	Göktepe Karyesi	32	320
12	Hacılar Karyesi	46	460
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	13	130
14	İkizce Karyesi		
15	İlyaslar Karyesi	12	120
16	Kadılar Mea Güneşler K.		
17	Kamışlı Karyesi	8	80
18	Karakamış Karyesi		
19	Karaman Karyesi		
20	Kurtbeyler Karyesi	6	60
21	Poyrazlar Karyesi	21	105
22	Rüstemler Karyesi	2	20
23	Süleyman Bey Karyesi	10	50
24	Taşkısığı Karyesi	10	100
25	Taşlık Karyesi	14	140
26	Tavuklar Karyesi	25	250
	TOPLAM :	371	3242

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/
2882/2883/ 86/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581

Tablo 29: Hayvanların Cinslerine Göre Dağılımı-1844											
MAHALLE VE KÖYLER		CAMUS İNEĞİ	CAMUS ÖKÜZÜ	CAMUS DÜĞESİ	CAMUS TOSUNU	KARA SIĞIR İNEĞİ	KARA SIĞIR ÖKÜZÜ	KARA SIĞIR DÜĞESİ	KARA SIĞIR TOSUNU	KISIR BÜYÜKBAŞ	TOPLAM BÜYÜKBAŞ
1	Abalı Karyesi	28	11	3	14	67	64	15	33	17	252
2	Bağcılar Mahallesi		8			7	12			0	27
3	Beylikkışla Karyesi	11		4	2	24	32	6	7	0	86
4	Budaklar Karyesi	39	19		9	93	109	16	30	5	320
5	Çalılar Karyesi	2	4			37	40	9	17	0	109
6	Çaybaşı Karyesi	17	4	8	6	57	30		11	0	133
7	Çaykışla Karyesi	21	22	4	2	70	78	15	22	3	237
8	Çökekler Karyesi	12	14	3	4	59	62	15	39	10	218
9	Dağdibi Karyesi	19	22			59	90	16	5	3	214
10	Demirciler Karyesi	11	10			40	131			33	225
11	Doğancılar Karyesi	14	7	4	7	60	63	17	36	3	211
12	Göktepe Karyesi	8	21			21	12			0	62
13	Hacılar Karyesi	32	10		11	88	64	16	26	12	259
14	Hacı Ramazanlar Karyesi	9	10	3	4	27	23	5	13	1	95
15	Hocaoğlu Mahallesi	15	8		3	13	10	8	17	19	93
16	İkizce Karyesi	2	6			4	19			5	36
17	İlyaslar Karyesi	21	11	4	12	45	56	6	17	11	183
18	Kadılar Mea Güneşler Karyesi	5	14	2		41	66	6	10	0	144
19	Kamışlı Karyesi	26	8	13	7	28	64		7	0	153
20	Karakamış Karyesi					11	40			13	64
21	Karaman Karyesi	9	8			8	34			22	81
22	Kurtbeyler Karyesi	8	6		3	39	46	10	22	1	135
23	Kuyumcu Mahallesi	5				15				0	20
24	Mehmet Efendi Mahallesi	5	7			24	4			0	40
25	Pabuccular Mahallesi	1	2			29	24			17	73
26	Poyrazlar Karyesi	9	4	2	6	36	47	9	19	7	139
27	Rüstemler Karyesi	8	6	2	2	32	30	9	22	11	122
28	Süleyman Bey Karyesi	10	12	5	2	20	59	5	8	2	123
29	Taşkısığı Karyesi	15				22	13			0	50
30	Taşlık Karyesi	22	32			110	172	12	26	5	379
31	Tavuklar Karyesi	19	24		2	104	114	3	22	1	289
32	Tekeler Mahallesi	3	2			24	64	1	2	0	96
33	Yahyalar Mahallesi	0	4	0	0	3	10	0	0	2	19
	TOPLAM :	406	316	57	96	1317	1682	199	411	203	4687

BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 86/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/ 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

B. Sanayi

Adapazarı'nda bulunan sanayi faaliyetleri öncelikle bölgenin kendi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi umumiyetle tarım ve hayvancılığa dayalı olduğundan gelir elde eden sınıfın büyük bir çoğunluğu geçimini çiftçilik yaparak sağlamaktaydı. Bunun yanında şehir merkezinde şehrin doğası gereği tarım ve hayvancılığa oranla mesleki gelirlerin daha fazla yer alması gerekir.

Halkın beklentilerinin oluşturduğu günlük ihtiyaçlar meslek kollarının ortaya çıkışını da tetikleyen esas amil olmaktadır. Halkın beklentileri ise coğrafi koşulların durumuna binaen farklılıklar arz etmektedir. Dut ağacı yetiştirmeye elverişli olmayan bir yerde ipekböcekçiliğinin, denize kıyısı olmayan bir yerde de gemicilik faaliyetlerinin gelişmesi beklenemez.

Temettuat defterlerine dayanarak 1844 yılında Adapazarı'ndaki iş kollarını şu şekilde sınıflandırdık.

1.Dokuma - Tekstil İş Kolları Ve Gelir Dağılımı

Adapazarı'nda gözlenen sanayi faaliyetleri dış pazar üretiminden ziyade öncelikle bölgenin kendi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. XIX. yüzyılda Adapazarı'nda bulunan başlıca sanayi kolları metalürji, dokuma ve tekstil kollarından oluşmaktaydı.

Dokuma ve tekstil iş koluna dâhil ettiğimiz esnaflar çırkıkçı, hasırcı, keçeci, keçeci Çırağı, Muytab(Kıl dokuyan) Muytab Kalfası ve terzi esnaflarıdır. Temettuat defterlerinden öğrendiğimiz kadarıyla 19.yy.ın ortalarında Adapazarı Kazası'nda dokuma ve tekstil iş kolunda hizmet veren 28 hane esnaf bulunmaktadır.

Tablo 30: Dokuma ve Tekstil İş Kolu Dağılımı - 1844

MAHALLELER		Çıkırıkçı	Hasırcı	Keçeci	Keçeci Esnafı Çırağı	Muytab	Muytab Kalfası	Terzi
1	Bağcılar Mahallesi				1			
2	Hocaoğlu Mahallesi	2		1		3	4	
3	Kuyumcu Mahallesi							10
4	Mehmet Efendi Mahallesi					1		
5	Pabuccular Mahallesi							
6	Tekeler Mahallesi							
7	Yahyalar Mahallesi		1	3		2		
Toplam		2	1	4	1	6	4	10

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Dokuma ve tekstil iş kolunda hizmet veren esnaflar içinde en kalabalık olanı terzilerdir. Ancak Adapazarı kaza merkezinde 1844 yılı itibarıyla esnaf olarak çalıştığı kaydedilen 10 terzinin de Kuyumcu Mahallesinde olduğunu görüyoruz.

Terzilerden sonra 6'sı usta, 4'ü de kalfa olmak üzere toplam 10 hane ile Muytab esnafı ikinci sırayı almaktadır. Muytab, kıl dokuyan-kıldan eşya yapan kişi demektir⁸⁹. Hayvancılık bölümünde incelediğimiz üzere Adapazarı kaza merkezinde keçi sayısının yok denecek kadar az olduğu göz önünde bulundurulursa muytab esnafının koyun yünü işlemekte olduğu düşünülebilir. 6 esnafın 3'ü Hocaoğlu Mahallesinde, 1'i Mehmet Efendi Mahallesinde ve 2'si de Yahyalar Mahallesinde ikamet etmektedir. Muytab kalfalarının 4'ü de Hocaoğlu Mahallesinde bulunmaktadır.

⁸⁹ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Aydın Kitabevi. Ankara-1997

Terzi ve muytab esnafından sonra 4 keçeci, 2 çıkırıkçı, 1'er de hasırcı ve keçeci esnafı çırağı bulunmaktadır. Dokuma ve tekstil alanında hiç esnaf barındırmayan yerleşimler ise Pabucular ve tekeler mahalleleridir.

Bu grupta değerlendirdiğimiz iş kolunun yıllık toplam geliri 26527 kuruştur. Ortalama gelir 947,39 kuruş olmaktadır. Toplam gelire en büyük katkısı yapan grup 15350 kuruş ile terzi esnafıdır. Terziler toplam kazancın % 58,44'ünü karşılamaktadır. Terzilikten hane başına düşen gelir 1535 kuruş olmuştur. Genel toplam üzerinden terzi esnafı 12750 kuruş ile kazancının % 83,06'sını kendi mesleğinden, 2600 kuruş ile %16,94'ünü de yan gelirlerden elde etmiştir.

4927 kuruş ile Muytab esnafı toplam gelire % 18,57'lik bir katkıda bulunmuştur. Muytablıktan hane başına düşen yıllık ortalama gelir 821,16 kuruş olmuştur. Muytab esnafı 2427 kuruşla yıllık kazancının % 49,25'ini kendi mesleğinden, 2500 kuruşla 50,75'ini yan gelirlerden elde etmiştir. 4 Muytab kalfası ise toplamda 1750 kuruş yıllık gelir elde etmiş ve hane başına ortalama 437,5 kuruş kazanç sağlamışlardır.

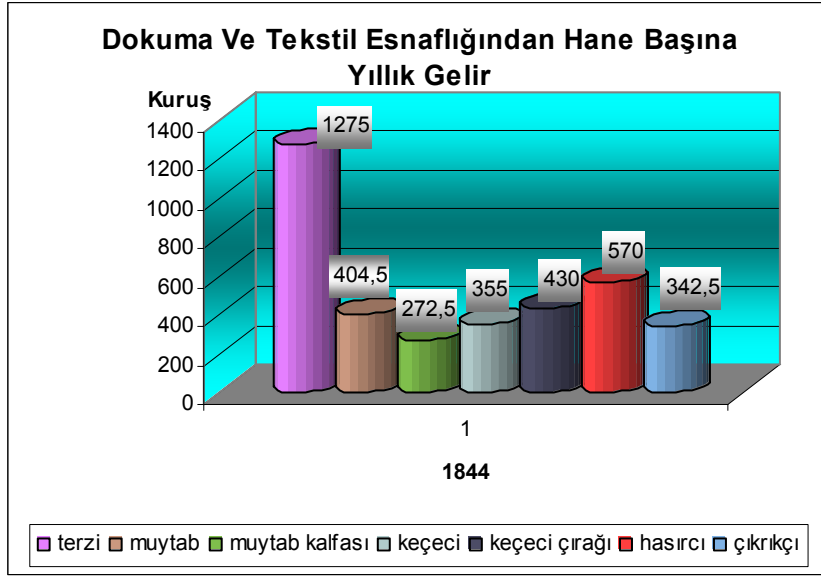
Yahyalar Mahallesinde bulunan 3 ve Hocaoglu Mahallesinde bulunan 1 keçeci esnafının toplam geliri yıllık 2450 kuruş olmuş ve hane başına ortalama 612,5 kuruş kazanç sağlanmıştır. 1420 Kuruş ile keçeci esnafları, kazançlarının % 57,95'ini kendi mesleklerinden, 1030 kuruş ile % 42,05'ini de yan gelirlerden sağlamışlardır. Keçeci esnafı çırağının ise yıllık geliri 600 kuruş olmuş; bunun 430 kuruşunu (% 71,66) kendi mesleğinden, 170 kuruşunu (% 28,33) da yan gelirlerden elde etmiştir.

Dokuma ve tekstil iş kolu alanında sayısı en az olan hasırcı esnafının yıllık geliri 600 kuruş olarak gerçekleşmiştir. 570 kuruşla gelirinin % 95'ini kendi mesleğinden elde ederken 30 kuruşla % 5'ini yan gelirlerden elde etmiştir.

Tablo 31: Dokuma ve Tekstil İş Kolu Gelirleri (Kuruş) - 1844

MAHALLELER		Çıkırıkcı		Hasırcı		Keçeci		Keçeci Esnafı Çırağı		Muytab		Muytab Kalfası		Terzi	
		Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer
1	Bağcılar Mahallesi							430	170						
2	Hocaoğlu Mahallesi	685	615			300	150			1467	2290	1090	660		
3	Kuyumcu Mahallesi													12750	2600
4	Mehmet Efendi Mahallesi									450	120				
5	Pabuccular Mahallesi														
6	Tekeler Mahallesi														
7	Yahyalar Mahallesi			570	30	1120	880			510	90				
	Toplam	685	615	570	30	1420	1030	430	170	2427	2500	1090	660	12750	2600

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Grafik- 4

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Dokuma ve tekstil iş kolunun yan gelir olmaksızın kendi mesleklerinden elde ettikleri yıllık kazanç yukarıdaki grafikte gösterilmiştir. Buna göre 1275 kuruş yıllık geliriyle terzi esnafı en çok kazanan esnaf konumundadır.

Terzi esnafını 570 kuruşla hasırcı esnafı takip ederken üçüncülüğü 430 kuruşla keçeci esnafı çırağı almıştır.

Temettuat defterlerinin güvenilirliğini sorgulamamıza sebep olabilecek durumlardan biri de burada gerçekleşmiştir. Keçeci esnafının geliri çalıştırdığı çıraktan daha düşük görünmektedir. Burada eğer muhassılların yanlışlıkları yoksa mükellefin kazancını tamamen beyan etmediği düşünülebilir.

En az kazanca sahip olan dokuma esnafı ise 272,5 kuruş ile muytab kalfası olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.Metalürji İş Kolu Ve Gelir Dağılımı

Bu iş kolunu demir ve metal işleriyle ilgili esnaf grupları oluşturmaktadır. Bu grup içinde bıçkıcı, kalaycı, körükçü, nalbant, sarrac ve tenekeci esnafları incelenmektedir.

Ele aldığımız dönemde Adapazarı kaza merkezinde 4 mahallede metalürji iş koluna mensup toplam 10 hane bulunmaktadır. Mehmet Efendi Mahallesi dört ayrı esnafa birden sahip olan tek mahalle olarak göze çarpar.

Metalürji iş koluna mensup esnaflardan en kalabalık olanı 4 hane ile nalbant esnafıdır. Kalaycı esnafı da iki hane ile ikinci sırada yer alır. Bıçkıcı, körükçü, sarrac ve tenekeci esnaflarının hane sayısı ise yalnızca birer tanedir.

Bağcılar, Hocaoğlu ve Tekeler Mahallelerinde ise bu dalda hiçbir esnafa rastlanmamıştır.

Tablo 32: Metalürji İş Kolu Dağılımı (1844)

MAHALLELER		Bıçkıcı	Kalaycı	Körükçü	Nalbant	Sarrac	Tenekeci
1	Bağcılar Mahallesi						
2	Hocaoğlu Mahallesi						
3	Kuyumcu Mahallesi		1				1
4	Mehmet Efendi Mahallesi		1	1	1	1	
5	Pabuccular Mahallesi	1			2		
6	Tekeler Mahallesi						
7	Yahyalar Mahallesi				1		
	Toplam	1	2	1	4	1	1

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Demir ve metal işleriyle ilgili olan bu iş koluna mensup 10 esnafın yıllık toplam geliri 5555 kuruştur.

Hane başına düşen gelir ise ortalama olarak 555,5 kuruş şeklinde gerçekleşmiştir.

4 hane ile bu iş koluna mensup esnafın en kalabalığı olan nalbantların senelik geliri 1560 kuruş olmuş ve bunlar toplam gelirin % 28,08'ini karşılamışlardır. Bunun yanı sıra nalbant esnafının gelirinin % 74,67'si (1165) mesleki gelir, % 25,33'ü (395) yan gelir olarak elde edilmiştir.

Nalbantlardan sonra 2 hane ile yer almakta olan kalaycı esnafının yıllık toplam geliri 1350 kuruştur. Hane başına düşen gelir ise 675 kuruş olarak gerçekleşmektedir. Nalbant esnafı, metalürji iş kolu yıllık gelirin % 24,30'luk bir katkı sağlamıştır. Kalaycılıkla uğraşan iki esnafımız da geçimlerini yalnız mesleki kazançlarıyla sağlamakta olup herhangi bir yan gelire sahip değillerdir.

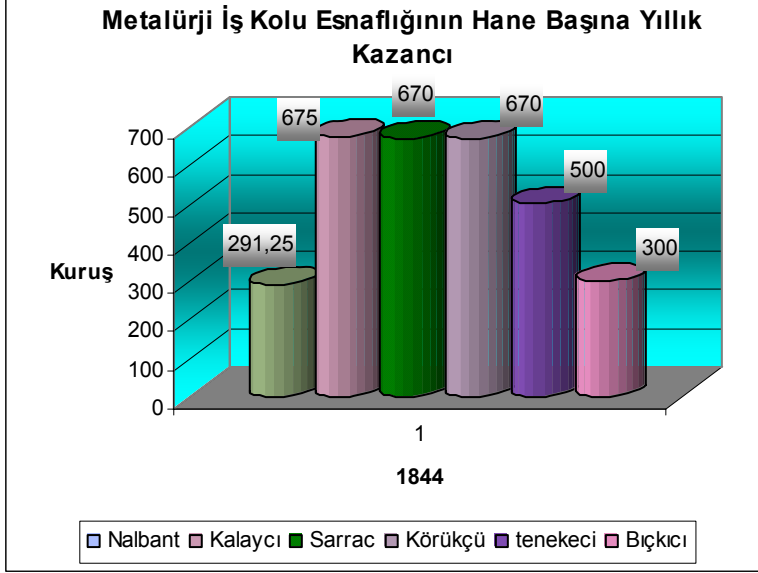
Hane başına düşen gelirin yüksekliğiyle öne çıkan bir başka esnaf da sarractır. Yük ve binek hayvanlarının koşum takımlarını yapan ve satan bu esnafın yıllık geliri 860 kuruş olarak gerçekleşmiş ve toplam iş kolu gelirin % 15,48'ini tek başına karşılamıştır. Kazancının %77,9'u (670 kuruş) mesleki gelir iken %22,1'i (190 kuruş) yan gelirlerden oluşmaktadır.

Metalürji iş koluna mensup esnafın içinde en az yıllık gelire sahip olanı Pabuccular Mahallesinde kayıtlı olan bıçkıcı esnafıdır. Bu kişinin yan geliri olmayıp kendi mesleğinden yıllık 300 kuruş kazanç elde etmektedir. Bununla metalürji iş kolu toplam gelirin % 5,4'ünü karşılayabilmiştir.

Tablo 33: Metalürji İş Kolu Gelirleri (Kuruş) - 1844

MAHALLELER		Bıçkıcı		Kalaycı		Körükçü		Nalbant		Sarrac		Tenekeci	
		Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer
1	Bağcılar Mahallesi												
2	Hocaoğlu Mahallesi												
3	Kuyumcu Mahallesi			650								500	250
4	Mehmet Efendi Mahallesi			700		670	65	260	195	670	190		
5	Pabuccular Mahallesi	300						770	230				
6	Tekeler Mahallesi												
7	Yahyalar Mahallesi							135	165				
	Toplam	300		1350		670	65	1165	395	670	190	500	250

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Grafik-5

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Yukarıdaki grafikte metalürji İş koluna mensup olan esnafların yan gelirleri dâhil edilmeden mesleki kazançları itibarıyla yıllık hane gelirleri ortalaması verilmiştir.

Buna göre grup içinde yer alan esnaflardan hane başına yıllık kazancı en fazla olanı 675 kuruş ile kalaycı esnafıdır.

Sarrac ve körükçü esnafları yıllık 670 kuruş yıllık gelirleriyle ikinci sırayı almışlardır.

Tenekeci esnafı yıllık 500, bıçkıcı esnafı 300 kuruş gelir sağlarken, nalbant esnafı 291,25 kuruş yıllık geliriyle hane başına gelirden en son sırayı almıştır.

C. Ticaret – Ulaşım

Çok elverişli doğal koşulları olmasına rağmen Adapazarı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar küçük bir köy olarak kalmış, tarım ve ticaret pek gelişmemiştir⁹⁰. Bunun asıl sebebi alçak ve düz Adapazarı ovasının sık sık taşkın ve sel baskınlarına uğraması ve birçok yerinin bataklıklarla kaplı oluşu idi.

Adapazarı Kazası'nın en önemli ihracatı kereste üzerine idi. Kereste Kaza içerisinde Karasu, Sapanca, Süleymaniye, Hendek Ormanlarından Hazırlanırdı. Orman İdaresi bu bölgeden yılda 20-25 bin lira vergi almaktaydı. Buradan elde edilen ihracat miktarının 90–100 bin lira olduğu anlaşılmaktadır. Kereste ihracatı İtalya ve Yunanistan'a, İskenderiye ve Beyrut'a yapılmaktaydı⁹¹.

Kereste dışında ihracat ürünleri hububat(400000 liralık), tiftik (180000 liralık), afyon (130000 liralık), tütün (100000 liralık), mangal kömürü (80000 liralık), ipek kozası (80000 liralık), yumurta, taze üzüm, elma, armut, keten bezi, soğan, sarımsak, susam yağı, canlı hayvan ve deriden oluşmaktaydı⁹².

Adapazarı Ovası arazisi verimli olduğundan her cins mahsul yetiştirilebiliyordu. Mısır, buğday, arpa, çavdar, yulaf, patates çokça yetiştirilerek fazlası ihraç edilirdi. Özellikle Adapazarı civarı ziraatte çok ilerlemişti. Senelik 2 milyon kıyye tutan patates cinsçe pekiyi olup, çoğu İstanbul'a gönderilirdi. 1905 senesi zarfında Adapazarı Kazası harice, 55000 liralık buğday, 85000 liralık mısır, 3600 liralık arpa, 10000 liralık yulaf satmıştı. Kazanın sebzesi de boldu; soğan, sarımsak, fasulye, nohut, mercimek, üzüm, tütün ve keten mahsulleri çok yetiştirdi.

1900 yılından itibaren dutluklar oluşturularak ipekçiliğe verilen önem artırılmıştır. Adapazarı'nda 12 ipek fabrikası vardı. Bunların 10'u Ermenilere 2'si Müslümanlara aitti. Kazanın bu fabrikalara yetiştirdiği koza ürünü yılda 500000 ile 600000 kilo arasında idi. Duyun-ı Umumiye İdaresi de Adapazarı'nda 1910 yılında bir koza üretim merkezi kurmuştu⁹³.

⁹⁰Yurt Ansiklopedisi "Sakarya" maddesi, Anadolu Yay. İstanbul-1982.C:9.s.6473

⁹¹ Selvi, a.g.e.s.462

⁹² Selvi, a.g.e.s.462

⁹³ Selvi, a.g.e.s.462

1.Gıda Esnafı Ve Gelir Dağılımı

1844 yılında Adapazarı’nda bulunan toplam 248 esnaf arasında gıda iş koluna mensup 19 esnaf bulunmaktadır. Bütün esnaflar içinde gıda esnafının oranı % 7,66’dır. Gıda sektörünü oluşturan esnafın 5 hanesi de bakkallık ile uğraşmaktadır. Bakkalları sırasıyla kasaplar ve bazerganlar takip etmektedir. Bazergan tohum ve yağ satan esnaf olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁴. Helvacı kasap çırağı ve tavukçu esnafları 1’er hane ile Adapazarı gıda esnafları arasında en az sayıya sahip olanlarıdır.

Tablo 34: Gıda Esnafı Dağılımı (1844)

MAHALLELER		Attar	Bakkal	Bazergan	Helvacı	Kahveci	Kasap	Kasap Çırağı	Tavukçu
1	Bağcılar Mahallesi						1		
2	Hocaoğlu Mahallesi	1	4			1			
3	Kuyumcu Mahallesi			3			1		
4	Mehmet Efendi Mahallesi		1			1			
5	Pabuccular Mahallesi						1		1
6	Tekeler Mahallesi								
7	Yahyalar Mahallesi	1			1			1	
	Toplam	2	5	3	1	2	3	1	1

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Gıda esnafının dağılımında mahalle büyüklüklerinden ziyade mahallelerin işlevlerinin rol oynadığı görülmektedir. Adapazarı’nın nüfus bakımından en büyük mahallesi olan Tekeler’de hiç gıda esnafına rastlanmaması burada ekonomik faaliyetlerin daha ziyade tarıma bağlı olmasında aranmalıdır. Büyüklük sıralamasında

⁹⁴ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat.Aydın Kitabevi.Ankara-1997

ikinciliği alan Hoccoğlu Mahallesi ise 6 hane ile en fazla gıda esnafı bulunduran mahalle olma özelliği göstermektedir.

Adapazarı'nda gıda sektöründe hizmet veren 19 esnafın 1844 yılı itibarıyla toplam geliri 29710 kuruştur. Bu rakama en büyük katkıyı yapanlar Bazerganlardır. Bazergan esnafı 12000 kuruş ile toplam gelirin % 40,39 'unu karşılamakta ve bu alanda ilk sırayı almaktadır. Aynı zamanda hane başına gelir açısından da bazergan esnafı 4000 kuruş kazançla ilk sırada bulunmaktadır.

Hane başına düşen gelir hesaplanırken hanenin hizmet verdiği meslekten elde ettiği gelir ile doğrudan işi ile alakalı olmayan yan gelirleri ayrı ayrı belirtilmektedir. Bazergan esnafı elde ettiği toplam gelirin % 85,66'sını kendi işinden elde ederken, % 14,33'ünü de yan gelirlerden elde etmiştir. Gıda alanında hizmet veren diğer iş kollarına nazaran bazergan kazancının 3–4 kat fazla olması beslenmenin vazgeçilmezlerinden olan yağ ticaretiyle uğraşması kadar çoğunluğu tarımla uğraşan Adapazarı halkına temin ettiği tohum ticareti ile de uğraşmasından kaynaklanmaktadır.

Bazerganlardan sonra toplam gelire en büyük katkıyı yapan esnaf, bakkal olmuştur; 8010 kuruş ile % 26,96 'lık bir oran yakalamışlardır. Bakkallıktan hane başına düşen gelir ise 1602 kuruş olmuştur. Bakkal esnafı kazancının % 42,13'ünü kendi işinden elde ederken, %57,87'sini yan gelirlerden elde ettiği görülmektedir.

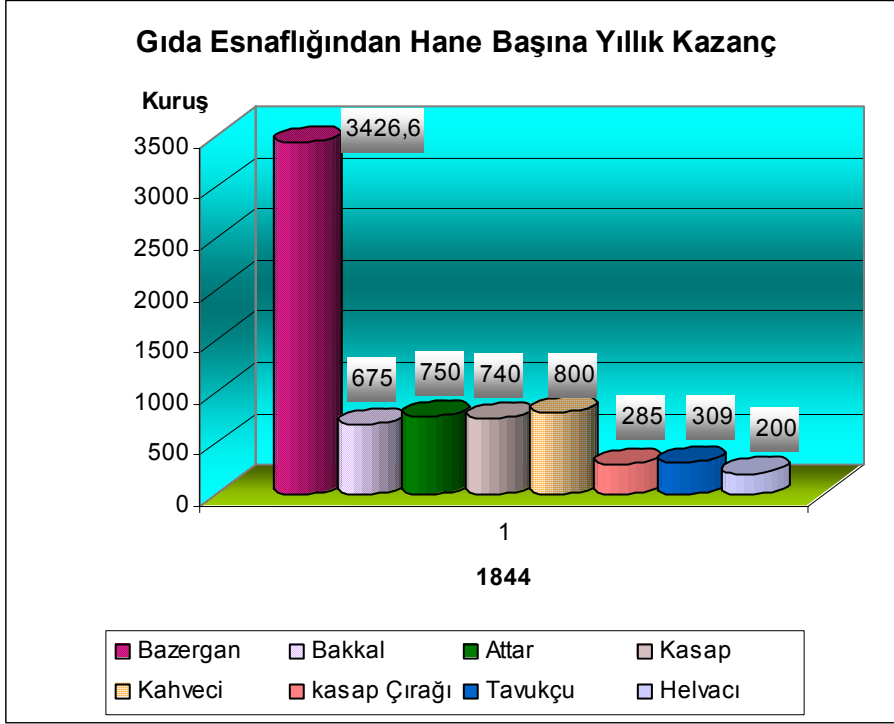
3500 kuruş toplam gelir ve %11,78'lik pay ile attarlar üçüncü sırayı almaktadır. Attarlardan hane başına düşen gelir 1750 kuruştur. Attarların elde ettiği gelirin % 42,85'i kendi mesleklerinden sağlanmış olup % 57,15'i de yan gelirlerden temin edilmiştir.

Adapazarı Kaza merkezinde gıda iş kolunda yer alan esnafın mahallelere dağılımı söz konusu olduğunda kasap esnafının dört ayrı mahallede bulunmakla hayvancılığın şehir merkezinde de canlılığını sürdüren bir iş kolu olduğunu görüyoruz. Bağcılar, Kuyumcu ve Pabucular Mahallelerinde bulunan 3 kasap esnafının yıllık geliri 3450 kuruştur. Böylece kasap esnafının toplam gıda sektöründeki gelir oranı % 11,61 olarak gerçekleşmiştir. Hane başına ise kasaplıktan dolayı 1150 kuruş gelir düşmektedir. Kasaplıkla uğraşan esnaf kazancının %64,34'ünü bu işten sağlarken , % 35,66'sını yan gelirlerden elde etmiştir. Yahyalar mahallesinde ikamet eden bir kasap çırağının ise kasaplıktan yıllık geliri 285, diğer faaliyetlerden de 315 kuruş olmak üzere toplam yıllık kazancı 600 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 35: Gıda iş kolu Gelirleri (Kuruş) 1844

MAHALLELER		Attar		Bakkal		Bazergan		Helvacı		Kahveci		Kasap		Kasap Çırağı		Tavukçu	
		Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer
1	Bağcılar Mahallesi											155	295				
2	Hocaoğlu Mahallesi	770	730	2615	4635					800	400						
3	Kuyumcu Mahallesi					10280	1720					910	90				
4	Mehmet Efendi Mahallesi			760							240						
5	Pabuccular Mahallesi											1155	845			309	441
6	Tekeler Mahallesi																
7	Yahyalar Mahallesi	730	1270					200						285	315		
	Toplam	1500	2000	3375	4635	10280	1720	200		800	640	2220	1230	285	315	309	441

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Grafik- 6

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

İncelediğimiz Temettuat defterlerinde kaydolunan gıda esnafları arasında kazancı yalnız kendi mesleğinden olan ve toplam gelire en az katkırı yapmış olan esnaf Yahyalar Mahallesinde ikamet eden helvacı esnafı olmuştur. Yıllık 200 kuruş kazançla en alt sırada yer alan helvacı esnafı hane başına düşen gelirden de sonunculuğu almaktadır.

Gıda iş kolunda hizmet veren esnafların kendi dallarında yan gelir olmaksızın elde ettikleri yıllık kazanç aşağıdaki grafikte hesaplanmıştır. Buna göre sadece kendi işinde elde ettiği 3426,6 kuruş gelire bazerganlık en çok gelir sağlayan gıda koludur. Kahvecilik 800 kuruşla ikinci sırayı alırken, 750 kuruşla atarlık üçüncü sırada yer almıştır. 200 kuruşla helvacılık ve 285 kuruşla kasap çıraklığı da en az kazanç sağlayan iş kolları olmuşlardır.

2.Keyif Verici Madde Satan Esnaf Ve Gelir Dağılımı

Keyif verici madde satan esnaf gurubuna çubukçu(tütün içmek için çubuk yapan), duhancı (tütüncü) ve kahveci esnaflarını dâhil ettik. Adapazarı’nda bu iş koluna giren esnaf sayısı 8 hanedir.

Hocaoğlu, Mehmet Efendi, Tekeler ve Yahyalar Mahallelerinde toplam 5 hane duhancı esnafı bulunmaktadır. Hocaoğlu ve Mehmet Efendi Mahallelerinde 2 hane kahveci esnafı bulunurken Hocaoğlu Mahallesinde 1 hane de çubukçu esnafı bulunmaktadır.

Tablo 36: Keyif Verici Madde Satan Esnaf dağılımı (1844)

MAHALLELER		Çubukçu	Duhancı	Kahveci
1	Bağcılar Mahallesi			
2	Hocaoğlu Mahallesi	1	2	1
3	Kuyumcu Mahallesi			
4	Mehmet Efendi Mahallesi		1	1
5	Pabuccular Mahallesi			
6	Tekeler Mahallesi		1	
7	Yahyalar Mahallesi		1	
Toplam		1	5	2

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Adapazarı’nda köylerde ve mahallelerin büyük kısmında tarım ve hayvancılığa bağlı ekonomik faaliyetler yürütülürken edinilen kırsal yerleşim özelliklerine bağlı köy kültürüne sahip olma düşüncesi, keyif verici madde satan esnaf varlığı ve bunların dağılımına bakıldığında ortadan kalkmaktadır.

19. yy da Adapazarı Kaza merkezinin tam bir şehir kültürüne sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı dönemde Adapazarı'nın bağlı bulunduğu sancak olan Kocaeli'nde bulunan 18 mahallede toplam 8 duhancı, 29 kahveci mevcutken⁹⁵, Çanakkale'de 1840 yılı itibarıyla 7 mahallede 6 duhancı, 2 çubukçu, 3 kahveci esnafı bulunmaktadır⁹⁶.

Keyif verici maddeler satan esnafın 1844 yılı toplam geliri 7230 kuruştur. Bu rakamın 4490 kuruşunu duhancı esnafı karşılamaktadır.

Dört ayrı mahalleye yayılmış olan 5 duhancı esnafının bu alanda elde edilen yıllık kazanca katkısı % 62,1 olarak gerçekleşmiştir.

Duhancı esnafının hane başına kazancı ortalama olarak 898 kuruştur. Yıllık duhancı kazancının % 57,79'u mesleki gelir, %42,21'i de yan gelir olarak elde edilmiştir.

Tablo 37: Keyif Verici Madde Satan Esnaf Gelirleri (Kuruş) 1844

MAHALLELER		Çubukçu		Duhancı		Kahveci	
		Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer
1	Bağcılar Mahallesi						
2	Hocaoğlu M.	242,5	257,5	900	600	800	400
3	Kuyumcu M.						
4	Mehmet Efendi M.			550	440	800	240
5	Pabuççular M.						
6	Tekeler Mahallesi			550	200		
7	Yahyalar M.			595	655		
	Toplam	242,5	257,5	2595	1895	1600	640

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

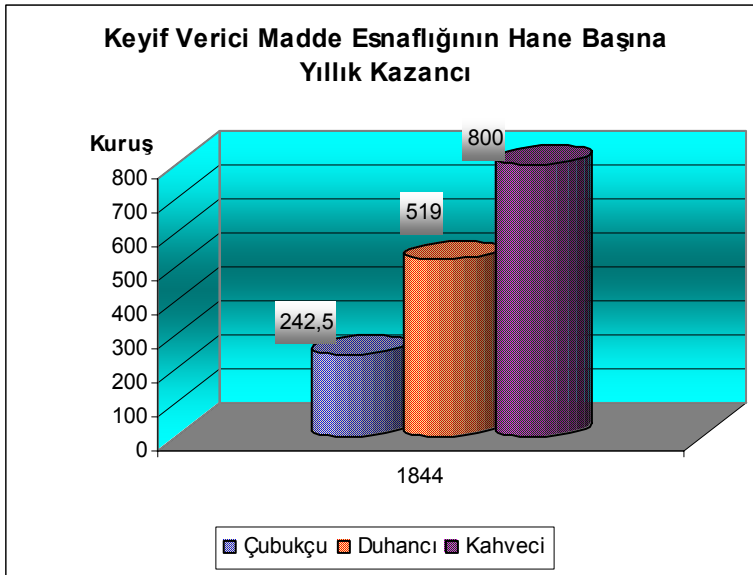
⁹⁵ Tuğba Okuyan, "Temettuat Defterlerine Göre İzmit'in Sosyo-Ekonomik Yapısı". Y.L.Tezi.Sakarya Üniversitesi.S.B.E.Sakarya-2004.s.52

⁹⁶ Mustafa Büberci, "19.Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Çanakkale" Y.L.Tezi.Marmara Üniversitesi.S.B.E.İstanbul-2003.s.77

Kahveci esnafının elde ettiği yıllık kazanç 2240 kuruş olmuştur. Bu meblağ toplam kazancın %30,98'ına karşılık gelmektedir. Hane başına düşen kahveci esnafı geliri 1120 kuruş olurken kahveci esnafının mesleki geliri kazancının % 71.42'sini oluşturmaktadır.

Çubukçu esnafı yalnız Hocaoğlu Mahallesinde 1 hanede kaydedilmiştir. 500 kuruş yıllık kazanç sağlayan bu esnafın gelirinin % 48,5'ini esnafıktan, diğer kısmını da yan gelirlerden elde ettiğini görüyoruz.

Keyif verici maddeler satan esnafın kendi dallarında yan gelir olmaksızın elde ettikleri yıllık kazanç aşağıdaki grafikte hesaplanmıştır. Buna göre sadece kendi işinde elde ettiği 800 kuruş ile kahvecilik 1. sırayı alırken, 519 kuruş ile tütüncülük 2. sırayı, 242,5 kuruş ile de çubukçuluk 3. sırayı almışlardır.

Grafik - 7

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

3. Diğer Esnaf - Emektarlar Ve Gelir Dağılımı

Bu gruba emek sektörü içerisinde bireysel hizmetini iş gücü olarak kullanan kişilerle sayıları itibarıyla sınıf oluşturmamış esnafları dâhil ettik. Buna göre söz konusu sınıflamaya dâhil olan hane sayısı 161'dir. Bu grubun 1844 yılı itibarıyla yıllık toplam geliri 131153,5 kuruştur.

Grup içerisinde en kalabalık yeri işgal eden çiftçilerdir. Bu kategoride 70 hane kaydedilmiştir. 69505 kuruş yıllık toplam gelirleri olan çiftçiler, hane başına ortalama 992,92 kuruş yıllık gelir sağlamışlardır. Çiftçilerin kendi mesleklerinden (tarım-hayvancılık) elde ettikleri gelir, toplam kazançlarının % 57,17 (39737 kuruş)'sidir. % 42,83'lük (29768 kuruş) kısım ise ticaret ve arabacılık gibi yan gelirlerden elde edilmiştir.

Tablo 38: Diğer Esnaf Ve Emektarların Dağılımı - 1844

Mahalleler	Arabacı	Bahçevan	Bargirci	Berber	Berber Çırağı	Cerrah	Çapacı	Çıracı	Çiftçi	Çoban	Dümbekçi	Dülger	Eskici	Hamamcı	Hizmetkâr	Kayacı	Natır	Sandıkçı	Tellak
1 Bağcılar							4		8						1				
2 Hocaoglu.	5		1	2			6		2					2					
3 Kuyumcu			8	2	1		2					1	2		2	1			1
4 Mehmet Efendi M.	1	1					2	1	8										1
5 Pabuççular			1	1		1	7		14					1	1			1	1
6 Tekeler				1			15		33										
7 Yahyalar				1			8		5	1	2						1		1
Toplam	6	1	10	7	1	1	44	1	70	1	2	1	2	3	4	1	1	1	4

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Emek grubunun 44 kiři ile en kalabalık ikinci ismi olan apacıların yıllık geliri toplam 22930 kuruş olmuştur. Hane başına 521,13 kuruş dűřmektedir. apacılar gelirlerinin % 72,82'sini (16698 kuruş) mesleki gelirlerden elde ederken , % 27,18'ini (6232) yan gelirlerden elde etmiştir.

Grubun űnc sırasında 10 hane ile bargirciler bulunmaktadır. Sekizi Kuyumcu, biri Hocaoglu, biri de Pabucular Mahallelerinde kaydedilmiřlerdir. Yıllık toplam gelirleri 13350 kuruř olan bargirci esnafılgından hane bařına 1335 kuruř gelir dűřmektedir. Bargirci esnafı gelirlerinin % 79,21'ini (10575 kuruř) kendi mesleklerinden saęlarken, % 20,79'unu (6232 kuruř) da yan gelirlerden elde etmiřlerdir.

Berber esnafının Hocaoglu ve Mehmet Efendi Mahallesi hariç diğer beş mahallede bulunduğu görülmektedir.7 berber esnafının yıllık toplam geliri 3850 kuruştur. Hane başına 550 kuruş gelir sağlanmıştır. Berberler kazançlarının % 63,58'ini (2448 kuruş) kendi mesleklerinden elde ederken , % 36,42'sini (1402 kuruş) yan gelirlerden elde etmiştir.

Arabacılar, Hocaoglu ve Mehmet Efendi Mahallerinde kaydedilmiş toplam 6 hanedir. Yıllık gelirleri 4150 kuruştur. Bu gelirin % 63,37'si (2630 kuruş) mesleki gelir olup, % 36,63'lk kısmı (1520 kuruş) ise yan gelirlerden elde edilmiştir.

1844 yılı Adapazarı kaza merkezinde bu grupta hizmet veren esnaf arasında en az sayıda olanları ise bahevan, berber çırağı, cerrah, ıracı, oban, dülger, kayacı, natır, sandıkıdır. Bütün bunlar yalnızca birer hanedir.

Tablo 39: Diğer Esnaf Ve Emektarların Gelirleri (kuruş) - 1844

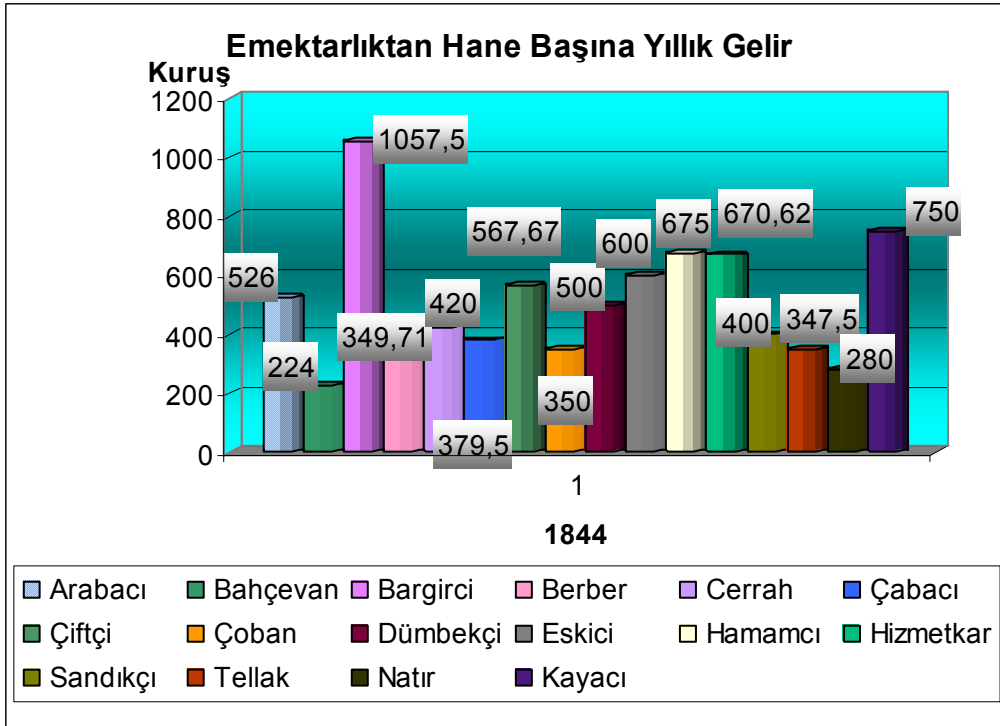
MAHALLELER		Arabacı		Bahçevan		Bargirci		Berber		Cerrah		Çapacı		Çıracı		Çiftçi	
		Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer
1	Bağcılar Mahallesi											2174,5	1375,5			3818,5	5252
2	Hocaoğlu Mahallesi	2630	1520			225	175	870	980			1485	765			2441	559
3	Kuyumcu Mahallesi					10090	2110	1440	60			1010	190				
4	Mehmet Efendi M.			224									540		60	2269	
5	Pabuççular M.					260	490	138	362	420	580	4290				6244,5	11256
6	Tekeler Mahallesi											4788,5	1911,5			19378,5	10887
7	Yahyalar Mahallesi											2950	1450			5585,5	1814,5
	Toplam	2630	1520	224		10575	2775	2448	1402	420	580	16698	6232		60	39737	29768

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Tablo 39: Diğer Esnaf Ve Emektarların Gelirleri (kuruş) - 1844

Çoban		Dümbekçi		Eskici		Hamamcı		Hizmetkar		Sandıkçı		Tellak		Natır		Kayacı	
Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer	Mesleki Gelir	Diğer
								832,5	167,5								
						1640	3110										
				1200	150			1450	100			500				750	50
												235					
						385	615	400	350	400	100	355	395				
350		1000	500									300		280	470		
350		1000	500	1200	150	2025	3725	2682,5	618	400	100	1390	395	280	470	750	50

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Grafik- 8

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Emektarlıktan yan gelir olmaksızın elde edilen hane başına gelir yukarıdaki tabloda hesaplanılmıştır.

Buna göre 1057 kuruş yıllık geliri bargirci birinci sırayı alırken, 750 kuruş gelire kayacı esnafı ikinci sırada, 675 kuruş yıllık geliriyle de hamamcı esnafı üçüncü sırayı almıştır.

Bu grupta kendi işlerinden elde ettikleri hasıla itibarıyla en az yıllık gelire sahip olanlar ise 224 kuruş ile bahçevan, 350 kuruş ile de çoban olmuştur.

4.Adapazarı Köylerinde İş kolları Ve Gelir Dağılımı

Temettuat defterleri verilerine göre 1844 yılı Adapazarı köylerinde üretime katkısı olan 787 hane bulunduğu anlaşılmaktadır. Toplamda 795 hanelik nüfusu olan Adapazarı köylerinde hemen herkesin ekonominin içinde canlı ve hareketli bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Geriye kalan 8 hane alil ve ihtiyar(fazla yaşlı), mücrim, ama ve sağır olduklarından üretimde bizzat rol alamamışlardır.(Bu konu vergiden muaf olanlar bahsinde ele alınmıştır.)

Üretim faaliyetleri içerisinde en büyük nüfus oranına sahip olanı çiftçi grubudur. Bu dönemde Adapazarı köylerinin tamamında 681 hanenin ziraatla uğraştığını ve geçiminin büyük bir kısmının tarım ve hayvancılıktan sağladığını anlıyoruz. Çiftçi grubunun yıllık toplam geliri 782025 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Bu gelirin % 69,96'sı (547139 kuruş) tarım ve hayvancılığa bağlı mesleki gelir, %30,04'ü (234886 kuruş) yan gelirlerden elde edilen miktardır. Bu rakamlar ışığında Adapazarı köylüsünün hane başına geliri 993,67 kuruştur.

Köy yaşantısına paralel olarak çiftçilikten sonra en fazla istihdam oluşturan iş grubu çapacılıktır. Bu grupta 21 hane bulunmaktadır. Senelik toplam gelirleri 8050 kuruştur. Hane başına 383,33 kuruş gelir hesaplanmaktadır. Çapacılar grubu senelik kazançlarının %62,44'ünü mesleklerinden (5027 kuruş), % 37,56'sını (3023 kuruş) da yan gelirlerden elde etmektedir.

Hayvancılığın getirisi olarak çıkan iş kollarından birisi de sığırtaçlıktır (sığır çobanı) Adapazarı köylerinde sığırtaçlıktan geçimini sağlayan 7 haneye rastlanmaktadır. Bu grubun yıllık kazancı 2410 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Hane başına düşen gelir miktarı ise 344,28 kuruştur.

Sığırtaçlıktan elde edilen toplam gelirin % 80,39'u (193705 kuruş) mesleki kazançlardan sağlanırken, %19,61'i (472,5 kuruş) de yan gelirlerden elde edilmiştir.

Hayvancılıkla ilgili ortaya çıkan iş kollarından birisi de çobanlıktır. Bu devirde Adapazarı köylerinde toplam 5 hane çobanlıktan geçimini sağlamaktadır.

Yukarıda değindiğimiz sığırtaçlık ile çobanlık arasında kapsam bakımından küçük bir ayırım olduğunu biliyoruz. Sığırtaç büyükbaş hayvan güderken çobanlar

küçükbaş hayvan gütmektedirler. Söz konusu 5 çobanın yıllık gelirleri 1140 kuruş olmuş ve hane başına 228 kuruş gelir sağlanmıştır. Çobanların elde ettikleri bu gelirin tamamı mesleklerinden elde edilen gelirler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temettuat defterlerine hizmetkâr taifesi şeklinde kaydedilen ve emektarlar arasında kabul ettiğimiz hizmetkâr sınıfından Adapazarı köylerinde toplam 6 hane bulunmaktadır. Kendi arazi ve hayvanları bulunmayan bu insanlar başkalarına çeşitli işlerde yardım etmek suretiyle geçimlerini sağlamaktadırlar. İncelediğimiz dönem itibarıyla söz konusu 6 hizmetkâr ailesinin yıllık toplam geliri 885 kuruş olup, hane başına 147,5 kuruş gelir sağlanmıştır.

Adapazarı köylerinde en az nüfusa sahip olan esnaf grubu gıda sektöründe hizmet veren yumurtacı ve kasap kalfası esnafları olmuştur. Her iki esnaf da birer hanede yer almışlardır. Yumurtacı esnafının yıllık geliri 1000 kuruş olmuştur. Gelirinin % 98,5'ini (985 kuruş) mesleğinden elde eden yumurtacı esnafı %1,5 (15 kuruş)'luk kısmını da yan gelirlerden elde etmiştir.

Kasap kalfası ise 450 kuruş yıllık gelire sahip olup bunun % 40,66'sını(183 kuruş) mesleğinden , %59,34'ünü (267 kuruş) yan gelirlerden elde etmiştir.

Adapazarı köylerinde karşımıza çıkan iş grupları içinde geliri en düşük olanı natırlardır. Natır, hamam hizmetçisi manasına gelir⁹⁷. Taşlık Karyesi'nde bulunan 3 hane natırın yıllık gelirleri 450 kuruştur ve hane başına 150 kuruş düşmektedir.

⁹⁷ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat.Aydın Kitabevi.Ankara-1997

Tablo: 40 Adapazarı Köylerinde İş Kolları-1844

KÖYLER		Gıda		Dokuma Tekstil	Emektar						
		Kasap Kalfası	Yumurtacı	Hasırcı	Bargirci	Çapacı	Çiftçi	Çoban	Hizmetkar	Natır	Sığirtmaç
1	Abalı Karyesi					1	28		1		
2	Beylikkışla Karyesi					1	13		1		3
3	Budaklar Karyesi					1	47				
4	Çalılar Karyesi						15				
5	Çaybaşı Karyesi					1	14		1		
6	Çaykışla Karyesi						29				
7	Çökekler Karyesi						26				
8	Dağdibi Karyesi					1	38				1
9	Demirciler Karyesi					4	62	1			
10	Doğancılar Karyesi	1				1	22		1		
11	Göktepe Karyesi						9				
12	Hacılar Karyesi					1	25				1
13	Hacı Ramazanlar Karyesi						12		1		
14	İkizce Karyesi						11	3			
15	İlyaslar Karyesi						25				
16	Kadırlar Mea Güneşler K.			3			30				
17	Kamışlı Karyesi					2	22				
18	Karakamış Karyesi						29				
19	Karaman Karyesi					1	14	1			
20	Kurtbeyler Karyesi						19		1		
21	Poyrazlar Karyesi						23				2
22	Rüstemler Karyesi						15				
23	Süleyman Bey Karyesi			1			26				
24	Taşkısığı Karyesi					1	7				
25	Taşlık Karyesi		1		2	1	71			3	
26	Tavuklar Karyesi					5	49				
	Toplam	1	1	4	2	21	681	5	6	3	7

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 86/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/ 2853/2866/2871/ 2877/2885/2889/4574

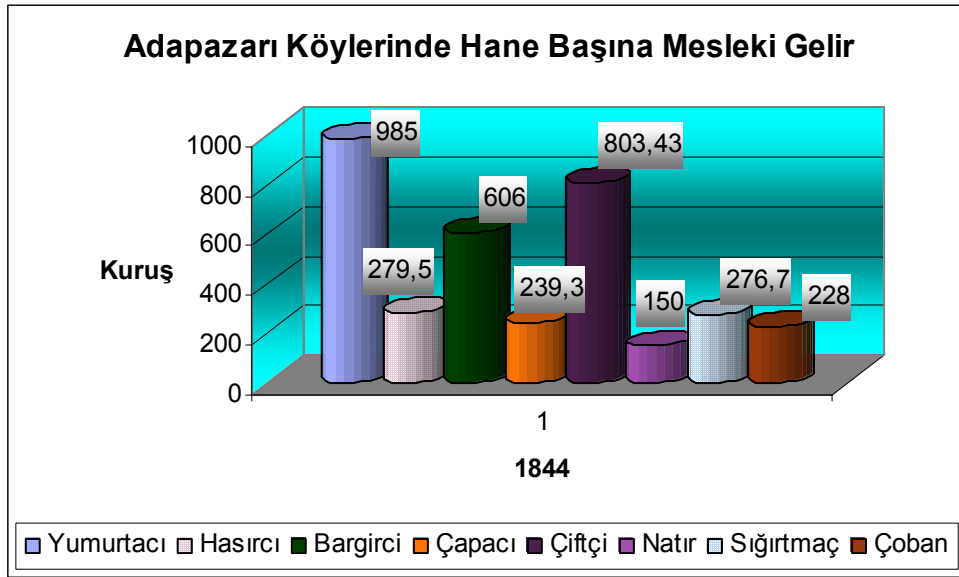
Tablo 41: Adapazarı Köylerinde İş Kollarından Elde Edilen Gelir-1844

KÖYLER		Gıda				Dokuma - Tekstil		Emektar												
		Kasap Kalfası		Yumurtacı		Hasırcı		Bargirci		Çapacı		Çiftçi		Çoban	Hizmetkar			Natır	Sığırtaç	
		Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Meslek Geliri	Diğer	Meslek Geliri	Meslek Geliri	Diğer	
1	Abalı Karyesi									100		27343,5	5956,5							
2	Beylikkışla Karyesi									250	100	8286,5	4013,5		35			1037	263	
3	Budaklar Karyesi									165	135	44949	15281							
4	Çalılar Karyesi											10191,5	4318							
5	Çaybaşı Karyesi									301	199	10758	6114,5		200					
6	Çaykışla Karyesi											15667	19282							
7	Çökekler Karyesi											27953	5755							
8	Dağdibi Karyesi									425	175	22161,5	19764,5					280	20	
9	Demirciler Karyesi									1350		39975,5	35486,5	300						
10	Doğancılar Karyesi	183	267							300		20285,5	4764,5		200	50				
11	Göktepe Karyesi											4471	4924							
12	Hacılar Karyesi									441,5	308,5	23038	10007					140,5	159,5	
13	Hacı Ramazanlar Karyesi											13784	2770,5		200					
14	İkizce Karyesi											4550	650	750						
15	İlyaslar Karyesi											24009	5497							
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi					818	532					24865	7360							
17	Kamışlı Karyesi									315	585	17401,5	8371,5							
18	Karakamış Karyesi											7224	11586							
19	Karaman Karyesi									300		10967,5	3632,5	90						
20	Kurtbeyler Karyesi											18907,5	3192,5		200					
21	Poyrazlar Karyesi											18561,5	4588,5					480	30	
22	Rüstemler Karyesi											12914,5	3473,5							
23	Süleyman Bey Karyesi					300						21652	6330							
24	Taşkısığı Karyesi									300		2025	4575							
25	Taşlık Karyesi			985	15			1210	90	300		68550,5	24309							
26	Tavuklar Karyesi									479,5	1520,5	46646,5	12882,5				450			
	Toplam	183	267	985	15	1118	532	1210	90	5027	3023	547139	234885,5	1140	835	50	450	1937,5	472,5	

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 86/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/ 2853/2866/2871/ 2877/2885/2889/4574

Adapazarı köylerinde gelirlerini incelediğimiz meslek gruplarının yan gelirleri olmaksızın yalnız kendi mesleklerinin icrasından elde ettikleri yıllık ortalama gelirler aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

Buna göre meslek bazında en çok gelir sağlayanı 985 kuruş ile yumurtacılık olmuştur. İkinci sırayı 803,43 kuruşluk geliriyle çiftçiler alırken, üçüncü sırayı, 606 kuruş yıllık ortalama gelirleriyle bargirciler almıştır. En az gelir getiren meslekler ise 150 kuruş ile natırlık olurken onu 228 kuruş geliri ile çobanlık takip etmektedir.

Grafik - 9

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/
2874/2879/ 2882/2883/ 886/2887/2888/ 2890/4572/4573/4580/4581

5.Ulaşım

Adapazarı coğrafi konumu itibarıyla önemli bir transit merkezidir. Bolu ve civarının Karadeniz’e inmeyen bütün nakliyatı buradan geçmektedir. Bu hattaki tek nakil aracı ise öküz ve manda arabalarıdır. Bu arabalar Adapazarı-Bolu hattında devamlı işlemektedir.

Artan zirai ve madeni üretim bu kaza ile çevre kaza ve vilayetleri birbirine bağlayan yolların önemini de artırmıştır.

Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul’dan başlayarak Anadolu’ya ve Basra körfezine kadar ulaşmak üzere bir demir yolu inşa etmek fikri doğmuştur. Buna bir başlangıç olarak Haydarpaşa-İzmit Hattı hükümet tarafından yapılmış, daha sonra hattı işletmek hakkı İngiliz müteahhitlere verilmişti.

II. Abdülhamid döneminde 1888’de bu hattı İzmit’ten Ankara’ya uzatmak ve işletmek imtiyazı “ Anadolu Demiryolları Şirketi” ni kuran Alman Deutsche Bank temsilcisi Alfred Kula’ya verildi.

1889’da başlayan inşaat vaktinden evvel bitirilerek 27 Aralık 1892’de Ankara hattı işletmeye açıldı. 1901 yılında da 9 km uzunluğunda olan Arifiye-Adapazarı hattı inşa edilip işletmeye açıldı⁹⁸.

Bu ilave hattın açılmasının en büyük sebebi Adapazarı merkezinde toplanan ticari ürünlerin İstanbul’a kolay bir şekilde nakledilebilmesiydi.

Bu yolun Adapazarı’na ulaşması il tarımının gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Demiryolu Adapazarı’nı İstanbul pazarına bağlamış, ticareti canlandırmış ve tarımsal üretimi pazara açmıştır⁹⁹.

⁹⁸ Selvi,a.g.e.s.469

⁹⁹ Yurt Ansiklopedisi “Sakarya”maddesi,.Anadolu Yay.İstanbul-1982.C:9.s.6473

D.Vergiler

1. Osmanlı Vergi Sistemi

Yaklaşık 600 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti, şer'i hükümlere tabi olan bir İslam devletiydi. Bu nedenle hemen her alanda şer'i hukuk kurallarının hakimiyeti görülür. Bu durum Osmanlı vergi sisteminin oluşumunda da etkili bir faktör olmuş ve Osmanlı vergi sistemi, şer'i hukuk kuralları çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla uzun bir süre, İslam vergi hukukunda görülen zekat, öşür, haraç ve cizyeden oluşan şer'i vergiler hâkim olmuştur. Kur'an, sünnet, icma ve kıyasa dayanan bu vergiler dışında, zamanla “şer'i vergiler karşılığında alınan” ve “örfi” vergiler adı altında iki ayrı vergi grubu daha ortaya çıkmıştır¹⁰⁰.

Şer'i vergiler (tekâlif-i şer'îye), tamamıyla İslam hukuku kurallarına göre konmuş, zekât, öşür (aşar), haraç ve cizyeden oluşan vergilerdir. Zekât, Müslüman halktan 1/40 oranında alınan bir vergidir. Bu vergi, belli bir miktar koyun, keçi, deve vb. hayvanlar ile altın, gümüş ve ticari eşyası olan kişilerden alınmıştır. Öşür; arazide yetişen ürünlerden alınan ve Müslüman halkın ödediği bir vergidir. Yine şer'i vergilerden biri olan harac(arazi-i haraciye), ürünler üzerinden toprağın verimine göre farklı oranlarda alınan harac-ı mukaseme (orantılı haraç) ile arazi üzerinden yılda bir kez alınan harac-ı muvazzaf (sabit haraç) olarak iki vergiden oluşmaktadır. Cizye ise, Müslüman olmayan halktan alınan bir vergiydi. Cizyeyi devlet direkt olarak kendisi tahsil ediyordu.

Örfi vergiler (tekâlif-i örfiye) ise padişahın iradesiyle, geleneklere dayanarak konmuş vergilerden oluşmaktadır. Din ayırımı olmaksızın herkesten, yerel ve olağanüstü harcamaları karşılamak üzere alınmış vergilerdi. XVI. yüzyıl boyunca yalnızca olağanüstü durumlarda, ihtiyaç duyuldukça nakdi, ayni ya da hizmet şeklinde toplanan *avarız-ı divaniye* ve *tekâlif-i örfiye* idi. Kısaca *avarız* olarak bilinen bu vergiler Müslüman, gayrimüslim bütün tebâdan alınırdı. Saray mutfağı için tavuk ve soğan tedarikinden yol, köprü ve suyuollarının bakım ve tamirine, sefer sırasında orduya

¹⁰⁰“osmanlı vergi sistemi ve anayasal iktisat perspektifinden bir değerlendirme”
http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/anayasal-perspek-osmanli.pdf.01.06.2007

buğday temininden donanmaya kürekçi yollamaya, dağ geçitlerinin korunmasından savaş zamanında ihtiyaç duyulan iaşenin satın alınmasında kullanılmak üzere ödenen nakit paraya kadar geniş bir kapsamı olan ve 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha sık toplanır hale gelen 'avarız ve tekâlif', 17. yüzyıl başlarına kadar tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi 'hane' başına toplanmıştır. Timar sisteminin çözülüşü ve bu çerçevede askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmekte olan timar gelirlerinin yavaş yavaş iltizama verilmesine paralel olarak avarız grubu vergiler, bu dönemden itibaren yıllık toplanan düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür¹⁰¹. Tanzimat döneminde ortadan kaldırılan bu vergi kalemi toplam bütçe gelirlerinin %10-20'sini oluşturmaktaydı¹⁰².

Tanzimat Fermanı tebaanın sosyal, hukuki ve mali bakımdan eşit olduğunu kabul eden bir belgeydi. Bu bakımdan vergilerde eşitliğin sağlanılmasına çalışıldı. Örfi vergilerin çeşitliliği azaltılarak tek vergi sistemine gidildi. Halkın gelirini belirlemek için gelir sayımları yapıldı ve vergiler herkesin mali gücüne göre ayarlandı. “Ancemaatin vergi”, “Vergü-yi Mahsusa”, “Komşuca alınan vergü”, ve “Vergü” gibi adlarla toplanan bu verginin miktarı liva ölçeğinde belirlenerek toplam miktar kazalar arasında paylaştırılmakta idi. Kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun dini kimliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere isabet eden hisseler belirlenir, en sonunda köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırıldı.

2. Adapazarı Kaza Merkezi’nde Gelir – Vergi Dağılımı

Aşağıdaki tablo 1844 yılında Adapazarı mahallelerinin yıllık gelirlerini, bu gelirlerin hane sayısına bölünerek hane başına düşen ortalama geliri, toplam gelire göre mahallenin şehir içindeki yerini, bu yılda ve bir önceki yıl (1843) üzerlerine düşen vergi miktarlarını belirterek bize yıllar arasında gelir-vergi dalgalanmalarının olup olmadığı hususunda bilgi vermektedir.

¹⁰¹ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”
www.bilkent.edu.tr/~oozel/av1.doc.01.06.2007

¹⁰² Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul-1998, s.180

Tablo 42: Adapazarı'nda Gelir – Vergi Dağılımı (Kuruş)-1844

	MAHALLELER	Hane Sayısı	Toplam Gelir	Hane Başına Düşen Gelir	Toplam Gelir İçinde Mahallenin Yeri	Vergisi - 1844	Vergisi - 1843
1	Bağcılar Mahallesi	17	14315	842,05	5,75	3462	3487
2	Hocaoğlu Mahallesi	51	48335	947,74	19,42	9033	9053
3	Kuyumcu Mahallesi	36	51350	1426,38	20,63	8656	9090
4	Mehmet Efendi Mahallesi	31	32740	1056,12	13,15	5114	5014
5	Pabuccular Mahallesi	39	33902,5	869,29	13,62	7690	7462
6	Tekeler Mahallesi	55	42900	780	17,24	10765	10702
7	Yahyalar Mahallesi	38	25276	665,15	10,15	6151,5	6281,5
	Toplam	267	248818,5	6586,73	100	50871,5	51089,5

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

İncelediğimiz Temettuat defterlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre 1844 yılında Adapazarı Kazası merkezinde bulunan 7 mahallenin toplam geliri 248818,50 kuruştur. Bu mahalleler içinde geliri en yüksek olanı 51350 kuruş ile Kuyumcu Mahallesi'dir. Bu miktar Kaza'da elde edilen toplam gelirin %20,63'üne karşılık gelmektedir. 48335 kuruş toplam geliri ve toplam gelire yaptığı %19,42'lik katkı ile Hocaoğlu Mahallesi ikinci sırayı alırken, onu 42900 kuruş ve %17,24'lük katkı ile Tekeler Mahallesi takip etmektedir. Adapazarı Kaza merkezinde geliri en düşük olan mahalle 14315 kuruş ile Bağcılar Mahallesi olmuş ve toplam gelire %5,75 katkıda bulunmuştur.

Kuyumcular Mahallesi Kaza merkezinde elde edilen toplam gelire en büyük katkırı yapan mahalle olurken, tarım gelirleri tablosundan da anlaşılacağı gibi bu katkının diğer mahallelere göre toprağa bağlı tarım gelirlerinden ziyade ticaretten kaynaklandığı görülmektedir. Kuyumcu Mahallesinin aksine Tekeler Mahallesi toplam gelirinin tamamı yakınına tarımsal faaliyetler ve hayvancılıktan elde etmektedir.

1844 yılı Adapazarı kaza merkezinde alınan verginin toplamı 50871,50 kuruştur. Bir önceki yıl hesaplanmış olan 51089,50 kuruşluk vergi arasındaki 218 kuruş fark üretimde ve vergilendirmede bu yıllarda önemli denilecek bir dalgalanmanın olmadığını ortaya koyarken bu farkın bir yıl evvel ekili olup ürün veren tarlaların, bu yılda nadasa bırakılmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Vergilendirmenin elde edilen gelirle doğru orantılı olmadığı görülmektedir. Tamama yakını ticari faaliyetlerden elde ettiği 51350 kuruşla gelir sıralamasında 1. olan Kuyumcu Mahallesi 8656 kuruş vergi verirken, tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle öne çıkan Tekeler Mahallesi 42900 kuruş gelirin karşılık 10765 kuruş vergi vermektedir. Bu rakam merkezde elde edilen toplam vergi miktarının % 21,16'sını karşılamaktadır.

Hocaoğlu Mahallesi 9033 kuruş vergi ile toplam vergi gelirinin % 17,75'ini karşılayarak ikinci sırada yer alırken, Kuyumcular Mahallesi %17,01 lik oranla üçüncü sırada yer almıştır. 3462 kuruş ile en az vergi geliri sağlayan mahalle Bağcılar olurken % 6,80'lik bir katkıda bulunmuştur.

Kaza merkezinde elde edilen toplam gelir temel alındığında hane başına ortalama olarak 931,90 kuruş yıllık gelir düşmektedir. 55 hane sayısı ile en kalabalık nüfusa sahip olan Tekeler Mahallesi 780 kuruş ortalama hane geliri ile bu rakamın altında kalan üç yerleşim yerinden birisi olurken 869,29 kuruş ile Pabuççular, 842,05 kuruş ile Bağcılar Mahallesi şehir ortalamasının altında hane başı gelire sahip olan yerleşim birimleridir. Yine de aradaki farkın fazla olmaması ve farkı belirleyen en önemli etkenin nüfus olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa 1844 yılı Adapazarı Kaza merkezi için halkın refah seviyesinin yüksek ve birbirine yakın olduğu söylenebilir.

3. Adapazarı Kaza Merkezinde En Varlıklı 10 Aile

Adapazarı Kazası'nın gelir durumları dikkate alındığında en varlıklı on hanesi tespit edilmiştir. En varlıklı haneler tespit edilirken; hanelerin elde ettikleri toplam kazançları, ödemiş olduğu vergileri, sahip olduğu toprakların dönüm olarak miktarı, sahip olduğu büyük ve küçükbaş hayvan sayıları, tarım ürünlerinden ve gayri menkullerinden elde etmiş olduğu gelirleri dikkate alınarak tespit edilmiştir. Buna göre Adapazarı Kazası'nın en varlıklı on hanesi aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir.

Tabloya bakıldığında Kaza merkezinde en varlıklı olarak kabul edilen hanelerin 6/10 sının Kuyumcu Mahallesinde bulunmakta olduğu görülüyor. Bu hanelerin reislerin aynı zamanda gayri müslimlerden oluşu da dikkat çekmektedir. Ayrıca Kuyumcu Mahallesinde meskun olan bu hanelerden 11.- 13. haneler ile , 1.-2. hanelerin akraba oldukları görülmektedir. Söz konusu ailelerden üçü bezirgan, ikisi terzi birisi de bargirci olmak üzere hepsinin de geçim kaynağını ticaret olduğu ve zenginlik kaynaklarının bundan kaynaklandığı görülmektedir.

Tabloda 3. sırayı almış olan Hocaoğlu Mahallesi 51 numaralı hane reisi ise Adapazarı kaza merkezi ve köylerinin toplamı içinde en geniş araziye, hayvan ve emlake sahip olan kişi olduğu halde hatiplik vazifesi dolayısıyla vergiden muaf tutulduğu görülmektedir.

Tablo 43: Adapazarı Kaza Merkezindeki Mahallelerin En zengin 10 Hanesi - 1844

Hane Sahibi		Mahalle İsmi	Hane No	Mesleği	Bahçe (Dönüm)	Hayvan (Baş)	Dükkân (Bab)	Yıllık Kazancı (Kuruş)	Vergisi (Kuruş)
1	Dikbıyık Oğlu Sahtor Oğlu Evans	Kuyumcu	11	Bezirgân	99	5	1	4500	650
2	Celol Oğlu Evans	Kuyumcu	2	Bezirgân		10		4000	650
3	Hacı Hatipzade Mehmet Arif	Hocaoğlu	51	Hatip	1265	75	11	4000	Muaf
4	Celol Oğlu Etbarsom Oğlu Bagos	Kuyumcu	1	Bezirgân		7		3500	500
5	Esteban Oğlu Evans	Kuyumcu	8	Terzi	2	1	1	2750	450
6	Seyyid Ali Oğlu Ahmet	Pabuççular	37	Çiftçi	197	1	1	2500	285
7	Abdülkerim Oğlu Hacı Mustafa	Hocaoğlu	40	Bakkal	50	1	2	2250	200
8	İstanbullu Seroya Oğlu Hector	Kuyumcu	14	Bargirci	2	3		2250	380
9	Dikbıyık Oğlu Agop ve Kardeşi Etbarsom	Kuyumcu	13	Terzi		1		2250	370
10	Hacı Hafız Ömer Bin Hüseyin	Hocaoğlu	1	Arabacı	250		3	2250	303

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

Tablo 44: Adapazarı Köylerinde Gelir - Vergi Dağılımı -1844

	MAHALLE VE KÖYLER	Hane Sayısı	Toplam Gelir	Hane Başına Düşen Gelir	Toplam Gelir İçinde Mahallenin Yeri	Vergisi - 1844	Vergisi - 1843
1	Abalı Karyesi	33	34520	1046,06	4,23	5194	5244
2	Beylikkışla Karyesi	28	21260	759,28	2,6	5769	3899
3	Budaklar Karyesi	48	60880	1268,33	7,46	9423,5	9421,5
4	Çalılar Karyesi	19	16090	846,84	1,97	3272	3272
5	Çaybaşı Karyesi	17	17664,5	1039,08	2,16	2601,5	2601,5
6	Çaykışla Karyesi	36	34376	954,88	4,21	6536	6546
7	Çökekler Karyesi	28	33526,5	1197,37	4,11	5001	5001
8	Dağdibi Karyesi	46	47329	1028,89	5,8	8073	8403
9	Demirciler Karyesi	68	74490	1095,44	9,13	14412	14852
10	Doğancılar Karyesi	27	26505	981,66	3,25	4425,5	4225,5
11	Göktepe Karyesi	9	8700	966,66	1,06	1925	1925
12	Hacılar Karyesi	34	35028	1030,23	4,29	6729	6619
13	Hacı Ramazanlar Karyesi	16	17480,5	1092,53	2,14	1927	1932
14	İkizce Karyesi	14	5950	425	0,72	1989,5	1989,5
15	İlyaslar Karyesi	28	30182,5	1077,94	3,7	4810,5	4810
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi	42	38150	908,33	4,67	8075	7995
17	Kamışlı Karyesi	26	28078,5	1079,94	3,44	4841	4811
18	Karakamış Karyesi	29	19055	657,06	2,33	5188	5248
19	Karaman Karyesi	17	15700	923,52	1,92	3462,5	3462
20	Kurtbeyler Karyesi	20	23300	1165	2,85	5191	5401
21	Poyrazlar Karyesi	27	24746	916,51	3,03	4995	5150
22	Rüstemler Karyesi	15	16387	1092,46	2	2309,5	2319,5
23	Süleyman Bey Karyesi	31	28750	927,41	3,52	5578	5443
24	Taşkısığı Karyesi	9	6995	777,222	0,85	1731	1731
25	Taşlık Karyesi	75	88600	1181,33	10,86	13842	13877
26	Tavuklar Karyesi	53	61675	1163,67	7,56	10004,5	9954,5
	TOPLAM :	795	815418,5	25602,642	100	147306	146133

Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/ 86/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/ 2853/2866/2871/ 2877/2885/2889/4574

4.Adapazarı Köyleri’nde Gelir-Vergi Dağılımı

Tabloda Adapazarı köylerinin 1844 yılı itibarıyla yıllık gelirlerini ve bu gelirlerin hane, köy özelinde ele alınarak incelendiğini aynı zamanda gelirlere göre ödenmesi öngörülen vergi miktarları ve bir önceki yıllar mukayese etme imkanı ile yıllar arasında vergi-gelir dalgalanmalarının olup olmadığını inceleme fırsatımız olduğunu görüyoruz.

Temettuat defterleri verilerine göre incelediğimiz dönemde Adapazarı köylerinde 1844 yılı itibarıyla elde edilen toplam gelir 815418,5 kuruştur. Buna göre hane başına 1025,68 kuruş gelir hesaplanmaktadır. Şehir merkezinde hane başına düşen gelir miktarının yıllık 931,90 kuruş olduğunu hatırlayacak olursak Adapazarı köylerinde yaşayan halkın tarım ve hayvancılık ağırlıklı olan ekonomik yaşamlarının onlara şehre göre daha müreffeh bir hayat sağladığı düşünülebilir.

Taşlık Karyesi 88600 kuruş toplam geliri ile Adapazarı köyleri arasında en fazla gelire sahip olan köydür. Böylece köylerden elde edilen toplam gelirin %10,86’sını karşılamaktadır. Ayrıca 75 hane ile Adapazarı köyleri arasında en çok nüfusa sahip olan Taşlık Karyesinde hane başına düşen gelir, 1181 kuruş ile köy geliri genel ortalamasının üzerine çıkmıştır. Burada ziraatla uğraşan 72 hane ortalama olarak 14,79 dönüm ekili arazi, 26,22 dönüm nadasa bırakılmış tarla, 0,42 dönüm de dut bahçesine sahiptir. Hane başına 5,33 baş büyükbaş hayvan, 0,56 baş da küçükbaş hayvan düşmektedir. Tarım ve hayvancılığın esas ekonomik faaliyet olarak ön plana çıktığı Taşlık Karyesinde hesaplanan bütün bu rakamlardan Adapazarı köyleri arasında hemen bütün haneler bazında refah seviyelerinin yüksek ve birbirine eşit olduğu yorumu yapılabilir.

74490 kuruş ile köyler arasında en çok gelire sahip olan yerleşim birimleri içinde ikinci sırayı Demirciler Karyesi almaktadır. Burası toplam – ortalama köy gelirinin % 9,13’ünü karşılamaktadır. 68 hane ile köyler arasında nüfus bakımından da ikinci sırada bulunan Demirciler Karyesi 1095,44 kuruşluk ortalama hane geliri ile Taşlık Karyesi gibi köylerde hane başına düşen ortalama gelirin üzerine çıkmıştır. Köyde 61 hane ziraatla uğraşmaktadır. Ziraatla uğraşan hanelere kayıtlı ortalama 8,40

dönüm ekili arazi, 16,58 dönüm nadasa bırakılmış tarla, 9,57 dönüm kiralanmış tarla, 0,92 dönüm dut bahçesi mevcuttur. Hane başına ortalama 3,68 adet büyükbaş hayvan, 0,9 adet de küçükbaş hayvan düşmektedir.

61675 kuruş gelire köyler arasında üçüncü sırayı Tavuklar Karyesi almaktadır. Burası toplam gelire % 7,56 katkı yapmaktadır.53 hane ile Adapazarı köyleri arasında nüfus bakımından da üçüncü sırada olan Tavuklar Karyesi hane başına elde ettiği 1163,67 kuruşluk gelire ortalamanın üzerine çıkabilen bir başka yerleşim birimidir.

Adapazarı köyleri arasında yıllık geliri en az olanı İkizce Karyesi'dir. 14 hanelik bu köy 5950 kuruş toplam, 425 kuruş hane başına elde edilen gelire Adapazarı'nın en fakir köyü görünümündedir. Genel gelir ortalamasına yaptığı katkı yalnızca %0,72 olmuştur. Ancak İkizce karyesinin içinde bulunduğu bu durum nüfus eksikliğinden kaynaklanmamaktadır. Zira yalnızca 9'ar hane ile Adapazarı'nın en küçük köyleri olan Göktepe ve Taşkısığı Karyeleri İkizce karyesinin yaklaşık iki katı ortalama gelire sahiptirler. Bu durumun sebepleri İkizce karyesinin yüzölçümünün küçüklüğü, burada yaşayan insanların çoğunlukla toprak sahibi olmayıp toprak kiralamak suretiyle tarımsal faaliyetlere katıldığı, yine toprak sahibi olmayan dört ailenin çobanlıkla geçimlerini sağlıyor oluşlarında aranabilir.

Adapazarı köylerinin 13'ü gelirleri itibarıyla toplam köy gelirleri ortalamasının üzerinde bulunmaktadır. Ortalamanın yarısının altına düşen tek köy İkizce Karyesi'dir (513 kuruş). Bunun dışında kalan diğer 12 köy ortalamanın altında ama yakınında bir gelire sahiptir. Sonuç itibarıyla Adapazarı köyleri kendi kendine yetebilen geçiminin büyük çoğunluğunu tarım ve hayvancılıktan sağlayan, yer yer de şehir merkezinden daha müreffeh bir yaşam süren yerleşim alanlarıdır.

1844 yılında Adapazarı köylerinden mahsup edilen toplam vergi 147306 kuruş olmuştur. 1843 senesinde hesaplanan 146133 kuruş rakamı ile aradaki farkın geçen yılda yıl nadasa bırakılmış tarlaların bu yılda tarıma açılmış olmasından kaynaklandığı düşünülrse iki yıl arasında ciddi bir dalgalanmanın olmadığı görülür.

Adapazarı köylerinden elde edilen toplam gelirin %9,13'ünü karşılayarak gelirler kısmında ikinci sırada yer alan Demirciler Karyesi 14412 kuruş ile vergi sıralamasında birinciliği almakta ve toplam vergi yükünün % 9,78'ini karşılamaktadır.

Toplam gelirin %10,86 'sını karşılayarak gelirler alanında birinci sırada olan Taşlık Karyesi 13842 kuruş ile en çok vergi hâsılası üreten ikinci köy olmuş ve toplam vergi yükünün % 9,39'unu karşılamıştır.

Elde edilen gelirler toplamının %7,56'sını karşılayarak gelirler alanında üçüncü sırada olan Tavuklar Karyesi 10004,5 kuruş ile vergi sıralamasında üçüncü sırayı almış ve toplam vergi yükünün % 6,84'ünü karşılamıştır.

Adapazarı kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de elde edilen gelire göre alınan vergi miktarının belirlenmesi hususunda birtakım tutarsızlıklar görülmektedir. Örneğin; 33 hane ile 34520 kuruş gelir ortaya koyan Abalı Karyesi'nin 1844 yılı itibarıyla 5194 kuruş vergi vermesi öngörülürken, 34376 kuruş gelire sahip olan Çaykışla Karyesi'ne 6536 kuruş vergi yazılmıştır. Yine 19055 kuruş geliri olan Karakamış Karyesinin vermesi gereken vergi miktarı 5188 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Ancak gelirler ve vergi oranları arasındaki düzensizlik yalnız Adapazarı merkez ya da köylerinde görülmemiştir. Bu gün Adapazarı'na bağlı bir ilçe olan, Karasu Kazası'nda gelirlerine göre vergi adaletinin sağlanamadığı açıkça görülmektedir. Zira 2600 kuruş yıllık gelire sahip olan Hacı oğlu Mehmet Efendi Bin Hacı İbrahim'den 822 kuruş vergi alınırken 3000 kuruş yıllık gelire sahip Harun oğlu İbrahim Ağa Bin Feyzullah'tan 600 kuruş vergi alınmıştır¹⁰³.

5.Adapazarı Köyleri'nde En Varlıklı 10 Aile-1844

Adapazarı Kazası'na bağlı köylerin gelir durumları dikkate alındığında en varlıklı on hanesi tespit edilmiştir. En varlıklı haneler tespit edilirken; hanelerin elde ettikleri toplam kazançları, ödemiş olduğu vergileri, sahip olduğu toprakların dönüm olarak miktarı, sahip olduğu büyük ve küçük baş hayvan sayıları, tarım ürünlerinden ve

¹⁰³ Ali Kınay, a.g.t.s.67

gayrı menkullerinden elde etmiş olduğu gelirleri dikkate alınarak tespit edilmiştir. Buna göre Adapazarı Kazası'na bağlı köylerin en varlıklı on hanesi aşğıdaki tabloda belirtildiği gibidir.

Kaza merkezinden farklı olarak Adapazarı Köylerinde varlıklı ailelerin çeşitli yerlere dağılmış oldukları görünmektedir. Adapazarı'nda hemen iki mahalle varlıklı aileleri barındırırken köylere bakıldığında en varlıklı 10 hanenin 5 ayrı köye dağılmış olduğu görünmektedir. Üç hane Tavuklar, üç hane Taşlık, iki hane Çaykışla, 1'er hane Çökekler ve İlyaslar Karyelerinde bulunmaktadır.

Köylerin en zengin ailesi Tavuklar Karyesi 4 numarada ikamet eden Hasan Beğ Oğlu Hacı Mehmet ailesi olup en varlıklı diğer 9 aile gibi çiftçilikle uğraşmaktadırlar.

Köylerde çiftçilikle uğraşan ailelerin büyük çoğunluğunun başta arabacılık olmak üzere çeşitli ticaretten kazanç sağladığı görölmektedir.

İlyaslar Karyesi 25 numarada ikamet eden Deli Ahmet Oğlu İbrahim Bin Hüseyin muhtarlık yapmakta olup vergiden muaf olduğundan vergi hanesi boş bırakılmıştır.

Tablo 45: Adapazarı Köylerinin En Varlıklı 10 Hanesi - 1844

	Hane Sahibi	Köy İsmi	Hane No	Mesleği	Bahçe (Dönüm)	Hayvan (Baş)	Arı Kovanı	Yıllık Kazancı (Kuruş)	Vergisi (Kuruş)
1	Hasan Bey Oğlu Hacı Mehmet	Tavuklar	4	Çiftçi	149	15	5	4000	463
2	Keleşoğlu Yahya Ve Kardeşi Hasan	Tavuklar	31	Çiftçi	242	24	,,,	3500	361
3	Mizanoğlu Bekir Bin Salih	Taşlık	1	Çiftçi	132	22	3	3500	280
4	Emin Bin Mehmet	Taşlık	34	Çiftçi	106	13	,,,	3500	280
5	Mekecoğlu Hacı Mehmet	Tavuklar	45	Çiftçi	178,5	11	3	3000	361
6	Seferoğlu Mehmet	Çaykışla	1	Çiftçi	23	16	2	3000	340
7	Busluoğlu Hüseyin	Çaykışla	31	Çiftçi	51,5	15	4	3000	340
8	Hacı Osmanoğlu Ahmet Bin Osman	Taşlık	65	Çiftçi	110	11	,,,	3000	280
9	Kalyoncuoğlu Ali Bin İbrahim	Çökekler	1	Çiftçi	149,5	19	,,,	3000	279
10	Deli Ahmet oğlu İbrahim Bin Hüseyin	İlyaslar	25	Muhtar	100,5	28	3	2550	,,,

Kaynak: Kaynak : BOA.ML.VRD.TMT : 2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/ 2882/2883/2886/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/ 2853/2866/2871/ 2877/2885/2889/4574

E.Vergiden Muaf Tutulan Zümre

1.Adapazarı Kaza Merkezinde Vergiden Muaf Tutulan Zümre

Temettuat defterlerinde incelediğimiz kayıtlardan Osmanlı Devletinin reayasından almakta olduğu vergilerden muaf tutulan bir zümrenin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar genellikle eğitim ve din görevlileri gibi halka-devlete hizmet edenlerle, asker, muhtar gibi kamu görevlileri, kör, sağır,mücrim gibi fiziki kusuru olanlarla, alil ve ihtiyar denilen ekonomik faaliyet içerisinde yer alamayacak kadar yaşlı insanlar, hiçbir malı olmayıp çevrelerindekiilerin yardımıyla ya da günlük hizmetkarlıkla hayatını devam ettirenler (fakirler) ve dervişlerdir.

Tablo 46: Adapazarı Kaza Merkezinde Vergiden Muaf Olan Zümre -1844

MAHALLELER		İmam	Cami Kayyumu	Müezzin	Hatib	Muhtar	Fakir	Kör-Sağır	Alil-İhtiyar	Mücrim	Derviş
1	Bağcılar	1				1					
2	Hocaoğlu		2	1	1	1		1			
3	Kuyumcu					1					
4	Mehmet Efendi					1		3			
5	Pabuccular	1				1			3	1	
6	Tekeler	1	1			1	1				
7	Yahyalar			2		1			2		1
	TOPLAM:	3	3	3	1	7	1	4	5	1	1

Kaynak: BOA.ML.VRD.TMT : 2853/2866/2871/2877/2885/2889/4574

1844 yılı Adapazarı Kaza merkezindeki mahallelerde 29 hanenin vergiden muaf tutulduğunu görüyoruz. Vergiden muaf tutulan zümre içinde en fazla olanı 7 hane ile muhtarlardır. Her mahallede 1 muhtar bulunmaktadır. Muhtarlar da diğer halk gibi ekonomik faaliyetlerde bulunup kazanç elde ediyor olmalarına rağmen yaptıkları vazife karşılığında vergiden muaf tutulmuşlardır. İkinci sırada 5 hane ile alil ve ihtiyar

şeklinde kayıt düşülen yaşlı kimseler gelmektedir. Bu kişiler genellikle akrabası olmayıp komşularının yardımlarıyla geçimini devam ettirmektedirler. İhtiyarlar gibi vergiden muaf tutulan bir diğer zümre de fiziki kusuru olanlardır. Bunlar kör ve sağır insanlarla mücrimlerdir. Fiziki kusurlarından dolayı ekonomik faaliyette bulunamadıklarından vergiden de muaf tutulmuşlardır. Bunlardan başka yaptıkları hizmetin önemine binaen imam, hatip, müezzin ve cami kayyumu gibi görevliler de vergiden muaf tutulmuşlardır.

2.Adapazarı Köylerinde Vergiden Muaf Tutulan Zümre

Adapazarı'na bağlı köylerde vergiden muaf tutulmuş olan 76 hane mevcuttur. Bu zümre içerisinde en kalabalık olanı muhtarlardır. Her köyde 1 hane olmak üzere toplam 26 hane muhtarlık vazifesinden dolayı vergiden muaf tutulmuştur. Muhtarları 13 hane ile imamlar takip ederken, üçüncü sırayı 11 hane ile asker zümresi almaktadır. Adapazarı Köyleri arasında yalnız Süleyman Bey Karyesinde 1 hane olmak üzere mecnun (deli) kaydı yapılmış, bu kişi de vergiden muaf tutulmuştur. Şehir merkezindeki mahallelerde rastlamadığımız ama köy kayıtlarına yetim olarak geçen, aslında üzerlerine miras yolu ile mal intikal etmiş ancak ekonomik faaliyetlere katılacak kadar yaşları büyümemiş olan kişilere rastlamaktayız. Bu türden Çaybaşı, Çaykışla ve Kamışlı karyelerinde toplam 3 hane vardır.

Tablo 47: Adapazarı Köylerinde Vergiden Muaf Tutulan Zümre - 1844

KÖYLER		İmam	Hatib	Muhtar	Asker	Fakir	Kör-Sağır	Alil-İhtiyar	Yetim	Mecnun
1	Abalı Karyesi	1		1		2	2			
2	Beylikkışla Karyesi	1		1			2			
3	Budaklar Karyesi	1		1						
4	Çalılar Karyesi	1		1						
5	Çaybaşı Karyesi			1					1	
6	Çaykışla Karyesi	1		1	1			1	1	
7	Çökekler Karyesi	1		1			1			
8	Dağdibi Karyesi	1		1	2	2		1		
9	Demirciler Karyesi	1	1	1						
10	Doğancılar Karyesi			1	2					
11	Göktepe Karyesi			1						
12	Hacılar Karyesi	1		1	3					
13	Hacı Ramazanlar K.			1	1	1				
14	İkizce Karyesi			1						
15	İlyaslar Karyesi			1			1			
16	Kadılar Mea Güneşler Karyesi			1		1				
17	Kamışlı Karyesi		1	1					1	
18	Karakamış Karyesi	1	1	1						
19	Karaman Karyesi			1						
20	Kurtbeyler Karyesi	1	1	1						
21	Poyrazlar Karyesi	1		1	1					
22	Rüstemler Karyesi			1						
23	Süleyman Bey Karyesi	1		1			2			1
24	Taşkısığı Karyesi			1						
25	Taşlık Karyesi			1						
26	Tavuklar Karyesi			1	1	2				
	TOPLAM :	13	4	26	11	8	8	2	3	1

Kaynak:BOA.ML.VRD.TMT:2838/2837/2842/2844/2851/2855/2867/2869/2870/2873/2874/2879/2882/2883/2886/2887/2888/2890/4572/4573/4580/4581/ 2853/2866/2871/ 2877/2885/2889/4574

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin her alanda değişim geçirdiği bir dönemdir. Özellikle siyasi faaliyetlerin yoğunlaştığı bu yüzyılda ekonomik alanda da önemli değişiklikler olmuştur. Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde mali politikalarda önemli değişiklikler yaşandı. Merkezi kontrolün sağlanması amacıyla Tanzimat'tan hemen önce 1838'de "Maliye Nezareti" kurulmuştu. Bununla, mümkün mertebe devletin gelir ve giderlerini tek elde toplamak, taşradaki vergi toplama usulünü bir düzene sokmak amaçlanmıştı. Mültezimler vasıtasıyla toplanan vergi uygulamasına son verilerek merkezden eyalet ve sancaklara gönderilen geniş yetkili muhassıllar vasıtasıyla vergi toplamaya başlandı. Muhassıllara yardımcı olmaları için mahallin ileri gelenlerinden Muhassıllık Meclisleri oluşturuldu. 1840 yılında uygulamaya geçen muhassıllık sistemi ile halkın emlak, arazi, hayvanları ve kazancına göre vergi toplanması kararlaştırıldı; ancak uygulamada yaşanan sıkıntılar dolayısıyla 1842 yılında kaldırıldı.

Kaldırılan muhassıllık sisteminin yerine Müşirlik Nizamı kuruldu. Muhassıllık Meclislerinin yerine de Memleket Meclisi ihdas edildi. 1844 yılında halkın ileri gelenlerinin vermiş olduğu raporlar doğrultusunda vergi adaletinin sağlanması için emlak, arazi ve temettü sayımının yapılması kararlaştırıldı. Bu şekilde önce 1840 ve 1844-45 yıllarını kapsayan süreçte yapılan tahrirler neticesinde Temettuat Defterleri ortaya çıkmış oldu.

Temettuat Defterleri incelenerek Adapazarı Şehri'nin 19. yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapısı ortaya çıkartılabilmektedir. Temettuat kayıtlarına göre Yüzyılın ortasında İzmit Sancağı'na bağlı bir kaza durumunda olan Adapazarı 7 mahalle ve 26 köyden meydana gelmektedir.

Başlangıçta çevre yerleşimlerin pazar ihtiyacını karşıladığı bir pazaryeri görünümünde olan Adapazarı'nda müslüman ve gayrı müslim halk yan yana yaşamakta ve ekonomik faaliyetlerde bir arada yer almaktadır. Zamanla Balkan ve Kafkaslardan gelen Türk göçleri ve I.Dünya Savaşı sırasında bölgeden dışarıya olan Rum göçleri sebebiyle bölge bir Türk yurdu haline gelmiştir.

İpek yolunu İstanbul'a bağlayan güzergâhta bulunması, topraklarının verimli ve tarıma elverişli oluşu, ordu donanmasının ihtiyacı olan keresteleri karşılayacak

ormanlarının bulunması ve ulaşımın kolaylığı gibi sebeplerle şehir devamlı iskâna açık tutulmuş ve yerleşenleri tarafından bölgenin en gelişmiş şehirleri arasına sokulmuştur.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi Adapazarı'nda da esas ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılıktır. Bölgenin bir kısmının bataklık olması tarım ve hayvancılığı şekillendirmiş, genellikle öküz, manda gibi güçlü büyükbaş hayvanlar beslenmek zorunda kalınmıştır. Toprağın verimliliğine binaen tütünden buğdaya, mısırdan cevizle kadar birçok sebze, meyve ve tahıl bol miktarda üretilmiş, üretim fazlası da başta İstanbul olmak üzere bölgenin diğer şehirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihraç edilmiştir.

Kaza merkezi çağın gereklerine uygun olarak hızlı bir şekilde gelişmiş, kısa zamanda bir ticaret ve sanayi merkezi haline gelmiştir. Ticaret ve sanayi başlangıçta gayri müslimler tarafından yönlendirilirken, zamanla müslümanların eline geçmiş ve gelişmesine devam etmiştir.

Devlet örgütlenmesi hızlı bir şekilde tamamlanan Adapazarı'nda kamu görevlileri hem merkez mahallelerde hem köylerde vazife almışlardır. Şehirde naib'den mahkeme katibine, sandık emini'nden zabıtaya, imamdan muhtara kadar bir şehirde bulunan görevlilerin hepsi mevcuttur.

Adapazarı, geçmişle daha eskiye dayansa da 19. yüzyılda özellikle dış göçlerin etkisiyle sahne almış bir şehir olarak, tarıma elverişli ovasının ve ticaret yolları üzerinde olmasıyla birlikte İstanbul'a yakınlığının da nimetlerini kullanarak hızla gelişmiş bir şehir olup, zamanla büyük sel, yangın ve deprem gibi felaketler yaşamış olmasına ve şehrin simasının değişmesine rağmen Marmara Bölgesinde gelişmesine devam eden güzide bir şehir olarak yaşamına devam etmektedir.

EKLER

EK 1. Hocaoglu Mahallesi Temettuat Defterinin Giriş Sayfası

T.C.BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BAO) ©

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

طیروز قاضی افغانی شکر بر بنی عسکران سلوک و اراضی و معادن
کرایه و در بر کبک شکر ۱۲۲۲
۱۰/۱۰/۱۰
۶۵
صفا خانان ۱۲۲۲
۴۵
موقوفه بنده و مصلوقه
۱۲۲۲
۶۵
نخستین دفعه تراش
۱۲۲۲
۶۵

[illegible][illegible][illegible]

Handwritten notes in Urdu script, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text includes names like "محمد علی خان" (Muhammad Ali Khan) and dates such as "۱۴۰۵".

[illegible]

[illegible]

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akgündüz, Ahmet. Osmanlı Kanunnameleri. C.1:İstanbul,1990.

Akgündüz, Ahmet& Said Öztürk. Bilinmeyen Osmanlı. İstanbul: OSAV Yayınları, 1999

Çelik, Gülfettin. 16–19. Yüzyıllarda Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme).
Gebze: Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, 2003

Çadircı, Musa. Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları. Ankara : TTK Yay., 1991

Akdağ, Mustafa. Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celali İsyânları, Ankara: TTK Yay. , 1995

Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara : Aydın Kitabevi Yay., 1997

Güran, Tevfik. 19. Yüzyılda Osmanlı Tarımı. İstanbul, 1998

İnalcık, Halil& Donald Quataert. “ Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi” C.2, İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

Öztuna, Yılmaz. Büyük Osmanlı Tarihi. C.8, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994.

Tabakoğlu, Ahmet. Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı. Ankara, 1988

Cumhuriyet’in 75. Yılında Sakarya. Sakarya: TC Sakarya Valiliği Kültür Yayınları
1998

Tarihte Ve Günümüzde Sakarya. Sakarya : TC Sakarya Valiliği Kültür Yayınları, 1993

Makaleler

Akgündüz,Ahmet. “Şer’iyye Mahkemeleri Ve Şer’iyye Sicilleri” Türkler Ansiklopedisi.C:9. Ankara -2002.

Aktan,Can. “Osmanlı Vergi Sistemi Ve Anayasal İktisat Perspektifinden Bir Değerlendirme” http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/maliye-tarihi/anayasal-perspek-osmanli.pdf.01.06.2007

Barkan, Ömer Lülfi. “Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi.” Türkiyat Mecmuası. İstanbul-1953.

Çetin, Atilla. “ Osmanlı Devleti’nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi”. Sakarya İli Tarihi. C.1, Sakarya:SAÜ Yayınları, 2005.

Kılıç, Orhan. “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı”.Türkler Ansiklopedisi. C:9 Ankara:Yeni Türkiye Yayınları,2002..

Halaçoğlu, Mehmet Yusuf.“Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı.”Genel Türk Tarihi Ans. C.6, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları,2002.

Şentürk, Hüdaî. “Osmanlılar Döneminde Sakarya”.Sakarya İli Tarihi. C.1. Sakarya: SAÜ Yayınları,2005.

Seyittanlioğlu,Mehmet. “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”. Genel Türk Tarihi Ans. C.7, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları,2002.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”. Genel Türk Tarihi Ans. C.6, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları,2002.

Taşdelen,Musa. “Sakaryanın Sosyal Ve İktisadi Yapısı Üzerine” Sakarya İli Tarihi. C.II,Sakarya: SAÜ Yayınları, 2005.

İpek, Nedim. “Sakarya’ya Türk Göçleri” Sakarya İli Tarihi. C.I,Sakarya: SAÜ Yayınları, 2005.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Osmanlı Toplumı.Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi”. C.2, İstanbul:IRCICA Y.,1990..

Öz,Mehmet.“Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”.

[www.history.hacettepe.edu.tr /archive/ DIE.htm](http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/DIE.htm) 5/5/2007

Özel, Oktay. “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız Ve Cizye Defterleri” www.bilkent.edu.tr/~oozel/av1.doc.5/5/2007

Öztürk, Said .”Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”.<http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-141.html>.05/05/2007

Selvi, Haluk. “II: Meşrutiyet Döneminde Adapazarı Ve Çevresi.” Sakarya İli Tarihi.SAÜ.Yay.Sakarya-2005.C:1

Subaşı,Turgut. “I.Meşrutiyet Döneminde Adapazarı’ndaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler.” Sakarya İli Tarihi. C.I,Sakarya: SAÜ Yayınları, 2005.

Tabakoğlu, Ahmet.“Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”.Genel Türk Tarihi Ans. C.6, Ankara :Yeni Türkiye Yayınları,2002.

Ansiklopediler

Yurt Ansiklopedisi C:9

İslam Ansiklopedisi. TDV: İst.–1988.C:1

İslam Ansiklopedisi. MEB Yay.İstanbul-1964

Sakarya İli Tarihi SAÜ Yay. SAKARYA–2005.C:1-2

Türkler ansiklopedisi, Ankara -2002.C:9.

Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara–2002.C:6-7

Tezler

Mustafa **Büberci**, “19.Yüzyılda Sosyo Ekonomik Yönleriyle Çanakkale”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: MÜ.SBE, 2003

Tuğba **Okuyan**, “Temettuat Defterlerine Göre İzmit’in Sosyo-Ekonomik Yapısı”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya :Sakarya Üniversitesi.SBE,2004

Kınay, Ali. “19.Yüzyılda Karasu Ve Ab-ı Safi Kazaları’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya :Sakarya Üniversitesi.SBE,2004

Arşiv Kaynakları

TC Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi

Maliye Varidat Temettuat :2837, 2838, 2842, 2844, 2849, 2851, 2853, 2855, 2856, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2873, 2874, 2877, 2879, 2880, 2882, 2883, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 4572, 4573, 4574, 4580, 4581

TC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri

591/17, 602/171, 589/280, 603/35, 593/31, 592/68, 589/262, 602/220, 629/273, 601/227, 592/177, 604/127, 604/264, 590/82, 601/158, 593/155, 606/42

İzmit Şer’iyye Sicilleri : No: 1453/8377